

Η ανάδυση της αντίστασης των πολιτών στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1941-1944 ήταν αποτέλεσμα τόσο της ραγδαίας και σχεδόν ομόθυμης άρσης της κοινωνικής συναίνεσης του πληθυσμού προς την κατοχική εξουσία όσο και της απαξίωσης όλων των θεσμών του κράτους, πλην της Εκκλησίας. Η αντίσταση των πολιτών ακολούθησε τη στρατηγική της ευθείας ή συγκεκαλυμμένης άρνησης συνεργασίας με τον κατακτητή ή με τους εγκώριους υποστηρικτές του. Εκδηλώθηκε κυρίως στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της χώρας μέσα από τη, μη ένοπλη, δράση κοινωνικών, οικονομικών, θρησκευτικών, νομικών, ιατρικών, εκπαιδευτικών και πολιτιστικών παραγόντων. Η πολιτική και η κοινωνική δραστηριότητα της ηγεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος την ανέδειξε σε αξιόλογο παράγοντα των εξελίξεων κατά την περίοδο αυτήν – κυρίως στην πρωτεύουσα και στην αστική ή ημι-αστική περιφέρεια της υπό γερμανοϊταλική κατοχή Ελλάδας, ελάχιστα όμως στις ορεινές και στις ημιορεινές περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των δυνάμεων της Αριστεράς. Η απροκάλυπτα ανοικτή και σταθερή συνεργασία με τον κατακτητή από τη μια και η ένοπλη αντίσταση από την άλλη αποτέλεσαν ακραία, περιθωριακά και μεμονωμένα φαινόμενα για την πολιτική συμπεριφορά της ανώτατης εκκλησιαστικής ηγεσίας, καθώς αυτή –με προεξάρχοντες κυρίως τους δύο Αρχιεπισκόπους της κατοχικής περιόδου, τον Χρύσανθο και τον Δαμασκηνό– επέδειξε μεν υπακοή και παθητική συνεργασία με τις γερμανόφιλες κυβερνήσεις, προχώρησε δε σε πολιτική αντίσταση στη συνεργασία, φθάνοντας όψιμα τη συγκεκαλυμμένη σύγκρουση.

Η διαδικασία προσαρμογής της Εκκλησίας της Ελλάδος στις κατοχικές συνθήκες οριοθετήθηκε χρονικά από την αλλαγή του Αρχιεπισκόπου τον Ιούλιο του 1941. Η αντικατάσταση του βασιλόφρονου Χρύσανθου από τον βενιζελικό Δαμασκηνό ήταν αποτέλεσμα δύο παραγόντων. Αφ' ενός της

πολιτικής των εκκαθαρίσεων, που ακολούθησε η πρώτη κατοχική κυβέρνηση κατά των οπαδών της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου στον κρατικό μηχανισμό. Αφ' ετέρου της εκκλησιαστικής πολιτικής κυρίως των γερμανικών Αρχών κατοχής, που αποσκοπούσαν στην πλήρη συνεργασία της Εκκλησίας, και πολύ λιγότερο των Ιταλών, που επιδίωκαν την υποστολή της πολιτικής της δράσης της Εκκλησίας της Ελλάδος ως εθνοκρατικής Εκκλησίας.

Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός θα δώσει τη συγκατάθεσή του στην οργάνωση των αντάρτικων ομάδων σύμφωνα με τα πρότυπα των τακτικών στρατών ζητώντας την κατάργηση των πολιτικών καθοδηγητών, τη λειτουργία στρατοδικείων, την κατάργηση των Αρχών διοίκησης που είχαν θεσπιστεί στην ύπαιθρο από το ΕΑΜ, την άρση κάθε φορολογίας, προϋποθέσεις δηλαδή που αντιστρατεύονταν ο ΕΛΑΣ.

Κατά την περίοδο της Κατοχής αναπτύσσεται, για πρώτη φορά στην ιστορία της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδος, μέσα στους κόλπους της ένα ισχυρό ρεύμα συμπόρευσης με τις αντιστασιακές οργανώσεις και τις δυνάμεις της Αριστεράς. Μητροπολίτες όπως οι Κοζάνης Ιωακείμ, Ηλείας Αντώνιος και Χίου Ιωακείμ εντάσσονται στο ΕΑΜ. Μεγάλη είναι και η συμμετοχή κτώτερων κληρικών όχι μόνο στις πολιτικές αντιστασιακές οργανώσεις αλλά και στις μονάδες του ΕΛΑΣ. Όλα αυτά θα διαφοροποιηθούν μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας, όσο η χώρα θα διολισθαινει στον Εμφύλιο, οπότε η πολιτεία θα ποδηγετεί την Εκκλησία ως ιδεολογικό (και όχι μόνο) μηχανισμό.



Διονύσιος  
Ν. Μουσμούτης  
Διευθυντής  
έκδοσης - σύνταξης



- 5 Αρχαίοι Έλληνες επιστήμονες  
του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ
- 19 Η δυναστεία των Μαουρύα και η σχέση της  
με τον μείζονα Ελληνισμό του ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ
- ΑΦΙΕΡΩΜΑ
- 32 **Η στάση της Εκκλησίας κατά την περίοδο της Κατοχής:  
αντίσταση ή συνεργασία;** (ΜΕΡΟΣ Α΄)  
του ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
- 46 Μια άγνωστη απόπειρα Ελληνοαλβανικής προσέγγισης  
στα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου  
του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ
- 61 Λοχαγός Κουανιέ. Ο βετεράνος 16 εκστρατειών του Ναπολέοντα  
του ΘΩΜΑ ΜΑΣΤΑΚΟΥΡΗ
- 68 Οι Ρομανόφ στην Ουκρανία, 1911 του ΡΟΤΖΕΡ ΧΑΝΤΣΟΝ
- 71 Πεθαίνοντας στο Γκρόζνι  
του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΛΕΣΙΑΔΑ



- 82 Βόρεια Κορέα του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ  
97 Το προπολεμικό Βιετνάμ του ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΓΚΟΣΑ  
109 Μπιάο Ντάι, ο αυτοκράτορας του Βιετνάμ  
του ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΚΑΒΕΝΤΙΣ  
112 Ισπανία - Καταλωνία  
του ΠΕΔΡΟ ΑΛΒΑΡΕΘ ΔΕ ΦΡΟΥΤΟΣ

#### ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

- 120 ΤΟ ΧΘΕΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ  
122 Επικαιρότητα & ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΑΓΚΟΣ  
124 Βιβλία & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΙΟΝΥΣΗΣ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗΣ  
127 Σταυρόλεξο & ΙΣΤΟΡΙΑ ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗΣ



ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΑΠΥΡΟΣ · ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ · [www.istoria.gr](http://www.istoria.gr)

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Α.Ε. · ISSN 1107-0285 · ΚΩΔΙΚΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ 013712

ΙΔΡΥΤΗΣ: Ειρήνη Ι. Πουρνάρα · ΕΚΔΟΤΗΣ: Ανδρέας Πουρνάρας

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ - ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμouτίης · e-mail: [dmousmoutis@papyrosonline.gr](mailto:dmousmoutis@papyrosonline.gr)

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: · Νίκος Καραπιδάκης, Καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

· Μαριέττα Μινώτου, Διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους. · Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

· Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. · Σπυρίδων Πλουμίδης, Επίκουρος καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. · Σωτήρης Ριζάς, Διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών. · Ανδρέας Στεργίου, Επίκουρος καθηγητής, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΩΝ: Μαρίνα Μαρκοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Ελένη Βαλεριάνου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ - ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ: Διαμαντίνα Νικοπούλου · e-mail: [info@papyrosonline.gr](mailto:info@papyrosonline.gr)

ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ - ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ: Αγγελική Τσάκωνα · e-mail: [atsakona@papyrosonline.gr](mailto:atsakona@papyrosonline.gr)

ΔΙΕΚΠΕΡΑΙΩΣΗ - ΑΡΧΕΙΟ: Στέφανος Παντελής

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα, ΤΗΛ. 210 36.44.244

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ - ΣΥΝΤΑΞΗ: Πανεπιστημίου 46, 10678 Αθήνα,

ΤΗΛ. 210 36.11.880 - 210 36.23.993 · FAX 210 36.23.602

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος · ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΓΡΑΦΤΕΙΤΕ ΤΩΡΑ

**ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ**

ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ ΑΠΟ  
ΤΗ **ΜΕΓΑΛΗ** ΜΑΣ **ΠΡΟΣΦΟΡΑ**

Επιθυμώ να εγγραφώ συνδρομητής από το τεύχος  
του μηνός

**ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΚΠΤΩΣΗ**

ΕΛΛΑΔΑ **45€**     ΚΥΠΡΟΣ **90€**  
 ΕΥΡΩΠΗ **100€**     ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ **110€**

Στις τιμές συμπεριλαμβάνεται ο ΦΠΑ και τα  
ταχυδρομικά έξοδα

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ  ΝΕΑ  ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ  ΝΕΑ  ΑΝΑΝΕΩΣΗ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΠΕΡΙΟΧΗ

ΠΟΛΗ

T.K.

ΠΟΛΗ

EMAIL

**ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ**

**ΜΕΣΩ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΚΑΡΤΑΣ**

ΕΙΔΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΗΜΕΡ. ΛΗΞΕΩΣ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΡΤΑΣ

ΟΝΟΜ/ΠΩΝΥΜΟ ΚΑΤΟΧΟΥ

**ΜΕ ΚΑΤΑΘΕΣΗ ΣΕ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟ ΤΡΑΠΕΖΗΣ**

**ΕΤΕ ΨΥΧΙΚΟΥ** ΑΡ. ΛΟΓ. 100/470106-23

IBAN: GR 60 0110 1000 0000 1004 7010 623

**ΕΥΡΟΒΑΝΚ** ΑΡ. ΛΟΓ. 0026.0101.54.0200189019

IBAN: GR 2002601010000540200189019

**ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ** ΑΡ. ΛΟΓ. 5043-010524-911

IBAN: GR75 0172 0430 0050 4301 0524 911

**ΜΕΤΡΗΤΟΙΣ Ή ΜΕ ΤΑΧΥΔΡΟΜΙΚΗ ΕΠΙΤΑΓΗ**

ΠΑΠΥΡΟΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 46, 10678 ΑΘΗΝΑ



- ▣ Έκπτωση **20%**
- ▣ Σταθερή τιμή για **1 χρόνο**
- ▣ Κάθε μήνα η "ΙΣΤΟΡΙΑ" σπíti σας
- ▣ Δώρο τα **6** τελευταία τεύχη του **2017\***

Η **ΙΣΤΟΡΙΑ** **ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ**

σας προσφέρει ως **ΔΩΡΟ** για  
την **ΑΝΑΝΕΩΣΗ** της συνδρομής σας  
τα βιβλία



**ΟΡΟΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ \*** Η προσφορά ισχύει μόνο για νέους συνδρομητές. Για τους παλαιότερους ισχύει, εφόσον έχουν διακόψει τη συνδρομή τους τα τελευταία 5 χρόνια. • Η παραλαβή των δώρων γίνεται μέσω των ΕΛΤΑ [με επιβάρυνση του συνδρομητή στα ταχυδρομικά έξοδα (αντικαταβολή)] ή από το κεντρικό βιβλιοπωλείο του Παπύρου [με τη σχετική απόδειξη]. Για αεροπορική αποστολή τα τέλη καθορίζονται ανάλογα με τη χώρα προς την οποία γίνεται η αποστολή. • Αντικατάσταση κακέκτυπων τευχών και δώρων γίνεται σε διάστημα 2 μηνών από την παραλαβή τους. • Η αξία της συνδρομής προσαρμόζεται στην εκάστοτε τιμή πώλησης του περιοδικού. • Παλαιότερα τεύχη του περιοδικού θα βρείτε στην Πανεπιστημίου 46, Αθήνα, 9:00-17:00 καθημερινά.

**ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ** • ΤΗΛ. 210 36.11.880, 210 36.23.993  
• FAX: 210 36.23.602 • EMAIL: info@papyrosonline.gr





## ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ

### Η επιστημονική πρόοδος των ελληνιστικών και των αυτοκρατορικών χρόνων

του ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΗΛ. ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

**Στα** κλασικά χρόνια η αρχαία ελληνική φιλοσοφία έφθασε στο αποκορύφωμά της έχοντας ως έδρα την Αθήνα. Στην αμέσως επόμενη ιστορική περίοδο, την Ελληνιστική, οι θετικές επιστήμες αντικατέστησαν τρόπον τινά τη φιλοσοφία και εδραιώθηκαν σε έναν ξένο τόπο αλλά συνάμα και ελληνικό, την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Η πόλη αυτή κατέστη το πολιτιστικό κέντρο του τότε γνωστού

κόσμου για περισσότερο από επτά αιώνες και το εκεί παραχθέν έργο (ή καλύτερα ό,τι απέμεινε από αυτό) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την «έξοδο» από τον Μεσαίωνα και την έναρξη της Αναγέννησης. Έως σήμερα εντυπωσιάζει η πολύπλοκη αλλά ταυτόχρονα απολύτως λογική σκέψη των αρχαίων Ελλήνων επιστημόνων, οι οποίοι προέβησαν σε σπουδαίες ανακαλύψεις και εφευρέσεις μέσω μόνο της θεωρητικής μελέτης και δίχως τη χρήση τεχνικών μέσων.

Αναπαράσταση της αρχαίας Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας. Στο κέντρο ξεχωρίζει ο Ναός του Σεράπιδος και στο βάθος η κυκλικού σχήματος Βιβλιοθήκη.

Στο παρόν άρθρο περιγράφεται η ίδρυση και ο ρόλος του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, το οποίο πρωταγωνίστησε στην επιστημονική πρόοδο κατά τους ελληνιστικούς και τους ελληνορωμαϊκούς αιώνες, καθώς και η θεωρητική κατεύθυνση των επιστημόνων ως προς τον τρόπο των ερευνών τους. Στη συνέχεια εξιστορείται συνοπτικά η δράση και το έργο μερικών μόνο από τους σπουδαιότερους Έλληνες επιστήμονες που έζησαν από τον 3ο αιώνα π.Χ. έως τον 4ο αιώνα μ.Χ. Η ταξινόμησή τους έχει γίνει ανά επιστημονικό κλάδο, ήτοι η Ιατρική, η Γεωμετρία, η Γεωγραφία, η Αρχιτεκτονική και η Μηχανική, και κατά χρονολογική σειρά. Τέλος, στο παρόν δεν γίνεται μνεία στην Αστρονομία, διότι σε αυτήν έχει αφιερωθεί παλαιότερο πόνημα του ίδιου συγγραφέα υπό τις αυτές εκδόσεις (π. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τ. 569, Νοέμβριος 2015, σσ. 4-14).

### **Το Μουσείον**

Από την απαρχή των ιστορικών χρόνων έως τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αιώνα π.Χ. όλος ο διασωθείς όγκος της αποκτηθείσας γνώσης επί παντός επιστητού αποφασίστηκε να συσσωρευθεί, να αξιολογηθεί και να αξιοποιηθεί στην Αλεξάνδρεια, την ελληνική πόλη που είχε οραματιστεί ο Μέγας Αλέξανδρος, αλλά δεν κατόρθωσε να υλοποιήσει. Πράγματι, κατόπιν προτροπής των κορυφαίων μαθητών του Αριστοτέλη, ο Πτολεμαίος Α΄ Σωτήρ θεμελίωσε το σπουδαιότερο έως τότε πνευματικό, πολιτιστικό και επιστημονικό ίδρυμα του κόσμου. Είχε έδρα την Αλεξάνδρεια και αποτελείτο από δύο «οργανισμούς», τη Βιβλιοθήκη, όπου συγκεντρώθηκε όλη η αρχαία γραμματεία και το *Μουσείον*, το οποίο αναδείχθηκε σε κορυφαίο επιστημονικό ίδρυμα. Τους επόμενους αιώνες οι σπουδαιότεροι ερευνητές έζησαν, μελέτησαν και δίδαξαν εκεί.

Το Μουσείο έφθασε στην ακμή του άμα τη συστάσει του, ενώ διήλθε την πρώτη του κρίση μετά την καταστροφική πυρκαγιά του 48 π.Χ., κατά την εισβολή του Ιουλίου Καίσαρα. Από τον 2ο έως τον 3ο αιώνα μ.Χ., και με την αρωγή των Ρωμαίων αυτοκρατόρων, γνώρισε νέες ημέρες δόξας, ώσπου

το 390 μια ομάδα φανατικών χριστιανών, με καθοδηγητή τον τοπικό επίσκοπο Θεόφιλο, κατέστρεψε ένα μεγάλο μέρος των θησαυρών γνώσης του ιδρύματος. Η χαριστική βολή για το Μουσείο δόθηκε με την εισβολή των Αράβων κατακτητών, το 641, οπότε και θεωρείται ότι επήλθε το τυπικό τέλος της επιστημονικής παραγωγής του αρχαίου κόσμου.

Στο Μουσείο αναπτύχθηκε ένα κοινό ύψος της θεωρίας των επιστημών το οποίο επικρατεί έως σήμερα. Η πιστή τήρηση των κανόνων και των διαδικασιών της παρατήρησης και της απόδειξης αποτέλεσε το κριτήριο για την ανάδειξη ενός γνωσιολογικού κλάδου σε αυτόνομη επιστήμη – μια διαδικασία που ισχύει μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σημειώθηκε η προοδευτική συσσώρευση της γνώσης, όπου η εκάστοτε νέα θεωρία συμπλήρωνε την παλαιά, δίχως όμως να λειτουργεί αφοριστικά.

Ωστόσο, η άκρατη επιθυμία για την επιστημονική εξήγηση του επιστητού ήλθε σε ρήξη με την παράδοση, τη θρησκεία και τη δημοφιλή φιλοσοφική διάσταση του Ιδεατού Κόσμου. Οι επιστήμονες συγκρούστηκαν με το παραδοσιακό ιερατείο, δίνοντας πλέον λογικές εξηγήσεις για τα φυσικά φαινόμενα και απορρίπτοντας δοξασίες αιώνων, αφού είχαν πλήρη ασυλία μέσα στο Μουσείο ώστε να εκφράζουν ελεύθερα τα επιστημονικά τους πορίσματα. Ωστόσο, οι επιστήμονες αυτοί είχαν προβεί στον σαφή διαχωρισμό μεταξύ της θεωρητικής και της πρακτικής επιστήμης, όπου αποδεκτή ήταν μόνο η πρώτη, ενώ η δεύτερη καταδικαζόταν ως κατώτερη ενασχόληση.

### **Η ανάπτυξη της ιατρικής**

Έως τον 3ο αιώνα π.Χ. η πλειονότητα των γιατρών ακολουθούσε τη συμπτωματολογία για τη θεραπεία των ασθενών. Στο Μουσείο, όμως, αναπτύχθηκαν διάφοροι κλάδοι της ιατρικής και δη της φυσιολογίας, χάριν των οργανωμένων ανατομών. Τοιούτοτρόπως, μελετήθηκε διεξοδικά το ανθρώπινο σώμα μαζί με τις βασικές λειτουργίες των ζωικών του οργάνων. Η συγκυρία της

Ο γιατρός και ανατόμος της Ελληνιστικής περιόδου και από τους μέγιστους γιατρούς της αρχαιότητας Ηρόφιλος ο Χαλκηδόνιος (331-280 π.Χ.). ΔΕΞΙΑ: Ο γιατρός Ασκληπιάδης ο Προυσαεύς (1ος αιώνας π.Χ.), ο οποίος κατέστη ιδιαίτερος δημοφιλής όταν διέγινωσε και διέσωσε άνθρωπο σε κατάσταση νεκροφάνειας.



ίδρυσης του Μουσείου σε έναν τόπο όπου η τοπική κοινωνία ήταν εξοικειωμένη με τη «βίατη» μεταχείριση των νεκρών (δηλαδή την ταρίκευση) δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ηπιότερη αποδοχή των ανατομικών πρακτικών. Έως τότε κάτι τέτοιο απαγορευόταν από τη θρησκεία στη μητροπολιτική Ελλάδα, ενώ στο μέλλον σταδιακά περιορίστηκε από τη συντηρητική Ρώμη.

Ο ιδρυτής της ιατρικής σχολής του Μουσείου ήταν ο Ηρόφιλος (331-280 π.Χ.) από τη Χαλκηδόνα της Μικράς Ασίας, ο οποίος θεωρείται ο θεμελιωτής της επιστημονικής ανατομίας και της φυσιολογίας, εισάγοντας πολλούς ανατομικούς όρους που χρησιμοποιούνται έως σήμερα. Ο Ηρόφιλος διαπίστωσε ότι ο εγκέφαλος είναι το κέντρο του νευρικού συστήματος και η έδρα της νόησης, ενώ διαχώρισε τα αιμοφόρα αγγεία από τα νεύρα, τα οποία διέκρινε σε κινητικά και αισθητήρια.

Σύγχρονος του Ηρόφιλου ήταν ο Ερασίστρατος, ο οποίος δραστηριοποιήθηκε στη Συρία, στην Αλεξάνδρεια και στη Σμύρνη, όπου ίδρυσε ιατρική σχολή. Μερικά από

τα σημαντικότερα επιτεύγματά του ήταν η άρτια περιγραφή του κυκλοφορικού συστήματος και της λειτουργίας της καρδιάς, περιγράφοντας συνάμα τις ανατομικές διαφορές μεταξύ του εγκεφάλου του ανθρώπου και των ζώων. Επίσης, διατύπωσε την «αρχή της πληρώσεως του κενού», ερμηνεύοντας με αυτόν τον τρόπο τις λειτουργίες του ανθρώπινου οργανισμού (π.χ. την κίνηση του αίματος). Ο Ερασίστρατος επινόησε πολλές πρωτοποριακές ιατρικές συσκευές, όπως ήταν ο καθετήρας για την τεχνητή εκκένωση της ουροδόχου κύστης, και πίστευε ότι η καλή υγεία σχετίζεται με τον εγκέφαλο, τα νεύρα, τη διατροφή αλλά και τα συναισθήματα (άγχος, χαρά, λύπη κ.λπ.).

Τον 1ο αιώνα π.Χ. διακρίθηκε ο γιατρός Ασκληπιάδης από την Προύσα, ο οποίος σπούδασε στον τόπο καταγωγής του και στην Αθήνα, ενώ αργότερα μετέβη στη Ρώμη όπου ίδρυσε τη «μεθοδική σχολή». Δίδασκε ότι η καλύτερη θεραπεία των ασθενειών ήταν η πρόληψή τους, η οποία μπορούσε να επιτευχθεί με φυσικοθεραπείες, διαίτα και ιαματικά λουτρά. Ήταν εναντίον της

χορήγησης φαρμάκων και ισχυριζόταν ότι εάν κάποτε αρρώσταινε δεν θα έπρεπε πλέον να αποκαλείται γιατρός. Πράγματι, ο Ασκληπιάδης έφθασε έως τα βαθιά του γεράματα χωρίς να ασθενήσει ποτέ και σκοτώθηκε πέφτοντας από μια σκάλα. Το σπουδαιότερο θεωρητικό επίτευγμά του ήταν η διάκριση των νοσημάτων, σε χρόνια και οξεία, και των σπασμών, σε τονικούς και κλονικούς, ενώ στην πράξη, όντας ικανότατος χειρουργός, καθιέρωσε την τραχειοτομία σε περιπτώσεις ασφυξίας.

Τον 1ο αιώνα μ.Χ. ορισμένοι γιατροί επικεντρώθηκαν στη μελέτη και στην αντιμετώπιση των ασθενειών, που ήταν ευρέως διαδεδομένες στις τάξεις των αριστοκρατών λόγω του ότι είχαν την οικονομική δυνατότητα να συντηρούν περιζήτητους επιστήμονες στην υπηρεσία τους. Ένας εξ αυτών ήταν ο Διοσκουρίδης ο Πεδάνιος (40-90 μ.Χ.) από την Ανάζαρβο της Κιλικίας, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο θεμελιωτής του κλάδου της φαρμακευτικής. Ο Διοσκουρίδης

συνέγραψε το σύγγραμμα υπό τον τίτλο *Περί ύλης ιατρικής*, που θεωρείται ο πληρέστερος οδηγός φαρμακολογίας, και ως στρατιωτικός γιατρός πρώτος εφήρμοσε μεθόδους προνάρκωσης και νάρκωσης σε ασθενείς του. Μελέτησε επίσης το φαινόμενο της αλλεργικής καταπληξίας και κατέγραψε πλήθος σκευασμάτων με αντισηπτικές, αντιφλεγμονώδεις και αντισυλληπτικές ιδιότητες.

Μετά τον πατέρα της Ιατρικής, τον Ιπποκράτη, δεύτερος τη τάξει σπουδαιότερος γιατρός της αρχαιότητας θεωρείται ο Γαληνός (130-200). Γεννήθηκε στην Πέργαμο και ήταν γιος ενός πλούσιου γαιοκτήμονα και αρχιτέκτονα. Έλαβε φιλοσοφική παιδεία και συνέχισε τις σπουδές του στην Αλεξάνδρεια, όπου έμεινε πέντε χρόνια. Στη συνέχεια επέστρεψε στη γενέτειρά του και ξεκίνησε την ιατρική καριέρα του ως χειρουργός των μονομάχων. Αργότερα μετέβη στη Ρώμη, όπου απέκτησε μεγάλη φήμη ως στρατιωτικός γιατρός, καταλήγοντας σε σύντομο χρονικό διάστημα στην Αυλή του λόγιου αυτοκράτορα Μάρκου Αυρήλιου. Εκεί συνέγραψε το μεγαλύτερο μέρος των πραγματειών του, το οποίο ουσιαστικά αποτέλεσε τη βάση της ιατρικής επιστήμης. Στα διασωθέντα έργα του (23 τόμοι) αναλύεται διεξοδικά η ανατομία, η φυσιολογία, η κλινική ιατρική, η θεραπευτική ιατρική, η μεθοδολογία και η ιατρική λογική, ενώ όλα τα παραπάνω συμπληρώνονται από πλούσιο υπομνηματισμό. Επιπλέον, ο Γαληνός υπήρξε ο πρώτος συγγραφέας εργογραφίας και κατήρισε μια μελέτη για τη φιλοσοφία της ιατρικής, στην οποία περιέλαβε διάφορα φιλολογικά και λογοτεχνικά κείμενα, θεωρώντας ότι ο γιατρός όφειλε να έχει ευρεία παιδεία.

Ο Γαληνός είχε υιοθετήσει την πλατωνική θεωρία περί ψυχής και υποστήριξε την αριστοτέλεια τελεολογία, σύμφωνα με την οποία η ερμηνεία των φυσικών διαδικασιών συνδεόταν άμεσα με την αενάως διέπουσα τον κόσμο θεία πρόνοια. Έτσι, αφού οι οργανικές λειτουργίες ορίζονται από το θείο, η ψυχή δεν είναι ανεξάρτητη από το σώμα αλλά επηρεάζεται από τη





Ο φημισμένος γιατρός Ερασιστρατος διαπιστώνει ότι η «βαριά ασθένεια» του νεαρού Αντίοχου, που αυξάνει τους παλμούς της καρδιάς του, είναι η κρυφή αγάπη του για τη μηριά του Στρατονίκη (πίνακας υπό τον τίτλο *Αντίοχος και Στρατονίκη* του Ζακ-Λουί Νταβίντ, 1774). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: «Ο Άνθρωπος Πληγή», μεσαιωνικό σχέδιο ανατομίας, όπου σημειώνονται τα καιρία σημεία για αφαίμαξη των «χυμών», βάσει των σχεδίων του Γαληνού.

Λειτουργία των ζωτικών οργάνων (καρδιά, εγκέφαλο και ήπαρ). Συνεπώς, σύμφωνα πάντα με τον Γαληνό, οι κακές συμπεριφορές μπορούν να βελτιωθούν από τους γιατρούς και όχι από τους διδασκάλους, ενώ η ψυχή δεν είναι αθάνατη, αφού εξαρτάται από τα φθαρτά όργανα.

Όσον αφορά την κλινική ιατρική, είχε επηρεαστεί από τη Σχολή της Κω και εξέλιξε τη «θεωρία των ιδιοσυγκρασιών», σύμφωνα με την οποία τα τέσσερα κύρια οργανικά υγρά («χυμοί») διαμόρφωναν την ιδιοσυγκρασία του ατόμου αναλόγως του συστατικού υπερίχουσης. Αυτά ήταν η μέλαινα και η κίτρινη χολή, το φλέγμα και το αίμα, από τα οποία απέρρεαν η μελαγχολική, η θυμώδης, η φλεγματική και η αιματώδης ιδιοσυγκρασία. Αντιστοίχως, η κατίσχυση ενός εκ των ανωτέρων χυμών προδιέθετε τον οργανισμό για ασθένειες όπως καρκίνος, χολέρα, πνευμονοπάθεια και καρδιοαγγειακές νόσους. Οι περιγραφές του Γαληνού για το νευρικό, το αγγειακό και το μυϊκό σύστημα θεωρούνταν αξεπέραστες έως την Αναγέννηση και η φαρμακολογία του έτυχε καθολικής αποδοχής έως τα μέσα του 19ου αιώνα.

## Οι κορυφαίοι γεωμέτρεις

Η φιλοσοφική θεώρηση των μαθηματικών έχει τις βάσεις της στο πλατωνικό ιδανικό του «καθαρού ορθολογισμού». Ουσιαστικά, όμως, η επιστήμη αυτή έφθασε στη θεωρητική τελειότητά της από τους γεωμέτρεις του Μουσείου, τα περισσότερα πορίσματα των οποίων μένουν αναλλοίωτα έως σήμερα. Αυτή η πρόοδος ανήγαγε τα μαθηματικά σε τέλεια επιστήμη και έθεσε τις βάσεις για την κατάκτηση των ουρανών και της στεριάς, μέσω της αστρονομίας και της γεωγραφίας αντιστοιχώς.

Πατέρας της Γεωμετρίας θεωρείται ο Ευκλείδης (~330-270 π.Χ.) από την Αλεξάνδρεια, από τα πρώτα στελέχη του Μουσείου. Ο Ευκλείδης πιθανότατα σπούδασε στην Ακαδημία του Πλάτωνα και αρχικώς εργάστηκε στην Αθήνα, όπου απέκτησε τη φήμη σπουδαιού μαθηματικού. Αργότερα έγινε ενεργό μέλος της Βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας και αφιερώθηκε εξ ολοκλήρου στην επιστήμη του. Ο Ευκλείδης κατάφερε να συγκεντρώσει και να αξιοποιήσει όλη τη μαθηματική γνώση της εποχής του, θεμελιώνοντας μια νέα επιστήμη, τη γεωμετρία. Η ευκλείδεια θεωρητική οργάν-

νώση της στοιχειώδους γεωμετρίας είναι ένα απλό οικοδόμημα, με πλήρη λογική συνοχή όμως, περιλαμβάνοντας παλαιά και νέα θεωρήματα, παρουσιαζόμενα σε ένα ενιαίο και συμπαγές πλαίσιο. Θεμέλιος λίθος της Γεωμετρίας θεωρείται το ευκλείδειο έργο υπό τον τίτλο *Στοιχεία* (13 βιβλία), το οποίο συγκαταλέγεται στα σπουδαιότερα έργα μαθηματικών της παγκόσμιας Ιστορίας. Από τον ίδιο προέρχεται το παλαιότερο διασωθέν έργο για την προοπτική (*Περί Οπτικής*), όπου για πρώτη φορά η γεωμετρία εφαρμοζόταν με ακρίβεια στη μελέτη των φαινομένων του φωτός.

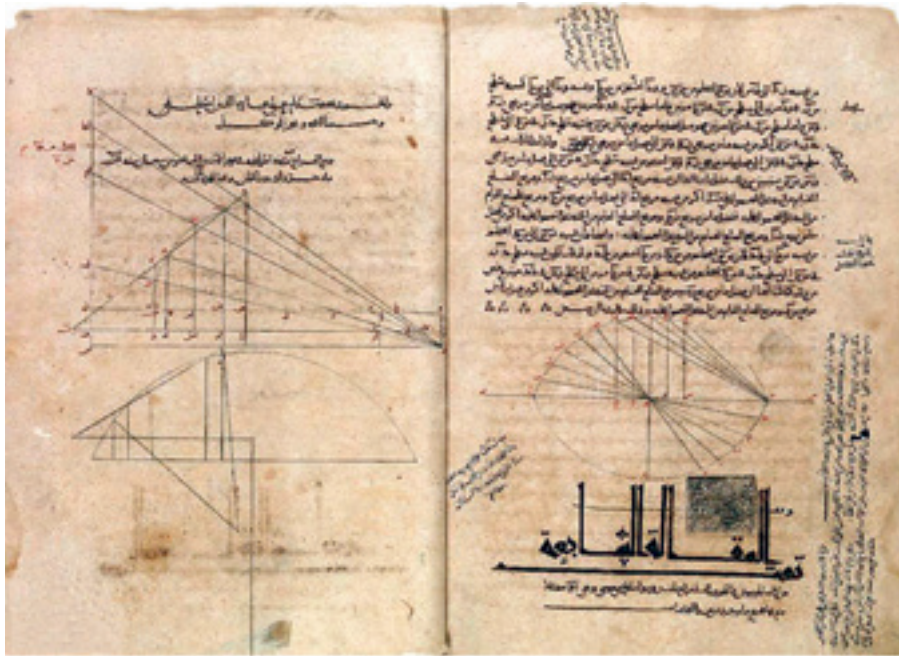


Ο κορυφαίος γεωμέτρης Ευκλείδης, από τα ιδρυτικά στελέχη του Μουσείου της Αλεξανδρείας (Παν/μιο Οξφόρδης). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Αραβικό αντίγραφο από το Βιβλίο V του Απολλωνίου του Περγαίου για τις κωνικές τομές.

Στο άλλο σπουδαίο επιστημονικό κέντρο του ελληνιστικού κόσμου, στην Πέργαμο, έδρασε ένας από τους κορυφαίους μαθηματικούς και αστρονόμους της εποχής του, ο Απολλώνιος (262-190 π.Χ.) από την Πέργη της Αττάλειας. Σπούδασε και αρχικά δίδαξε στο Μουσείο αλλά αργότερα τέθηκε υπό την προστασία του βασιλιά Άτταλου Α'. Ο Απολλώνιος έχαιρε της εκτίμησης των περισσότερων συναδέλφων του, ώσπου κατέληξε να γίνει ένας υπερόπτης λόγιος. Μάλιστα, εξαιτίας αυτής της συμπεριφοράς του, ο σύγχρονός του Αρχιμήδης έστελνε εκουσίως λανθασμένα επιστημονικά συμπεράσματα στους ερευνητές του Μουσείου ώστε να τους παρασύρει σε επιστημονικές «παγίδες» και έτσι να εμβολίσει τις «αυθεντίες» τους. Ωστόσο οι πραγματείες του Απολλώνιου («Κωνικά») θεωρούνται αριστουργήματα των αρχαίων ελληνικών μαθηματικών.

Ο Ίππαρχος (190-120 π.Χ.) από τη Νίκαια της Μικράς Ασίας θεωρείται ο πατέρας της Αστρονομίας και ο θεμελιωτής της τριγωνομετρίας. Χρημάτισε διευθυντής του Μουσείου επί 20 συναπτά έτη, ενώ διήγε το υπόλοιπο του βίου του στη Ρόδο, αποκτώντας το προσωνύμιο Ρόδιος. Ο Ίππαρχος φημιζόταν για την παροιμιώδη υπομονή του, την οξυδέρκεια και την τελειομανία του. Από τις σημαντικότερες εφευρέσεις του ήταν ο σφαιρικός αστρολάβος για τον προσδιορισμό της γεωγραφικής θέσης, η διόπτρα για τη μέτρηση της ακτίνας του Ήλιου και της Σελήνης και το αστρονομικό επιπεδόσφαιρο για την εύρεση της ακριβούς ώρας. Επιπλέον, κατασκεύασε την πρώτη υδρόγειο σφαίρα, την οποία χώρισε σε γεωγραφικές συντεταγμένες, ενώ σε αυτόν αποδίδεται και ο Μηχανισμός των Αντικυθήρων.

Κατά τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους έζησε ο μαθηματικός και αστρονόμος Μενέλαος ο Αλεξανδρεύς (70-140), ο οποίος εισήγαγε την έννοια του σφαιρικού τριγώνου και θεμελίωσε τη σφαιρική τριγωνομετρία. Εκτοτε η στερεομετρία κατέστη αυτόνομος επιστημονικός κλάδος και διαχωρίστηκε από την αστρονομία. Μερικές δεκαετίες αργότερα ο Διόφαντος ο Αλεξανδρεύς (210-290) συνέγραψε το εμβληματικό έργο

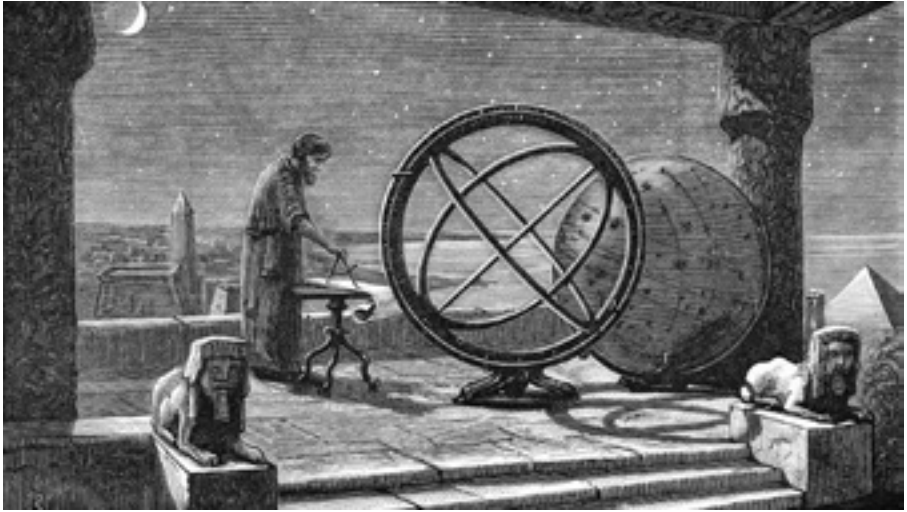


*Αριθμητικά*, το οποίο του χάρισε τον τίτλο του πατέρα της Αλγεβρας, καθιερώνοντας έναν τύπο μαθηματικού συμβολισμού για τη γραφή αλγεβρικών προβλημάτων. Η αγάπη του για τα μαθηματικά αλλά και η τραγική μοίρα του περιγράφονται συμβολικά με το εξής αλγεβρικό πρόβλημα στην επιτύμβια στήλη του: «*Διαβάτη, σ' αυτόν τον τάφο αναπαύεται ο Διόφαντος. Σ' εσένα που είσαι σοφός η επιστήμη θα δώσει το μέτρο της ζωής σου. Άκου. Οι θεοί του επέτρεψαν να είναι νέος για το 1/6 της ζωής του. Σε 1/2 ακόμα φύτευσε το μαύρο γένι του. Έπειτα από 1/7 ακόμα παντρεύτηκε και τον 5ο χρόνο του γάμου του απέκτησε ένα παιδί. Τι κρίμα για τον νεαρό του γιο αφού έζησε μονάχα τα μισά χρόνια από τον πατέρα του, γνώρισε την παγωνιά του θανάτου. Τέσσερα χρόνια αργότερα ο Διόφαντος βρήκε παρηγοριά στη θλίψη του. Έφθασε στο τέλος της ζωής του.*»

Στο λυκόφως του Μουσείου ο κορυφαίος επιστήμονας, που λάμπρυνε με την παρουσία του την επιστημονική κοινότητα, ήταν γυναίκα. Η προσωπικότητα της μαθηματικού και φιλοσόφου Υπατίας (370-415) κυριάρχησε στην Αλεξάνδρεια του 4ου

αίωνα. Παρά το γεγονός ότι κανένα έργο της δεν έχει σωθεί, η Υπατία πέρασε στην αθανασία με αφορμή τον βίαιο θάνατό της από μια ομάδα φανατικών χριστιανών. Σύμφωνα με τις αναφορές μαθητών της, επρόκειτο για μια σεβαστή και χαρισματική δασκάλα με ανυπέρβλητη ομορφιά και χαρακτηριστική απλότητα, η οποία επηρέασε την πολιτική ζωή όχι μόνο της Αλεξάνδρειας αλλά και της Κωνσταντινούπολης, της Συρίας και της Κυρήνης.

Η σπουδαιότερη, ίσως, συμβολή της Υπατίας στη μαθηματική επιστήμη ήταν η διάσωση, η διόρθωση και ο διεξοδικός υπομνηματισμός παλαιότερων συγγραμμάτων (κυρίως του Απολλώνιου, του Διοφάντους και του Ευκλείδη), δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την επιβίωση της επιστήμης την επόμενη χιλιετία. Σύμφωνα με μία δική της εκδοχή του νεοπλατωνισμού η Υπατία ερμήνευσε φιλοσοφικά τα μαθηματικά δίνοντάς τους νέα διάσταση. Σύμφωνα πάντα με την Υπατία, οι επιστήμες προέρχονται από τον Κόσμο της Ύλης και στηρίζονται στον Κόσμο των Ιδεών, ενώ η γεωμετρία καθίσταται το μέσο για την ερμηνεία του Κόσμου των Ιδεών παρότι προέρχεται από



την πρακτική τοπογραφία. Κατά τα φαινόμενα, η μαθήτρια ξεπέρασε σε γνώσεις τον δάσκαλο και πατέρα της Θέωνα, φθάνοντας στο σημείο να επεξεργάζεται τις πιο σύνθετες αλγεβρικές και γεωμετρικές εξισώσεις.

Πολλοί νεότεροι μελετητές υποστηρίζουν ότι η Υπατία ήταν η τελευταία μεγάλη επιστήμονας της αρχαιότητας, αφού οι μεταγενέστεροι μαθηματικοί επικείμερησαν, στην πλειονότητά τους, να αναπτύξουν φιλοσοφικά τον κλάδο, επηρεασμένοι από τα ανατρεπτικά κινήματα της εποχής τους (ιδίως του νεοπλατωνισμού και του Χριστιανισμού).

### **Οι σπουδαιότεροι αρχαίοι γεωγράφοι**

Μία από τις πρακτικές εφαρμογές της αναπτύξεως γεωμετρίας ήταν η κατασκευή οργάνων ναυσιπλοΐας, τα οποία βοήθησαν τους θαλασσοπόρους να φθάσουν σε μακρινότερους προορισμούς μέσω συντομότερων και ασφαλέστερων διαδρομών. Παράλληλα με τη γεωγραφία ιδιαίτερη πρόοδος σημειώθηκε και στην αστρονομία, όπου, θα πρέπει να επισημανθεί, πρώτα χαρτογραφήθηκε ο ουρανός και έπειτα η στεριά.

Πρωτοπόρος σε αυτή τη μελέτη υπήρξε ο Ερατοσθένης (276-195 π.Χ.) από την Κυρήνη, που για πρώτη φορά απεικόνισε τη Γη με ένα πλέγμα μεσημβρινών και παραλλήλων. Σπούδασε στην Αλεξάνδρεια και στην Αθήνα και διορίστηκε διευθυντής

της Βιβλιοθήκης από τον Πτολεμαίο Γ' τον Ευεργέτη. Από τότε και για τα επόμενα 40 χρόνια, έως τον θάνατό του, παρέμεινε στην ίδια θέση, διδάσκοντας και ερευνώντας στο Μουσείο, ώσπου, σε ηλικία περίπου 82 ετών, τυφλώθηκε. Εκτοτε, μη δυνάμενος να αντέξει τη στέρωση της όρασης, έπαψε να σιτίζεται και πέθανε έναν χρόνο αργότερα.

Ο Ερατοσθένης καθιέρωσε τον όρο της γεωγραφίας (όπως και της φιλολογίας), αναβαθμίζοντάς την σε ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο. Συνέγραψε, μεταξύ άλλων, μια σπουδαία μελέτη για τη σύνδεση των ωκεανών και διατύπωσε τη θεωρία ότι εάν κάποιος ξεκινήσει από την Ιβηρική προς δυσμάς θα φθάσει στην Ινδία, ακολουθώντας τον ίδιο μεσημβρινό. Υπολόγισε επίσης τη διάμετρο της Γης στα 39.690 χλμ. (σήμερα υπολογίζεται στα 40.007, 86 χλμ.) και κατασκεύασε έναν σφαιρικό αστρολάβο που ήταν σε χρήση έως τον 18ο αιώνα.

Στα ελληνιστικά χρόνια η ευρυμάθεια είχε καταστεί αυτοσκοπός των λογίων, με προσωποποίηση αυτού του ιδεώδους τον Ποσειδώνιο (135-51 π.Χ.) από την Απάμεια της Συρίας, ο οποίος ανήλθε στα ανώτερα πολιτικά αξιώματα της Ρόδου και συνδέθηκε με την πολιτική και την ακαδημαϊκή ελίτ της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Ο Ποσειδώνιος εθεωρείτο ο πολυμαθέστερος άνθρωπος της εποχής του και συνέγραψε πλήθος βιβλίων. Οι καλές σχέσεις

του με επιφανείς Ρωμαίους (όπως, π.χ., με τον Κικέρωνα και τον Πομπηίο) του έδωσαν την ευκαιρία να αναπτύξει περαιτέρω τις εξερευνητικές του αποστολές πέραν των συνόρων της ρωμαϊκής επικράτειας υπό την προστασία των μαικήνων του. Πρώτος μελέτησε τις παλίρροιες στις ευρωπαϊκές ακτές του Ατλαντικού και πρώτος παρατήρησε επιστημονικά τη βαρβαρική φυλή των Κελτών, ζώντας ανάμεσά τους για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επιπλέον, ανέπτυξε τη θεωρία «της γεωγραφίας των φυλών», αναλύοντας την επίδραση του κλίματος στον χαρακτήρα ενός λαού, και κατέγραψε αναλυτικά τις παρατηρήσεις του για τους σεισμούς και τις ηφαιστειακές εκρήξεις.



Προτομή του Ποσειδώνιου του Ρόδιου (135-51 π.Χ.), που θεωρείτο ο πολυμαθέστερος άνθρωπος της εποχής του (Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο θεμελιωτής της Τριγωνομετρίας Ιππαρχος ο Νικαεύς (190-120 π.Χ.), ο οποίος πρώτος υποστήριξε τη σφαιρικότητα της Γης και κατασκεύασε την πρώτη υδρόγειο.

Από τους πρωτοπόρους χαρτογράφους της αρχαιότητας ήταν ο Μαρίνος (70-130 μ.Χ.) από την Τύρο της Συρίας, ο οποίος θεωρείται πατέρας της μαθηματικής γεωγραφίας. Εφηύρε την κυλινδρική (ή ισορθωγώνια) προβολή, που χρησιμοποιείται για την εκπόνηση των χαρτών έως και σήμερα. Επίσης, όρισε τον πρώτο μεσημβρινό στη δυτικότερη γνωστή στεριά της υψηλίου, τις Νήσους των Μακάρων (τα Κανάρια Νησιά ή τις νήσους του Πράσινου Ακρωτηρίου), ενώ για τη μέτρηση του γεωγραφικού πλάτους τοποθέτησε τον πρώτο παράλληλο στη Ρόδο. Μάλιστα, χώρισε την Υδρόγειο σε ωριαία ισημερινά διαστήματα (Ωρικές Ατράκτους), αναπτύσσοντας ένα σύστημα ναυτικών χαρτών ακριβείας. Σημειώτέον ότι οι χάρτες του Μαρίνου είναι οι πρώτοι παγκοσμίως που εμπεριέχουν την Κίνα (αναγράφεται ως Σήρα) και εισάγουν τον όρο Ανταρκτική (Νότιος Πόλος), υποδηλώνοντας το αντίθετο της Αρκτικής (Βόρειος Πόλος).

### Αρχιτεκτονικά Θαύματα

Από τα Επτά Θαύματα του αρχαίου κόσμου, τα οποία θεωρούνται αρχιτεκτονικοί και μηχανικοί άθλοι στην παγκόσμια Ιστορία, τα πέντε ήταν ελληνικής κατασκευής. Τα δύο ανηγέρθησαν στα τέλη της Κλασικής περιόδου (ο Ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο το 356 π.Χ. και το Μουσείο της Αλικαρνασσού το 353-351 π.Χ.), ενώ τα άλλα δύο είναι γνήσια δημιουργήματα του ελληνιστικού κόσμου (ο Φάρος της Αλεξανδρείας και ο Κολοσσός της Ρόδου).

Αναλυτικότερα, ο Φάρος της Αλεξανδρείας (280 π.Χ.) σχεδιάστηκε από τον Σώστρατο τον Κνίδιο και η αρχική ονομασία του ήταν Πυροφόρος Πύργος, επικράτησε όμως να λέγεται Φάρος εξαιτίας της ομώνυμης νησίδας όπου ήταν κτισμένος. Η κατασκευή του διήρκεσε 12 χρόνια και το κόστος του ανήλθε στους 21 τόνους ασήμι. Το συνολικό ύψος του Φάρου έφθανε τα 140 μ., όντας το τρίτο υψηλότερο κτίσμα του κόσμου εκείνη την εποχή, μετά τις πυραμίδες της Γκίζας (του Χέοπα στα 146,5 μ. και του Χεφρήνου στα 143, 5 μ.). Το οικοδόμημα αποτελείτο από τέσσερα επίπεδα

που επικοινωνούσαν μέσω ελικοειδών κλιμάκων και στο κέντρο τους υπήρχε ένας υδραυλικός μηχανισμός για τη μεταφορά εφοδίων και καυσίμων, ενώ το όλο κτίσμα επιστεφόταν από ένα άγαλμα του θεού Ποσειδώνα. Στο τελευταίο επίπεδο υπήρχε ο χώρος καύσης, όπου μια φωτιά έκαιγε συνεχώς και ένας μηχανισμός αντανακλούσε το φως σε ακτίνα 54 χλμ. Στον ίδιο χώρο είχε τοποθετηθεί ένας «καθρέφτης» (σαν τηλεσκόπιο), από όπου οι παρατηρητές μπορούσαν να εντοπίσουν πλοία στον ορίζοντα προτού γίνουν ορατά διά γυμνού οφθαλμού. Επίσης, εκεί υπήρχε ένα άγαλμα του οποίου το δάκτυλο έδειχνε την ηλιακή τροχιά και ένας μηχανισμός σήμαινε την αλλαγή της ώρας παίζοντας μουσική.

Την ίδια χρονική περίοδο έζησε ο σπουδαίος αρχιτέκτονας, μηχανικός και γλύπτης Χάρης ο Λίνδιος, μαθητής του Λυσιππου. Το διασημότερο έργο του ήταν ο Κολοσσός της Ρόδου (292-280 π.Χ.), η κατασκευή του οποίου απαιτούσε την εξειδικευμένη γνώση όλων των παραπάνω επιστημονικών και καλλιτεχνικών κλάδων. Επρόκειτο για ένα ορειχάλκινο άγαλμα βάρους 225 τόνων και ύψους 33 μ. που απεικόνιζε τον θεό Ήλιο.

Κατά τα έτη 146-102 π.Χ. ο Ερμόδωρος από τη Σαλαμίνα της Κύπρου ήταν ο πρώτος Έλληνας αρχιτέκτονας που δραστηριοποιήθηκε στην Αίωνια Πόλη, θέτοντας τα πολεοδομικά και τα αρχιτεκτονικά θεμέλια μιας πρωτεύουσας με αέναο κάλλος. Δημιούργησε τους πρώτους εξ ολοκλήρου από μάρμαρο ναούς στο κέντρο της πόλης, αφιερωμένους στον Δία και στον Άρη. Με αυτόν τον τρόπο έγινε η απαρχή για τη μνημειοποίηση του Πεδίου του Άρεως, γύρω από το οποίο ανηγέρθησαν τα λαμπρότερα οικοδομικά συμπλέγματα της Ρώμης. Ο Ερμόδωρος ήταν και ο εμπνευστής των Ναβαλίων, του κεντρικότερου ποτάμιου ναύσταθμου της Ρώμης.

Στους πρωτοχριστιανικούς αιώνες ο αρχιτέκτονας και μηχανικός Απολλόδωρος από τη Δαμασκό τέθηκε στην υπηρεσία του αυτοκράτορα Τραϊανού, αναλαμβάνοντας την ανοικοδόμηση μνημειακών αρχιτεκτονημάτων, με διασημότερα το Φόρουμ

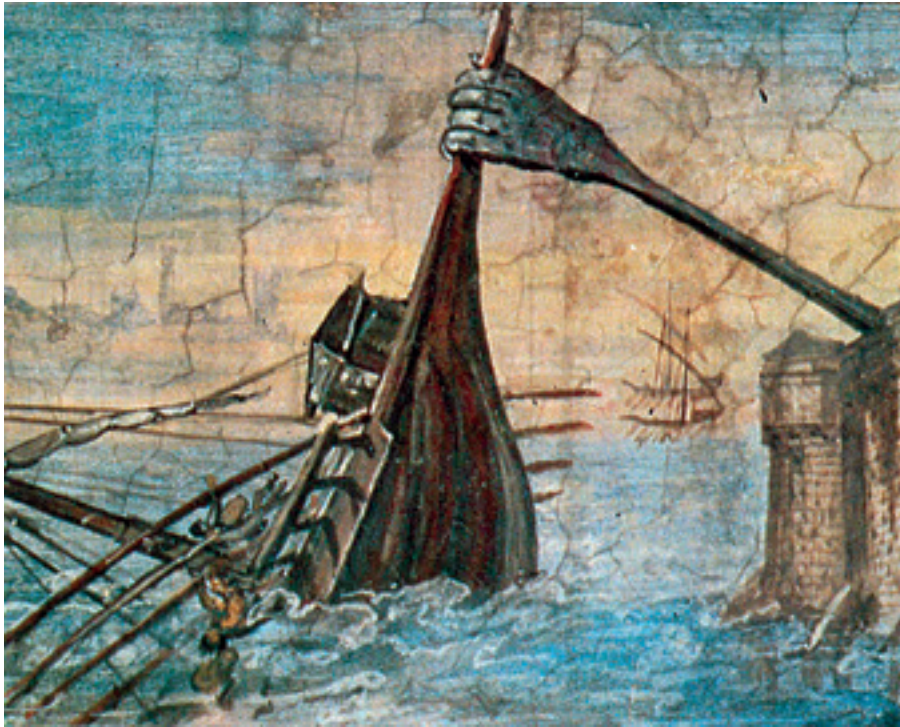
(107-113) και τους λιμένες του Τσεντοσιέλε και της Όστια. Επίσης, στο σύγχρονο Ντεμπρέσεν της Ουγγαρίας ο Απολλόδωρος ανήγειρε τη μεγαλύτερη γέφυρα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, μήκους 1.300 μ., ενώ νοντας τις δύο όχθες του Δούναβη. Ωστόσο, μετά τον θάνατο του Τραϊανού ο Απολλόδωρος περιέπεσε στη δυσμένεια του νέου αυτοκράτορα Αδριανού και εκτελέστηκε.

## **Μηχανική και αρχαία τεχνολογία**

Απόρροια της προόδου των μαθηματικών ήταν και η ανάπτυξη της μηχανικής, η οποία όμως είχε πιο περιορισμένη εξέλιξη εξαιτίας κυρίως της επικρατούσας φιλοσοφικής θεώρησης ότι οι επιστήμονες πρέπει να ασχολούνται μόνο με τη θεωρητική έρευνα. Οι χειρονακτικές εργασίες δεν άρμοζαν με τις ενασχολήσεις της πνευματικής ελίτ, οι οποίες περιορίζονταν μόνο στις θεωρητικές μελέτες. Ωστόσο, το σπουδαίο επίτευγμα ήταν η ανακάλυψη των βασικών αρχών που διέπουν τον κόσμο δίχως τη χρήση τεχνολογικών μέσων.

Το σύνολο του επιστημονικού κόσμου διακατείχεται από την πλατωνική άποψη ότι η μοναδική γνώση που είναι αντάξια του ελεύθερου ανθρώπου είναι η «καθαρή» και η απολύτως θεωρητική επιστήμη, με βασικό χαρακτηριστικό της γνώρισμα την ανιδιοτέλεια. Η επινόηση μιας μηχανής θα επέφερε την πώλησή της και κατά συνέπεια την εμπορευματοποίηση της γνώσης. Κάτι τέτοιο εθεωρείτο ανήκουστο για τους ιδεολόγους ερευνητές. Σύμφωνα με αυτούς, ο κόσμος των συμφερόντων, που συνδέεται άμεσα με την ύλη, πρέπει να μείνει μακριά από τη γνώση, αφού αυτή δεν μπορεί να κοστολογηθεί.

Η ανάπτυξη των τεχνολογικών μέσων δεν ενδιέφερε την επιστημονική κοινότητα. Στον ελληνιστικό και στον ελληνορωμαϊκό κόσμο δεν είχε προκύψει η ανάγκη για την πρακτική εφαρμογή αυτών των θεωρητικών ανακαλύψεων, διότι το εργατικό δυναμικό κάλυπτε τις απαιτήσεις των καταναλωτών. Οι εργάτες-δούλοι, που απάρτιζαν την αριθμητική πλειοψηφία των κοινωνιών, δεν είχαν καταναλωτικές απαιτήσεις, εργάζονταν



Η αρπάγη του Αρχιμήδη, ένα καταστροφικό όπλο για αμυντική χρήση (Λεπτομέρεια από τοιχογραφία του 16ου αιώνα, έργο του Τζούλιο Παρίτζι, Φλωρεντία, Γκαλερί Ουφίτσι). ΚΑΤΩ. Ο Κολοσσός της Ρόδου σε λιθογραφία του 16ου αιώνα. ΔΕΞΙΑ: Ο Φάρος της Αλεξανδρείας.



αδιάκοπα και ό,τι παρήγαγαν προοριζόταν για τους ελεύθερους πολίτες, που ήταν μάλλον η πληθυσμιακή μειοψηφία. Επιπλέον, το κόστος αγοράς ή συντήρησης μιας μηχανής ή ενός υποζυγίου ήταν πολύ υψηλότερο από την απόκτηση μιας ομάδας δούλων, παράγοντας αμφότεροι το ίδιο ακριβώς έργο. Όταν, όμως, η παραγωγή άρχισε να μειώνεται, λόγω των μαζικών επαναστάσεων των δούλων και τη διάδοση του μηνύματος του Χριστιανισμού περί ισότητας, επήλθε η πρώτη ευρεία κοινωνική κρίση στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Παρ' όλα αυτά υπήρχαν και οι εξαιρέσεις, κατά τις οποίες ορισμένοι από τους κορυφαίους μηχανικούς έδωσαν σάρκα και οστά στην άψυχη ύλη, κατασκευάζοντας πρωτοποριακές μηχανές. Στις περισσότερες περιπτώσεις επρόκειτο για στρατιωτικά όπλα (επιθετικά και αμυντικά), μηχανισμούς για τη διακόσμηση δημοσίων κτηρίων και για τα έργα υποδομής των μεγάλων πόλεων.

Ως σπουδαιότερος εφευρέτης της αρχαιότητας θεωρείται ο Αρχιμήδης (287-212 π.Χ.). Γεννήθηκε στις Συρακούσες, ήταν γιος αστρονόμου και σπούδασε στην Αλεξάνδρεια, όπου πέρασε ένα μεγάλο μέρος των νεανικών του χρόνων. Στη συνέχεια επέστρεψε στη γενέτειρά του αλλά ποτέ δεν έπαψε να έχει επικοινωνία με τους συναδέλφους του στο Μουσείο.

Ο Αρχιμήδης διενήργησε σπουδαιές μελέτες για τον τετραγωνισμό της παραβολής, τις σφαίρες, τους κυλίνδρους, τους κώνους και τις έλικες, καθώς πρώτος διατύπωσε τις έννοιες για το κέντρο βάρους, την υδροστατική και τον υπολογισμό υπερβολικά μεγάλων αριθμών. Τα διασωθέντα έργα του φανερώνουν έναν άνθρωπο με περίπλοκη διαδικασία σκέψης, αφού οι αποδείξεις όλων των ισχυρισμών του ήταν ιδιαίτερος ακριβείς και αυστηρά λογικές.

Ένας κατασκευαστικός άθλος του Αρχιμήδη ήταν η ναυπήγηση του τεράστιου πλοίου «Συρακουσία», κατά παραγγελία του βασιλέα των Συρακουσών και φίλου του Ιέρωνα Β'. Σε αυτό είχαν τη δυνατότητα να επιβαίνουν 600 άτομα και περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, περικαλλείς κήπους,

γυμναστήριο και έναν ναό αφιερωμένο στην Αφροδίτη. Για την κάλυψη των αναγκών του σκάφους ο Αρχιμήδης εφηύρε τον κοκλία, με σκοπό τη μεταφορά των υδάτων από τα χαμηλά επίπεδα του σκάφους στα υψηλότερα. Ο Κοκλίας του Αρχιμήδη βρήκε πλήθος εφαρμογών στην αρχαιότητα, όπως στα αρδευτικά έργα, στην άντληση των υδάτων από τα ορυχεία, στις αποστραγγίσεις γεωφυσικών λεκανών κ.ά. Σήμερα η βασική αρχή της λειτουργίας του κοκλία χρησιμοποιείται σε διάφορα μηχανήματα, όπως, π.χ., στη θεριζοαλωνιστική μηχανή, στα εκχιονιστικά μηχανήματα, στις εγκαταστάσεις συμπίκνωσης αποβλήτων, ακόμη και στον μηχανισμό για τη σταθεροποίηση του κεκλιμένου Πύργου της Πίζας (το 2001).

Ένας ακόμη τομέας στον οποίο διέπρεψε ο Αρχιμήδης ήταν η κατασκευή στρατιωτικών μηχανών. Οι δημοφιλέστερες και πιο πρωτότυπες ήταν η «αρπάγη», ή αλλιώς «αναδευτής πλοίων», και η «ακτίνα φωτός» ή «το φλεγόμενο γυαλί». Ο πρώτος μηχανισμός αποτελείτο από έναν τεράστιο βραχίονα και έναν γάντζο, ο οποίος τραβούσε ψηλά τα σκάφη και στη συνέχεια τα άφηνε να πέσουν με ορμή στη θάλασσα, με αποτέλεσμα την άμεση βύθισή τους. Η «ακτίνα φωτός» απαρτιζόταν από μια σειρά καλογυαλισμένες μπρούντζινες ασπίδες που ήταν τοποθετημένες αντικριστά από τον ήλιο. Έτσι, οι αντανακλώμενες ακτίνες φωτός συγκεντρώνονταν σε ένα παραβολικό κάτοπτρο, από το οποίο κατευθύνονταν πάνω στα πλοία, προκαλώντας την ανάφλεξη των ξύλινων επιφανειών. Τέλος, τον 15ο αιώνα, ο σπουδαίος επιστήμονας Λεονάρντο ντα Βίντσι κατασκεύασε ένα χάλκινο κανόνι ατμού, σύμφωνα με τα σχέδια του «τηλεβόλου του Αρχιμήδη» και κατάφερε να εκτοξεύσει ένα βλήμα βάρους περίπου 26 κιλών σε απόσταση 1.100 μ.

Σχετικά με τη μαθηματική του διάνοια, ο Αρχιμήδης επινόησε ένα σύστημα αρίθμησης με μονάδα μέτρησης τη μυριάδα (=10.000). Αυτό τον βοήθησε να υπολογίσει τους κόκκους της άμμου που θα μπορούσαν να καλύψουν τη Γη και ολόκληρο το Σύμπαν. Η εκτίμησή του κατέληξε σε έναν αριθμό με μία μονάδα ακολουθούμενη από



Η θανάτωση του Αρχιμήδη από Ρωμαίο στρατιώτη (πίνακας του Λούκα Τζορντάνο, 1705, Νάπολη).

80 τετράκις εκατομμύρια μηδενικά. Το συμπέρασμα αυτής της μελέτης ήταν ότι η ακτίνα του ηλιακού συστήματος είναι ίση με 1 έτος φως, υπολογισμός που δεν διαφέρει πολύ από τις σύγχρονες μετρήσεις.

Πέραν τούτων, ο Αρχιμήδης διατύπωσε την αρχή της μόχλευσης και σχεδίασε ανυψωτικά συστήματα τροχαλιών που βρήκαν ευρεία εφαρμογή στην καθημερινή ζωή, κυρίως για τη μεταφορά και τη μετακίνηση βαρέων αντικειμένων. Μάλιστα, είναι αυτός που είχε πει και την περίφημη φράση «*Δώστε μου ένα σημείο να στηριχθώ και θα κινήσω τη Γη*», τονίζοντας με αυτόν τρόπο την αξία της ανακάλυψής του.

Οι εφευρέσεις του Αρχιμήδη δεν παύουν να προκαλούν μεγάλη έκπληξη έως και τη σύγχρονη εποχή. Το 1998 δημοπρατήθηκε αντί 2 εκατ. δολαρίων ένας Κώδικας του 13ου αιώνα με λειτουργικά κείμενα. Ωστόσο, έχουν καταλήξει ότι επρόκειτο για παλιμψηστο του 10ου αιώνα, στο οποίο ήταν γραμμένη μια μελέτη του Αρχιμήδη. Τα κείμενα αυτά θεωρούνται πρόδρομοι των κατοπιών ολοκληρωμάτων και

αφορούν τον υπολογισμό του κέντρου βάρους των συμπαγών σφαιρών και των παραβολοειδών. Επιπλέον, στο ίδιο έγγραφο δινόταν η περιγραφή του «Οστομάχιου», δηλαδή, ενός είδους παζλ του οποίου τα τεμάχια μπορούν να σχηματίσουν ένα τετράγωνο με 17.152 διαφορετικούς τρόπους.

Σχεδόν σύγχρονος του Αρχιμήδη ήταν ο Κτησίβιος ο Αλεξανδρεύς (285-222 π.Χ.), ο οποίος ίδρυσε τη σχολή μαθηματικών και μηχανικών του Μουσείου και θεωρείται πατέρας της Ατμοκίνησης (*Πνευματικής*). Ο Κτησίβιος εφηύρε πρωτοποριακές συσκευές με τη χρήση πεπιεσμένου αέρα και νερού, που χρησιμοποιούνται έως σήμερα (π.χ. το κυλινδρικό έμβολο, η πιεστική μηχανή με δύο έμβολα, η αναρροφητική-καταθλιπτική αντλία κ.ά.). Περαιτέρω εφαρμογές των μηχανισμών αυτών χρησιμοποιήθηκαν για στρατιωτικούς σκοπούς, όπως στους υδραυλικούς καταπέλτες και στα τηλεβόλα.

Ο τελευταίος από τους κορυφαίους μηχανικούς της αρχαιότητας ήταν ο Ήρων (1ος αιώνας μ.Χ.) από την Αλεξάνδρεια. Συνέγραψε πολλές μελέτες γεωδαισίας,

γεωμετρίας, μηχανικής και οπτικής, ενώ οριστικοποίησε τη συστηματοποίηση της «θεωρίας των πέντε απλών μηχανών» (του μοχλού, της τροχαλίας, της υδραυλικής πίεσης, της αέριας κίνησης και της οπτικής). Επιπλέον, συνέγραψε ένα από τα τελειότερα συγγράμματα για τη γεωδαισία υπό τον τίτλο *Διόπτρα* και έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στις χρήσεις της πίεσης του ατμού, επινοώντας την κρήνη (σιντριβάνι), την αιολόσφαιρα (ατμοστρόβιλο), τον ατμολέβητα, το οδόμετρο και το ναυτικό δρομόμετρο.

## Η δύση των επιστημών

Κατά τον 2ο και τον 3ο αιώνα μ.Χ. δεν σημειώθηκαν ουσιαστικές εξελίξεις στον τομέα των επιστημών και έως τον 6ο αιώνα οι λόγιοι ασχολήθηκαν σχεδόν αποκλειστικά με τη διάσωση και τη διάδοση της αρχαίας γνώσης. Έπειτα από τη διάλυση του Μουσείου, την πτώση της Ρώμης και την παρακμή της Αθήνας, οι επιβίωσε από την αρχαία γραμματεία βρήκε νέους αποδέκτες τους Άραβες και στους Βυζαντινούς μελετητές.

Η δύση των αρχαίων επιστημών επήλθε πριν από την παρακμή των κοινωνιών της ύστερης αρχαιότητας. Οι βασικές αιτίες γι' αυτή την κατάληξη ήταν η (δια)φθορά του κρατικού μηχανισμού και η επικράτηση των ανορθόλογων θρησκειών (αρχικώς του Χριστιανισμού και αργότερα του Ισλαμισμού).

Στην αρχαιότητα το σύνολο των επιστημονικών κέντρων (ελληνιστικών και ρωμαϊκών) λειτουργούσε υπό την άμεση χορηγία και την εποπτεία διαφόρων πεφωτισμένων ηγεμόνων ή/και την επίβλεψη του ίδιου του κράτους. Όταν όμως ανίκανοι άνδρες αναρριχήθηκαν στην εξουσία και ο κρατικός μηχανισμός διαβρώθηκε από μια κάστα δολοπλόκων αρχομανών, επήλθε η αποδυνάμωση των πολιτιστικών θεσμών. Σταδιακά το Μουσείο και όλοι οι αντίστοιχοι οργανισμοί, που αποτελούσαν το εκκολαπήριο της γνώσης, αποδυναμώθηκαν και συν τω χρόνω εγκαταλείφθηκαν πλήρως. Στη συνέχεια αποσαθρώθηκε ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός, επιφέροντας κοινωνική αναταραχή,

εμφύλιες συγκρούσεις και επαναστατικά κινήματα. Έτσι, η πολιτισμική-επιστημονική ανάπτυξη θεωρήθηκε ήσσονος σημασίας προτεραιότητα, εφόσον ετίθετο ζήτημα αυθυπαρξίας της ίδιας της αυτοκρατορίας.

Όσον αφορά την εξάπλωση των ανατολικών θρησκειών, αυτές επέβαλαν μια καθολική φιλοσοφική σκέψη, αναλυσκόμενη σε ζητήματα που αφορούσαν μόνο τη σχέση μεταξύ του Θεού και του κόσμου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξοστρακίστηκε η αριστοτέλεια θεώρηση, που στηριζόταν στη Λογική και εγκαταλείφθηκε ό,τι αφορούσε το φιλοσοφικό ζεύγος ανθρώπου-κόσμου. Η αλληλεξάρτηση της αυτοκρατορικής εξουσίας με την Εκκλησία δημιούργησε έναν ολοκληρωτισμό, όπου όταν η γνώση επιχειρούσε να διαψεύσει την εκκλησιαστική «αλήθεια» εκατηγορείτο ως ασεβής και αιρετική. Το χάσμα ανάμεσα στους δύο κόσμους ήταν τεράστιο, αφού οι αρχαίες επιστήμες επιδίωκαν να δώσουν εξήγηση στο φαινόμενο της ζωής μέσω του ορθού λόγου, ενώ οι επικρατούσες μονοθεϊστικές θρησκείες επέβαλαν την εξ αποκαλύψεως θεϊκή ερμηνεία.

Οι επιστήμες περιέπεσαν σε λήθη για περισσότερο από 1.000 χρόνια και ένα μεγάλο μέρος τους χάθηκε, με αποτέλεσμα ο Μεσαίωνας να καταστεί αναπόφευκτος. Ωστόσο, η κοινωνία του Μεσαίωνα ίσως να μην ήταν ώριμη να διαχειριστεί αυτή τη σπουδαία επιστημονική γνώση της αρχαιότητας και γι' αυτό υποχρεώθηκε να την αποκτήσει εκ του μηδενός.

## ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

H.W. Eves, *An Introduction to the History of Mathematics*, Saunders College Pub.: Philadelphia, U.S.A., 1990.

K.A. Raaflaub, R.J.A Talbert, *Geography and Ethnography: Perceptions of the World in Pre-Modern Societies*, ed. Wiley-Blackwell: Oxford, UK, 2010.

M. Vegetti, *Ιστορία της αρχαίας φιλοσοφίας*, εκδ. Τραυλός, Αθήνα, 2003.

Ι. Λασκαράτος, *Ιστορία της Ιατρικής*, εκδ. Πασσαλίδης, Αθήνα, 2004.

---

Ο **Ελευθέριος Ηλ. Καντζίνος** είναι ιστορικός ερευνητής.

# Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΩΝ ΜΑΟΥΡΥΑ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟΝ ΜΕΙΖΟΝΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ

του ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ



Το 1823 στο μακρινό Βαρανάσι των Ινδιών, την ιερή πόλη των ινδουιστών, ο Δημήτριος Γαλανός, ένας εκ των σημαντικότερων πρωτεργατών της ινδολογίας, παρέδωσε εμπιστευτικά μια χειρόγραφη μετάφραση από το σανσκριτικό πρωτότυπο στον Ζακυνθινό καπετάνιο Νικόλαο Κεφαλά με την παράκληση να την παραδώσει στις τότε επαναστατικές Αρχές της Πελοποννήσου. Το πρωτότυπο σανσκριτικό κείμενο ήταν το έργο *Άριτα-σάστρα* (*Πραγματεία περί ευημερίας*) του λόγιου βραχμάνου Τσανάκua, γνωστού και ως Καουτάλυα ή Καουτίλυα (4ος αι. π.Χ.).

Αντ' αυτού, ο Νικόλαος Κεφαλάς παρέδωσε το πρωτότυπο στη βιβλιοθήκη του Βατικανού και το 1825 εξέδωσε μια δική του μετάφραση στην Ελληνική και στην Ιταλική, σημειώνοντας στην εισαγωγή ότι απλώς βοηθήθηκε από τον Δημήτριο Γαλανό. Η απάτη αποκαλύφθηκε λίγα χρόνια αργότερα, όταν τα χειρόγραφα του Δημητρίου Γαλανού έφθασαν στην Ελλάδα. Σε μια επιστολή που συνόδευε τη μετάφραση του *Άριτα-σάστρα* αναφερόταν ότι παρέδιδε το εν λόγω χειρόγραφο στον Νικόλαο Κεφαλά

Σύγχρονο γλυπτό, στον ινδουιστικό ναό Μπίρλα του Νέου Δελχί, που απαθανατίζει τον Τσάντρα Γκούπτα Μαουρύα.

με την παράκληση να φθάσει στα χέρια της «εν Πελοποννήσω Ελληνικής διοικήσεως».

Επρόκειτο για μια πρωτοπόρα μετάφραση, αν αναλογιστεί κανείς ότι η πρώτη αγγλική μετάφραση του έργου κυκλοφόρησε πρώτη φορά στην Ινδία το 1909. Το έργο ήταν σημαντικό ως προς το περιεχόμενό του διότι αποτελούσε μια πραγματεία διακυβέρνησης ενός κράτους, παρέχοντας τις πρέπουσες συμβουλές στον μονάρχη για την εδραίωση της εξουσίας του και τρόπους για την άσκησή της. Λόγω του περιεχομένου του το έργο παρομοιάστηκε πολλές φορές από δυτικούς μελετητές με το έργο *Il Principe (Ο Ηγεμόνας)* του Ιταλού Νικολό Μακιαβέλι (1469-1527), αν και υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους.

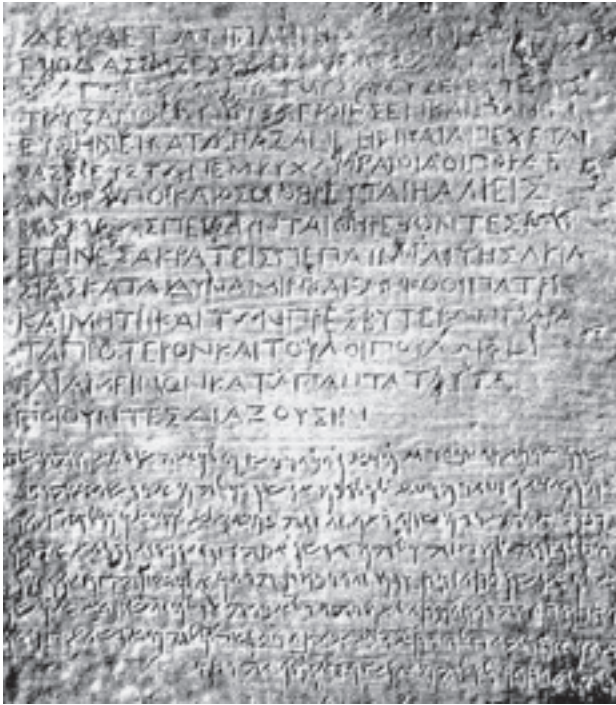
Ο Τσανάκνα ή Καουτάλνα δεν ήταν ένας απλός συγγραφέας. Φαίνεται ότι άσκησε μεγάλη επιρροή σε έναν άνθρωπο που έμελλε να εδραιώσει τη μεγαλύτερη ινδική αυτοκρατορία. Αυτός δεν ήταν άλλος από τον Τσάντρα Γκούπτα Μαουρύα, ο οποίος στις ελληνικές πηγές αναφέρεται συχνότερα ως Σανδρόκοττος και σπανιότερα ως Ανδρόκοττος, Σανδράκοττος, ή Σανδρόκυπτος.

### **Ο Τσάντρα Γκούπτα Μαουρύα (321-297 π.Χ.)**

Ο διάπλους του Ινδού τον Ιούνιο του 326 π.Χ. και η κατάκτηση εδαφών ανατολικά του ποταμού από τον Μέγα Αλέξανδρο σηματοδότησε τις περαιτέρω πολιτικές εξελίξεις στην ινδική υποήπειρο. Όταν ο Αλέξανδρος βρισκόταν στο Παντζάμπ (Πενταποταμία) κάποιος Ανδράμμης ή Ξανδράμης, σύμφωνα με τον Διόδωρο τον Σικελιώτη, άσκούσε την εξουσία στην κοιλάδα του Γάγγη, στο φημισμένο βασίλειο της Μάγκαντα. Σε αυτόν ανήκε ο τεράστιος στρατός που ανέμενε τον στρατό του Αλέξανδρου. Πατέρας του ήταν ο ταπεινής καταγωγής γιος ενός κούρεά και μιας εταίρας, ο οποίος ίδρυσε τη δυναστεία των Νάντα με πρωτεύουσα την Παταλιπούτρα (σημερινή Πάτνα, τα Παλίμβοθρα των Ελλήνων). Ο Ανδράμμης ή Ξανδράμης ήταν προφανώς ο Ντάνα Νάντα (329-321 π.Χ.), ο νεότερος από τους εννέα γιους του Μαχα-

πάντμα Νάντα (345-329 π.Χ.). Και επειδή οι ελληνορωμαϊκές πηγές (Πλούταρχος, Κούρτιος, Ιουστίνος, Διόδωρος ο Σικελιώτης) συμφωνούν –παραδόξως– με τις ινδικές, και ειδικά με τα κείμενα των Πουρανών, ότι η δυναστεία των Νάντα διήρκεσε μόνο δύο γενεές, αυτός θα πρέπει να ήταν ο τελευταίος εκπρόσωπός της.

Ελάχιστα δημοφιλής και αρνητικά περιγραφόμενος ο δεύτερος Νάντα, επρόκειτο να εκθρονιστεί. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ο Αλέξανδρος είχε πράγματι συναντήσει τον Σανδρόκοττο (*Sandracottus* στις λατινικές πηγές), τον άνθρωπο που θα σφετεριζόταν τον θρόνο της Μάγκαντα. Το 326 π.Χ. βρισκόταν στην πόλη των Ταξίλων, όπου ίσως σπούδαζε ή απολάμβανε το άσυλο της πόλης καθώς ετοιμαζόταν να επαναστατήσει εναντίον των Νάντα. Εντούτοις, κανένα τέτοιο πρόσωπο δεν είναι γνωστό στην ινδική γραμματεία. Οι εκτεταμένοι κατάλογοι βασιλέων που υπάρχουν στα βιβλία των Πουρανών δεν περιέχουν κανένα όνομα που να ηχεί ως Σανδρόκοττος. Αν και οι ελληνικές πηγές, ειδικά ο Μεγασθένης, αναφέρουν ότι κάποιος με αυτό το όνομα πράγματι βασιλέψε στην κοιλάδα του Γάγγη, δεν ήταν ακόμη ξεκάθαρο για τους ερευνητές της ινδικής Ιστορίας σε ποιον από τους πολλούς καταγεγραμμένους Ινδούς βασιλείς αντιστοιχούσε, ούτε αν αυτός ηγεμόνευσε με έδρα την Παταλιπούτρα ή αν θα μπορούσε να είναι ο ίδιος με τον Σανδρόκοττο του Πλούταρχου. Χάρη στον Γουίλιαμ Τζόουνς όμως, έναν από τους πρωτεργάτες της ινδολογικής έρευνας και της ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας, η προσωπικότητα του Σανδρόκοττου αναδείχθηκε. Στην ετήσια εισήγησή του στην Ασιατική Εταιρεία της Βεγγάλης, το 1793, ο Γουίλιαμ Τζόουνς ανέφερε μια τυχαία ανακάλυψη κατά την πορεία των ερευνών του. Προηγουμένως είχε ήδη ανακαλύψει ότι το κέντρο άσκησης εξουσίας του Σανδρόκοττου ήταν η Παταλιπούτρα. Μελετώντας το δραματικό έργο *Μούντρα-ράσσα (Ο σφραγιδόλιθος του υπουργού)*, περί το 500 π.Χ.), το οποίο μιλούσε για τις συνωμοσίες στην Αυλή του βασιλιά Τσάντρα



Σέλευκος Α΄ Νικάτωρ. Χάλκινο ρωμαϊκό αντίγραφο που βρέθηκε στο Ερκολάνο. Μουσείο Νάπολης. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Δίγλωσσο εγκάρτιο διάταγμα του Ασόκα στην Ελληνική και στην Αραμαϊκή, που βρέθηκε στην Κανταχάρ του Αφγανιστάν. Μουσείο της Καμπούλ.

Γκούπτα, που είχε καταλάβει τον θρόνο της Μάγκαντα και δεχόταν ξένους πρόσβες εκεί, σκέφτηκε ότι ο Τσάντρα Γκούπτα αυτού του έργου μπορεί να ήταν το ίδιο πρόσωπο με τον Σανδρόκοττο των ελληνικών πηγών. Η μετέπειτα έρευνα επιβεβαίωσε την ορθότητα της υπόθεσής του.

Η καταγωγή του Τσάντρα Γκούπτα παραμένει ακαθόριστη. Τα βουδιστικά κείμενα υποστηρίζουν ότι καταγόταν από την πατριά των Σάκια, όπως και ο Βούδας, και άλλα από αυτήν των Νάντα. Ωστόσο και οι δύο κατηγορίες πηγών μπορούν να εκληφθούν ως προσπάθεια νομιμοποίησης μιας νέας δυναστείας και απόδοσης αίγλης σε μια προσωπικότητα που δεν ανήκε σε ανώτερη τάξη. Κατά την έγκριτη Ινδή ιστορικό Ρόμιλα Ταπάρ, ο Τσάντρα Γκούπτα ανήκε μάλλον στην τάξη των βαΐσια (έμποροι και καλλιεργητές), την τρίτη κατά φθίνουσα σειρά της ινδικής κοινωνίας.<sup>1</sup>

Όπως προαναφέρθηκε, το 326 π.Χ., σε ηλικία περίπου 25 ετών, βρισκόταν στα Τάξιλα. Προτού καταλάβει οριστικά τον θρόνο μεσολάβησε ένα διάστημα τριών ή

τεσσάρων ετών, κατά το οποίο διεξήγαγε πολεμικές επιχειρήσεις για την ανατροπή της δυναστείας των Νάντα. Στο πλευρό του είχε τον πανούργο βραχμάνο Τσανάκκα, ο οποίος είχε κάποτε ταπεινωθεί στην Αυλή των Νάντα και που λόγω μιας σωματικής αναπηρίας δεν μπορούσε να αναρρηθεί στον θρόνο. Εντούτοις, κατέστη σύμβουλος, καθοδηγητής και αργότερα πρωθυπουργός του Τσάντρα Γκούπτα. Η σπουδαία πραγματεία του με την εξαντλητική παράθεση των προσόντων και των ευθυνών που απαιτούνταν από τους πολυάριθμους κρατικούς λειτουργούς, το σχέδιο για τη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής και της διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων, η απαρίθμηση των οικονομικών πόρων και των απαραίτητων στρατιωτικών δυνάμεων για τη διατήρηση του κράτους, οι φορτικές υποδείξεις για ενίσχυση της νομιμότητας και ανεύρεση νομικών αντιφάσεων, η συνηγορία για κρατική παρέμβαση σε όλους τους τομείς κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας και οι προειδοποιήσεις για κάθε ενδεχόμενη πολιτική

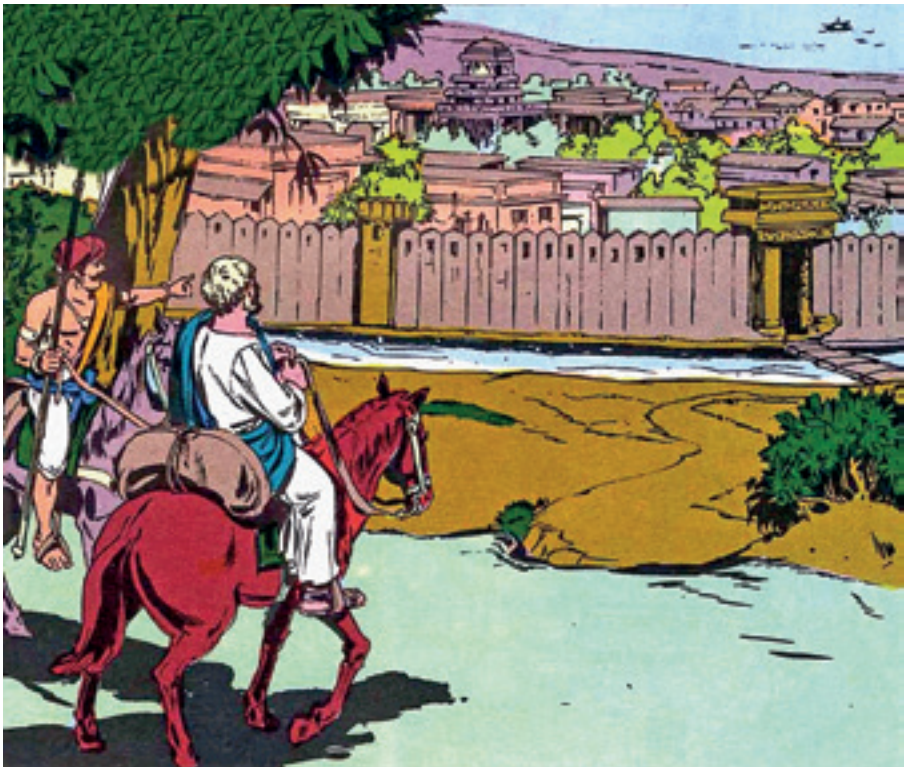
εξέλιξη αποτελούν αξιόπιστη μαρτυρία για τον τρόπο που λειτούργησε ο κρατικός μηχανισμός της δυναστείας των Μαουρούα. Επειδή, όμως, το *Αρτα-σάτρα* είναι ένα έργο που περισσότερο προτείνει παρά περιγράφει τα ήδη πεπραγμένα και όσα επιβάλλεται να γίνουν, ενδεχομένως να μην εφαρμόστηκαν όλα τα προτεινόμενα.

Τσάντρα Γκούπτα και Τσανάκβα, λοιπόν, αποφάσισαν να κινηθούν κατά των Νάντα λαμβάνοντας ως παράδειγμα τη συμβουλή που έδωσε μια μητέρα στο παιδί της για την κατανάλωση ζεστής παραδοσιακής πίτας από σιτάλευρο (τσαπάτι). Του πρότεινε να αποσπά κομμάτια από την περιφέρεια, η οποία ήταν ψυχρότερη από ό,τι το καυτό κέντρο. Έτσι, λοιπόν, οι δύο συνεργαζόμενοι αποφάσισαν να εκμεταλλευθούν τη δυσανεξία των όμορων κρατιδίων της Μάγκαντα και συμμαχώντας με αυτά να επιτεθούν στο πολιτικό της κέντρο.

Ενδεχομένως σημείο εκκίνησης να ήταν το Παντζάμπ, εκεί όπου η αναχώρηση του Αλέξανδρου να είχε αφήσει ένα κενό εξουσίας. Οι οικισμοί που ιδρύθηκαν από τον

Έλληνα στρατηλάτη δεν φαίνεται να ήκμασαν και οι φρουρές που είχαν τοποθετηθεί μάλλον αποχώρησαν προς δυσμάς, σε άλλα κέντρα εξουσίας, όπως τα Τάξιλα. Και ενώ στη Δυτική Ασία οι Επίγονοι ανταγωνίζονταν για τη διαδοχή του, οι ινδικές σατραπείες επανήλθαν στον πρότερο τοπικό έλεγχο. Ο Ταξίλης (ινδικά Άμπι) και ο Πώρος, διορισμένοι κυβερνήτες από τον ίδιο τον Αλέξανδρο, δεν έτρεφαν καμία συμπάθεια προς τους Νάντα και ίσως να ενέκριναν τις φιλοδοξίες του Τσάντρα Γκούπτα. Στρατιώτες από μη μοναρχικά κρατίδια (γκάντα-σάνγκα)<sup>2</sup> λέγεται ότι προσχώρησαν στον στρατό του νεαρού Μαουρούα. Το ίδιο και κάποιοι δυσανεξισμένοι τοπικοί φύλαρχοι.

Παρακάμπτοντας κράτη-δορυφόρους και απομακρυσμένες επαρχίες του βασιλείου των Νάντα οι σύμμαχοι συνέκλιναν τελικά στην καρδιά της Μάγκαντα. Η Παταλιπούτρα μάλλον πολιορκήθηκε και επικουρούμενοι, αναμφισβήτητα, από λιποτάκτες, οι σύμμαχοι τελικά θριάμβευσαν. Ο τελευταίος Νάντα εκδιώχθηκε παίρνοντας μαζί του όσα πλούτη μπορούσε να





Το σπήλαιο Μπαντράμπαχου στην τοποθεσία Σραβαναμπελαγκόλα, όπου κατά την παράδοση ο Τσάντρα Γκούπτα άφησε την τελευταία του πνοή. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η άφιξη του Μεγασθένη στην Παταλιπούτρα. Σκίτσο από σύγχρονο εικονογραφημένο περιοδικό (κόμικ) του Αμάρ Τσίτρα Κάτα.

μεταφέρει ο ίδιος. Έτσι ο Τσάντρα Γκούπτα ανήλθε τελικά στον θρόνο, το 321 π.Χ.

Για τον τρόπο άσκησης εξουσίας από τον Τσάντρα Γκούπτα λίγες πληροφορίες είναι επιβεβαιωμένες. Ινδικές πηγές υπαινίσσονται ότι θύλακοι αντίστασης εξαρθρώθηκαν έπειτα από επίμονη και επίπονη προσπάθεια. Ο τεράστιος στρατός των Νάντα ενσωματώθηκε σε αυτόν του Τσάντρα Γκούπτα, εδραιώνοντας μια τεράστια αυτοκρατορία, τόση σε έκταση όση δεν κατάφερε να εγκαθιδρύσει η ισχυρότατη δυναστεία των Μουγκάλ 17 αιώνες αργότερα. Μια αυτοκρατορία που εκτεινόταν από τον Κόλπο της Βεγγάλης έως το σημερινό Αφγανιστάν και από τα υψίπεδα των Ιμαλαΐων έως την οροσειρά των Βίντια, τουλάχιστον, προς τον Νότο.

Εικάζεται ότι ο Τσάντρα Γκούπτα εμπνεύστηκε την ιδέα ίδρυσης μιας μεγάλης αυτοκρατορίας, στηριζόμενης στη στρατιωτική υπεροχή, παρατηρώντας την τακτική του Αλέξανδρου. Εντούτοις, αντίθετα από τον Αλέξανδρο, ο οποίος κέρδιζε τη μία μάχη μετά την άλλη, για τον Τσάντρα Γκούπτα δεν είναι απολύτως επιβεβαιωμένο ότι κέρδισε έστω και μία. Το βέβαιο είναι ότι ο εγγονός του, ο Ασόκα, διεξήγαγε μια εκστρατεία κατά του κράτους του Καλίνγκα που σηματοδεύθηκε από μια ανελέητη σφαγή,

για την οποία ο ίδιος ο Ασόκα εξέφρασε δημοσίως τη μεταμέλειά του.

Ωστόσο οι ελληνορωμαϊκές πηγές μάς πληροφορούν για μια στρατιωτική αναμέτρηση που έλαβε χώρα στο Παντζάμπ, όταν ο Σέλευκος Α΄ Νικάτωρ (358 ή 353-281 π.Χ.), ένας από τους Επιγόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, έπειτα από έναν παρατεταμένο αγώνα προχώρησε προς τα ανατολικά της επικράτειας που είχε κληροδοτήσει ο Αλέξανδρος. Μεγάλο μέρος από αυτήν έπρεπε να επαναδιεκδικηθεί. Το 305 π.Χ. ο Σέλευκος στράφηκε προς την Ινδία και ειδικά στο Παντζάμπ, το οποίο, όπως αναφέρει μια λατινική πηγή, είχε ήδη «απελευθερώσει» ο Τσάντρα Γκούπτα. Ο Σέλευκος διέσχισε τον Ινδό και πιθανώς τον παραπόταμο Τζελούμ (Υδάσπη) για να συναντήσει το στράτευμα του Τσάντρα Γκούπτα. Ίσως δόθηκε μάχη, στην οποία ο Σέλευκος ηττήθηκε κατά κράτος, ίσως πάλι όχι. Το σίγουρο είναι ότι προτού ο Σέλευκος αποχωρήσει, το 302 π.Χ., υπεγράφη συνθήκη συνοδευόμενη από μια επιγαμία. Σύμφωνα με τους όρους της ο Τσάντρα Γκούπτα δώρισε 500 πολεμικούς ελέφαντες στον Σέλευκο, οι οποίοι, όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, διαδραμάτισαν αποφασιστικό ρόλο στη διαμάχη του με

τους κύριους αντιπάλους του στη Δυτική Ασία και ειδικά με τον Αντίγονο, ο οποίος βρήκε τον θάνατο στο πεδίο της Μάχης της Ιψού (301 π.Χ.). Σε αντάλλαγμα ο Σέλευκος παραχώρησε στον Τσάντρα Γκούπτα όχι μόνο το Παντζάμπ, αλλά και την Γκαντάρα (βορειοανατολικό Πακιστάν) και όλη την περιοχή που αντιστοιχεί στο σημερινό Αφγανιστάν πλην της Βακτρίας (βόρεια περιοχή μεταξύ του Ινδοκούς και του ποταμού Αμου Ντάρια (Ωξος).

Αναφορικά με την επιγαμία, ο Τσάντρα Γκούπτα ή ο γιος του, ο Μπιντουσάρα, έλαβε ως σύζυγο μια κόρη του Σέλευκου. Ο ιστορικός Τζορτζ Γούντκοκ προείκασε την πιθανή καταγωγή του εγγονού του Τσάντρα Γκούπτα από αυτή την επιγαμία, αλλά αυτή η πιθανότητα φθίνει αν αναλογιστούμε ότι οι Ινδοί βασιλείς ήταν πολύγαμοι. Ο Γούντκοκ σημειώνει: «*Η συνθήκη μεταξύ των δύο βασιλέων σφραγίστηκε με μια γαμήλια συμφωνία με την οποία μία κόρη του Σέλευκου εισήλθε στην Αυλή του Τσάντρα Γκούπτα. Δεδομένου ότι δύσκολα θα γινόταν η σύζυγος κάποιου κατώτερου προσώπου αντί του ίδιου του Ινδού αυτοκράτορα ή του γιου και διαδόχου του, του*

*Μπιντουσάρα, εγείρεται η συναρπαστική πιθανότητα ο Ασόκα, ο σπουδαιότερος από τους αυτοκράτορες των Μαουρύα, όντως να ήταν κατά το ήμισυ, ή τουλάχιστον κατά ένα τέταρτο, Έλληνας*».<sup>3</sup>

Προκειμένου να επισφραγίσουν τη μεταξύ τους συμφωνία ο Σέλευκος απέστειλε τον Μεγασθένη ως πρέσβη στην Αυλή των Μαουρύα, στην Παταλιπούτρα. Ο Μεγασθένης συνέγραψε το έργο *Ιστορικά* από το οποίο διασώθηκαν μόνο αποσπάσματα, παρατιθέμενα ή παραφραζόμενα από μεταγενέστερους συγγραφείς. Ωστόσο τα αποσπάσματα αυτά ως περιγραφή της Ινδίας του 4ου προς τον 3ο αιώνα π.Χ. από έναν αυτόπτη μάρτυρα συνιστούν μια ανεκτίμητη πηγή. Μας δίνουν μια περιγραφή της πρωτεύουσας καθώς και τη συγκεντρωτική γραφειοκρατική δομή της εξουσίας των Μαουρύα. Οι πληροφορίες του επεκτείνονται στην καταγραφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της χώρας, στην οργάνωση του στρατεύματος, στα επαγγέλματα, στα ήθη και στα έθιμα, στη λαογραφία και στις θρησκευτικές αντιλήψεις της αρχαίας Ινδίας. Εκτός αυτών, όμως, υπάρχουν και φανταστικές περιγραφές για καλαμιές που



παρήγαν σιρόπι και δέντρα που ανέπτυσσαν μαλλί, γεγονός που υποβάθμισε την αξία του έργου στα μάτια μεταγενέστερων συγγραφέων της αρχαίας εποχής.

Μολονότι ο Τσάντρα Γκούπτα άφησε στον διάδοκό του μια αυτοκρατορία που εκτεινόταν από τη Βεγγάλη έως το Αφγανιστάν δεν είναι απολύτως εξακριβωμένο μέχρι πού έφθανε προς Νότον. Η τζαϊνική<sup>4</sup> παράδοση επιμένει ότι παραιτήθηκε προς χάριν του γιου του και αποχώρησε σε ένα τζαϊνικό ερημητήριο της Σράβανα Μπελαγκόλα, μιας τοποθεσίας στη σημερινή πολιτεία Καρνάτακα της νότιας Ινδίας. Στη μικρή κόμη που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο λόφους, δυτικά της πόλης Μπανγκαλόρ, ο αυτοκράτορας διήγε τις τελευταίες ημέρες του βίου του προσευχόμενος και ζώντας ασκητικά. Στην κορυφή του ενός λόφου δεσπόζει το τεράστιο άγαλμα (ύψους 20 μ.) του Γκοματέσβαρα, μιας εξέχουσας μορφής της τζαϊνικής παράδοσης, ενώ στον απέναντι λόφο, τον Τσαντραγκίρι, λέγεται ότι ο αυτοκράτορας εγκαταβίωσε. Το 297 π.Χ., έχοντας φθάσει στο τελικό στάδιο της τζαϊνικής ασκητικής αυταπάρνησης, αφέθηκε να πεθάνει από εκούσια αστία.



Νόμισμα του Σέλευκου Α' Νικάτορος. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Δείγμα αρχιτεκτονικού μοτίβου της περιόδου των Μαουρύα από τις εισόδους των σπηλαιών των λόφων Μπααραμπάρ (3ος αι. π.Χ., πολιτεία Μπιχάρ, Ανατολική Ινδία).

Λέγεται ότι μαζί με τον Τσάντρα Γκούπτα μετανάστευσε και μια μεγάλη κοινότητα τζαϊνιστών, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Καρνάτακα, όπου οι απόγονοί τους παραμένουν έως σήμερα και επαναλαμβάνουν την ιστορία του Τσάντρα Γκούπτα.

### Ο Μπιντουσάρα (297-273 π.Χ.)

Για τον Μπιντουσάρα, τον διάδοχο του Τσάντρα Γκούπτα, λίγα είναι γνωστά. Οι ελληνικές πηγές τον αποκαλούν Αμιτροχάτη και βεβαιώνουν για περαιτέρω ανταλλαγές πρέσβων και δώρων μεταξύ της Παταλιπούτρα και των Επιγόνων της Αιγύπτου και της Συρίας. Το όνομα Αμιτροχάτης προέρχεται από τον σανσκριτικό όρο *αμιτράγκατα* που σημαίνει σφαγέας των εχθρών. Ένας όρος που δημιουργεί την υποψία ότι πιθανώς ο Μπιντουσάρα να επεξέτεινε τις κτήσεις του πατέρα του. Θεωρείται βέβαιο ότι προστάτευσε την ετερόδοξη σέκτα των ατζίβικα<sup>5</sup> κατά τον τρόπο που το έπραξε ο πατέρας του για τους τζαϊνιστές. Αυτή την προστασία ίσως να υπαγόρευσε το πολιτικό συμφέρον, δεδομένου ότι τα λαϊκά μέλη της σέκτας προέρχονταν κυρίως από τις ανερχόμενες τάξεις των εμπόρων και των βιοτεχνών, οι οποίες θα ενίσχυαν τα φορολογικά έσοδα του κράτους.

Η παράδοση λέει ότι ο Μπιντουσάρα ζήτησε από τον Αντίοχο Α' Σωτήρα (281-260 π.Χ.) της Συρίας να του στείλει λίγο γλυκό κρασί, αποξηραμένα σύκα και έναν σοφιστή. Γνωρίζουμε επίσης ότι στην Αυλή του Μπιντουσάρα εστάλη ως πρέσβης από τον Αντίοχο ο Δηήμαχος ή Δαϊμαχος από τις Πλαταιές. Αυτός συνέγραψε ένα έργο με τον τίτλο *Ινδικά*, σε τουλάχιστον δύο τόμους, συνεισφέροντας στη γνώση της Ινδίας, με τον Σιράβανα να τον χαρακτηρίζει ως τον πιο αναληθή από όλους όσοι συνέγραψαν για την Ινδία, λόγω των πολλών φανταστικών στοιχείων που παραθέτει. Επίσης, στην Αυλή του Μπιντουσάρα ή του διαδόχου του, του Ασόκα, εστάλη ως πρέσβης από τον Πτολεμαίο Β' τον Φιλάελο της Αιγύπτου (283-245 π.Χ.) ο Διονύσιος, ο οποίος συνέγραψε και αυτός ένα έργο για τους λαούς της Ινδίας το οποίο δεν σώζεται.

Ο Μπιντουσάρα παρέμεινε στην εξουσία επί 25 χρόνια και κατά πάσα πιθανότητα βρισκόταν στα τελευταία χρόνια της πέμπτης δεκαετίας της ηλικίας του όταν απεβίωσε. Τον διαδέχθηκε ο ένας από τους γιους του, ο Ασόκα, ο οποίος έμελλε να χαρακτηριστεί από πολλούς ιστορικούς ως ο σημαντικότερος μονάρχης της αρχαίας Ινδίας.

### **Ο Ασόκα (268-232 π.Χ.)**

Ο Ασόκα ήταν ένας από τους πολλούς γιους του Μπιντουσάρα. Ενεπλάκη στις υποθέσεις της αυτοκρατορίας όταν ο πατέρας του τον έστειλε στα Τάξιλα, όπου κατέστειλε μια εξέγερση κατά των τοπικών διοικητικών Αρχών της αυτοκρατορίας. Λόγω των ικανοτήτων που επέδειξε εστάλη στη συνέχεια στο Ουτζάν (Οζήνη κατά τις ελληνικές πηγές), πρωτεύουσα ενός εκ των πέντε διαμερισμάτων της αυτοκρατορίας, ως κυβερνήτης της, όπου παρέμεινε ως τον θάνατο του πατέρα του.

Τον θάνατο του Μπιντουσάρα ακολούθησε μια κούρσα διαδοχής. Λέγεται ότι ο δύστροπος Ασόκα εξόντωσε και τους 99 αδελφούς του προκειμένου να καταλάβει τον θρόνο. Από αυτό και μόνο φαίνεται ότι ο πατέρας του δεν τον προόριζε ως άμεσο διάδοχό του. Βουδιστικές πηγές, μάλιστα, αναφέρουν ότι η κακή εμφάνιση του Ασόκα –ίσως λόγω κακεκτικότητας ή σωματικής δυσμορφίας– προκαλούσε δυσαρέσκεια στον Μπιντουσάρα. Ωστόσο το σημαντικότερο γεγονός της ζωής του Ασόκα, κατά τις βουδιστικές πηγές, ήταν η ερωτική σχέση του με την κόρη ενός τοπικού εμπόρου, την Ντέβι ή Βίντισα-Μαχαντέβι (Μεγάλη Θεά της Βίντισα). Μάλλον δεν παντρεύτηκε τον Ασόκα, ούτε τον ακολούθησε στην Παταλιπούτρα. Από την ερωτική σχέση τους γεννήθηκαν ένας γιος και μία κόρη. Ο γιος, ο Μαχίντα, θα γινόταν αρχηγός της βουδιστικής ιεραποστολής στη Σρι Λάνκα. Προφανώς η μητέρα του ήταν ήδη βουδίστρια,



Στήλη του Ασόκα με εγχάρακτο διάταγμα, στο Βαϊσάλι της πολιτείας Μπιχάρ (Ανατολική Ινδία). ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Οι τρεις λέοντες που κοσμούσαν τη στήλη του Ασόκα στην τοποθεσία Σάρνατ, κοντά στην πόλη Βαρανάσι. Μουσείο του Σάρνατ (πολιτεία Ουτάρ Πραντές, βορειοανατολική Ινδία).

εγείροντας έτσι την πιθανότητα να ελκύστηκε ο Ασόκα από τις διδασχές του Βούδα ενόσω βρισκόταν στο Ουτζάιν. Οι βουδιστικές πηγές, όμως, τον παρουσιάζουν, πριν από τη μεταστροφή του, βυθισμένο στις απολαύσεις και στην αγριότητα. Λέγεται ότι εκτός από την εξόντωση των νόμιμων διαδόχων του θρόνου επισκέφθηκε την κόλαση για να κατασκευάσει κάτι παρόμοιο με αυτήν στη Γη: ένα οίκημα εξοπλισμένο με εργαλεία βασανισμού τελευταίας επιπόησης για όλους όσοι τον δυσαρετούσαν.

Εν πάση περιπτώσει, είναι βέβαιο ότι ο Ασόκα δεν ήταν ο εκλεκτός διάδοχος του πατέρα του και ότι υπήρξε ένας ανταγωνισμός για τη διαδοχή. Αυτή τη διαπίστωση ενισχύει το χάσμα τεσσάρων ετών που μεσολάβησε από τον θάνατο του Μπιντουσάρα ως την ενθρόνιση του Ασόκα. Επίσης, από το γεγονός ότι μόνο ένας αδελφός του, ο Βιτασόκα, από τους πολλούς (αν όχι σίγουρα 100) μνημονεύεται περαιτέρω στις

βουδιστικές πηγές ως αυτός που απαρνήθηκε τα εγκόσμια για να ακολουθήσει τον βουδιστικό μοναστικό βίο.

Πάντως, αν ο Ασόκα δεν ήταν το απόλυτο πρότυπο κακίας και μοχθηρίας που παρουσιάζεται στα βουδιστικά χρονικά, σίγουρα θα έλαβε υπόψη του την ασπλαχνία και την πανουργία του Τσανάκου για την άνοδο και τη διατήρησή του στον θρόνο.

Το 260 π.Χ., οκτώ χρόνια μετά την ενθρόνισή του, διεξήγαγε τη μόνη εκστρατεία που με βεβαιότητα θα μπορούσε να αποδοθεί στη δράση της δυναστείας των Μαουρύα. Μια εκστρατεία η οποία σημάδεψε –όπως ο ίδιος ο Ασόκα ομολόγησε– τη ζωή του και τη μεταστροφή του στον Βουδισμό. Σύμφωνα με ένα από τα διατάγματά του που χαραχθηκε σε βράχο (το 13ο και σημαντικότερο) ο Ασόκα κατέκτησε ή επανέκτησε το κράτος του Καλίνγκα. Ένα πλούσιο κράτος (κατά προσέγγιση η σημερινή ομόσπονδη πολιτεία Οντίσα της Ανατολικής Ινδίας) που αμφισβητούσε την κυριαρχία των Μαουρύα. Το διάταγμα, μολονότι δεν αναφέρει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, περιγράφει λεπτομερώς την οδύνη που ειλικρινή μεταμέλεια του Ασόκα. Και αυτό επειδή «...150.000 άνθρωποι εκτοπίστηκαν, 100.000 θανατώθηκαν και πολλοί περισσότεροι αφανίστηκαν από τις κακουχίες».

Φαίνεται ότι τα αποτελέσματα αυτής της εκστρατείας συγκλόνισαν τον Ασόκα, ο οποίος αποφάσισε να ακολουθήσει έκτοτε το βουδιστικό «ντάμμα» (σανσκριτικά «ντάρμα»), δηλαδή έναν τρόπο βίου σύμφωνο με τις βουδιστικές διδασχές. Για τον λόγο αυτόν χάραξε πολλά διατάγματα πάνω σε στήλες και βράχους, προκειμένου να προωθήσει τα βουδιστικά ιδεώδη στον δημόσιο και στον ιδιωτικό βίο. Από αυτά έχουν βρεθεί 33, διασπαρμένα σε όλη την έκταση της τότε αυτοκρατορίας. Η εκφορά του λόγου θυμίζει αυτόν που συναντάται στα διατάγματα της περσικής αχαιμενιδικής δυναστείας και πιθανώς να επηρεάστηκαν από αυτά («Ο βασιλιάς, [...], λέει τα εξής: [...]). Σε αυτά τα διατάγματα ο Ασόκα αυτοαποκαλείται Ντεβαναμπιγία (αγα-

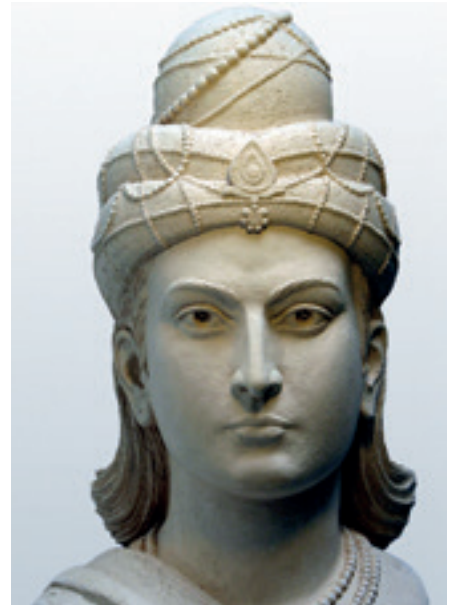


πημένος των θεών) και Πιγυαντάσι (Πιοδάσσης στις ελληνικές πηγές, αυτός με το στοργικό βλέμμα) και μόνο σε ένα αναφέρει το πραγματικό του όνομα. Η γλώσσα που χρησιμοποιήθηκε είναι η Πρακρική με γραφή μπράχμι για τις ανατολικές επαρχίες και Καρόσι για τις δυτικές.

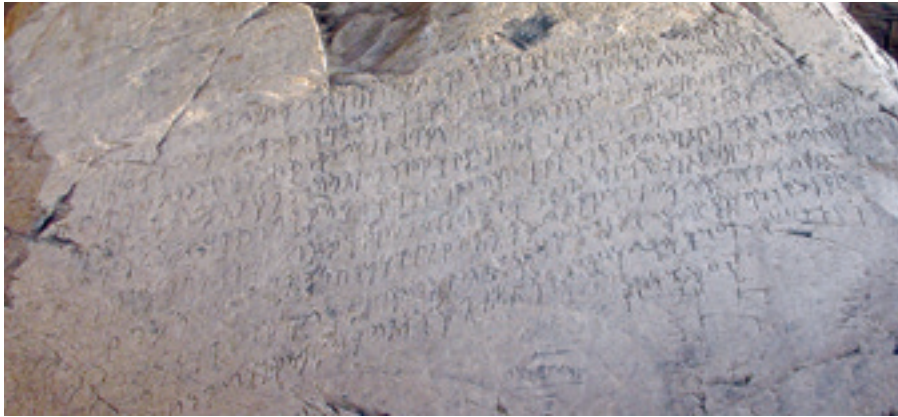
Στο Αφγανιστάν όμως βρέθηκαν δύο διατάγματα στην ελληνική γλώσσα και γραφή. Μάλιστα αυτό που βρέθηκε στην Κανταχάρ είναι δίγλωσσο, στην Ελληνική και στην Αραμαϊκή, και αναφέρει τα εξής: «Δέκα ετών πληρω[θέντ]ων βασιλεύς Πιοδάσσης ευσέβεια[ν] έδειξε τοις ανθρώποις και από τούτου ευσεβεστέρους τους ανθρώπους έποίησεν και πάντα ευθηνεί κατά πάσαν γην και απέχεται βασιλεύς των εμπύχων και οι λοιποί δε άνθρωποι και όσοι θηρευταί ή αλιείς βασιλέως πέπαυνται θηρεύοντες και ει τινές ακρατείς, πέπαυνται της ακρασίας κατά δύναμιν και ενήκοι πατρί και μητρί και των πρεσβυτέρων παρά τα πρότερον, και του λοιπού λώϊον και άμεινον κατά πάντα ταύτα ποιούντες

διάζουσιν». Δηλαδή, «Όταν συμπληρώθηκαν δέκα χρόνια [από τη στέψη του] ο βασιλιάς Πιοδάσσης διδάξε στους ανθρώπους την ευσέβεια. Από τότε έγιναν πιο ευσεβείς και ήδη τα πάντα ευημερούν σε ολόκληρη τη γη. Ο βασιλιάς απέχει από τα έμψυχα [δηλ. την κρεοφαγία], ενώ όλοι οι κυνηγοί ή οι αλιείς έπαυσαν να πηγαίνουν στο κυνήγι [ή στο ψάρεμα]. Εκείνοι που δεν είχαν αυτοέλεγχο έγιναν εγκρατείς, κατά το μέτρο που εδύνατο. Οι άνθρωποι έγιναν περισσότερο υπάκουοι στη μητέρα και στον πατέρα τους ως και στους ηλικιωμένους, από ό,τι ήσαν προηγουμένως και έτσι συμπεριφερόμενοι στο εξής θα ζήσουν κατά τον καλύτερο και επωφελέστερο τρόπο».

Στο ανωτέρω απόσπασμα με τη λέξη «ευσέβεια» μεταφράζεται ο όρος «ντάμμα» που αναφέρεται στη βουδιστική διδασκαλία. Στα διατάγματα, όμως, του Ασόκα δεν γίνεται καμία αναφορά στις «τέσσερις ευγενικές αλήθειες» του Βούδα, ούτε σε μεταφυσικές αντιλήψεις του Βουδισμού. Τα διατάγματα περιορίζονται σε ηθικά ζητήματα



Κιονόκρανο από αμμόλιθο, που ανακαλύφθηκε το 1898 στο βασιλικό ανάκτορο της Παταλιπούτρα, με έντονη ελληνική επίδραση. Έχει μήκος 123 εκ. και ύψος 85 εκ. Μουσείο της Πάτνας. ΔΕΞΙΑ: Σύγχρονη προτομή του Ασόκα. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Εγχάρακτο διάταγμα του Ασόκα πάνω σε βράχο. Τοποθεσία Σαχμπάζ Γκαρί του βορειοδυτικού Πακιστάν.



και παραινήσεις για τήρηση ορθής κοινωνικής συμπεριφοράς, με σκοπό τη γενικότερη κοινωνική ευταξία και ευημερία. Ο Ασόκα προτείνει μέσω των διαταγμάτων του την αποφυγή άσκησης βίας και τη θανάτωση έμβιων όντων, την αποχή από την κρεοφαγία, την προστασία της πανίδας και της χλωρίδας, τον αλληλοσεβασμό και την αλληλοβοήθεια μεταξύ των ανθρώπων. Για να ενισχύσει αυτή την εικόνα ευταξίας διάνοιξε μεγάλες οδικές αρτηρίες με δενδροστοιχίες, πηγάδια και σταθμούς ανάπαυσης για τους ταξιδιώτες, καταφύγια για τα ζώα, αλλά και κέντρα ιατρικής φροντίδας τόσο για τους ανθρώπους και όσο και για τα ζώα.

Για τον μεταμεληθέντα Ασόκα δεν υπήρχε πια «*δώρο που να συγκρίνεται με το δώρο του ντάμμα, ούτε αίνος ούτε προσφορά, ούτε συναδέλφωση συγκρίσιμη με αυτήν που ενυπάρχει στο ντάμμα. Και αυτό συνίσταται σε καλή συμπεριφορά απέναντι σε σκλάβους και υπηρέτες, υπακοή στη μητέρα και στον πατέρα, γενναιοδωρία απέναντι σε φίλους, γνωστούς και συγγενείς, σε ασκητές (σράμανα) και βραχμάνους και αποχή από τη θανάτωση έμβιων όντων. Πατέρας, γιος, αδελφός, αφεντικό, φίλος, γνωστός, συγγενής και γείτονας θα πρέπει να πουν "αυτό είναι καλό, αυτό πρέπει να εφαρμόσουμε". Πράττοντας έτσι, υπάρχει κέρδος σε αυτόν τον κόσμο. Και στον επόμενο απεριόριστη αξιομισθία χάρη στο δώρο του ντάμμα» (12ο Διάταγμα επί βράχου).*

Ο Ασόκα θεωρούσε πλέον ως σημαντικότερη κατάκτηση της ζωής του την κατά-

κτηση του ντάμμα. Με σκοπό να το εδραιώσει, συνέστησε ιεραποστολές και επιτροπές για τη διάδοση και την επίβλεψη της τήρησής του. Δεν αρκέστηκε απλώς στη διάδοσή του εντός της δικής του επικράτειας, αλλά, όπως μας πληροφορεί ένα επίγραμμα του που χρονολογείται το 256/255 π.Χ., απέστειλε διπλωματικές αποστολές και ιεραποστόλους «*εκεί που κυβερνά ο Έλληνας βασιλιάς ονόματι Αρμιγιόγκα και πέρα από το βασίλειο αυτού του Αρμιγιόγκα, στις χώρες των τεσσάρων βασιλέων Τουλαμάνα, Αντεκίνα, Μάκα και Αλικουασούνταλα*».

Η ιστορική έρευνα έχει διακρίνει πίσω από αυτά τα παρεφθαρμένα ονόματα τους βασιλείς Αντίοχο Β', θεό της Συρίας (260-246 π.Χ., εγγονό του Σέλευκου Α' Νικατορος), Πτολεμαίο Γ' Φιλάδελφο της Αιγύπτου (285-247 π.Χ.), Αντίγονο Γονατά της Μακεδονίας (276-239 π.Χ.), Μάγα της Κυρήνης (276-250 π.Χ.) και Αλέξανδρο Β' της Ηπείρου (272-242 π.Χ.).

Οι αποστολές του Ασόκα στα ελληνιστικά βασίλεια εξοικείωσαν τον ελληνιστικό κόσμο με τη ζωή στην Ινδία και προκάλεσαν ενδιαφέρον για τα πεπραγμένα του ινδικού χώρου. Η διάδοση του ντάμμα από τον Ασόκα μπορεί από τη μετέπειτα ιστορική έρευνα να του χάρισε τον τίτλο ενός εκ των τεσσάρων μεγάλων προστατών του Βουδισμού (οι άλλοι τρεις ήταν ο Έλληνας βασιλιάς της Ινδίας Μένανδρος ο Σωτήρ,<sup>6</sup> ο Κουσάνος Κανίσκα Α'<sup>7</sup> και ο Ινδός Χάρσα Βάρντανα) αλλά, όπως παρατηρεί η ιστορικός Ρόμιλα Ταπάρ, «η



Ερείπια αρχαίου βουδιστικού μοναστηριού στην τοποθεσία Σάρνατ. Δεξιά στο βάθος η στούπα Νταμέκ και αριστερά περιφραγμένο λίθινο υπόστεγο που προστατεύει τη βάση στήλης του Ασόκα.

*ιδεολογία του ντάμμα πέθανε με τον θάνατο του αυτοκράτορα», το 231 π.Χ. Άλλοι ιστορικοί εικάζουν ότι το ντάμμα μπορεί να ήταν ακόμη και η καταστροφή της αυτοκρατορίας. Ίσως πλέον να το περιφρονούσαν οι υπήκοοί της. Κατά τα τελευταία δέκα χρόνια της ζωής του ο Ασόκα δεν εξέδωσε εγχάρακτα διατάγματα, πράγμα που μπορεί να σημαίνει ότι η αυτοκρατορία του ήδη παρήκμαζε.*

### **Το τέλος της δυναστείας**

Οι Μαουρύα έμειναν στην εξουσία για 50 ακόμη χρόνια, η κυριαρχία τους όμως σπανίως ξεπερνούσε τα γεωγραφικά όρια του παλαιού βασιλείου της Μάγκαντα. Οι επαρχίες της αυτοκρατορίας, με ιστορικά κέντρα το Ουτζάν, τα Τάξιλα, το Σουβανγκίρι και το Τόσαλι, γρήγορα κατελήφθησαν από ξένους εισβολείς, καθώς οι διάδοχοι αποδείχθηκαν παντελώς ανάξιοι της κληρονομιάς που άφησαν οι προκάτοχοί τους. Κατά σειρά διαδοχής ήταν οι εξής: Ντασάρατα (232-224 π.Χ.), Σάμπρατι (224-215 π.Χ.), Σαλισούκα (215-202 π.Χ.), Σαταντάνβαν (195-187 π.Χ) και Μπριχάντρατα (187-180 π.Χ.). Ο τελευταίος εξ αυτών, ο Μπριχάντρατα, δολοφονήθηκε από τον στρατηγό Πουσιαμίτρα Σούνγκα κατά τη διάρκεια μιας στρατιωτικής παρέλασης. Έτσι, το 180 π.Χ. έβησε όχι μόνο η δυνα-

στεία των Μαουρύα, αλλά και η αυτοκρατορία τους. Στον θρόνο ανήλθε η δυναστεία των Σούνγκα (180-78 π.Χ.), η οποία δεν κατόρθωσε να ανταγωνιστεί σε αίγλη και διοικητική οργάνωση τους προκατόχους της.

### **Αποτίμηση**

Η αυτοκρατορία των Μαουρύα μπορεί να χάθηκε, οι Ινδοί ιστορικοί όμως επιμένουν ότι η ιδέα μιας πανινδικής αυτοκρατορίας δεν ξεχάστηκε ποτέ. Τα ιδεώδη που προωθούσε ο Ασόκα πέρα από τα όρια διαχωρισμού των θρησκευτικών σεκτών και κοινοτήτων, των καστών και των πατριών, θα αναγεννώνταν από μετέπειτα θρησκευτικούς και κοινωνικούς μεταρρυθμιστές, όπως ο Γκουρού Νανάκ των σιχ και ο Μαχάτμα Γκάντι. Δεν είναι τυχαίο που το νεότερο ινδικό κράτος, που δημιουργήθηκε το 1947, υιοθέτησε ως εθνόσημό του τους τρεις γλυπτούς λέοντες που κοσμούν στήλη με εγχάρακτο διάταγμα του Ασόκα, η οποία βρέθηκε στην τοποθεσία Σάρνατ, κοντά στην ιερή πόλη του Βαρανάσι. Αλλά και ο «τροχός του ντάμμα», που διακοσμεί τον άβακα της στήλης, είναι σήμερα το κεντρικό σύμβολο της σημαίας του ινδικού κράτους. Σε ακόμη πιο πρόσφατους χρόνους δεν είναι λίγες οι κινηματογραφικές ταινίες και οι τηλεοπτικές σειρές με πρωταγωνιστές είτε τον Τσάντρα Γκούπτα είτε τον Ασόκα, που ανα-

θέρμαναν την ιστορική μνήμη στις ινδικές μάζες και το ιδεώδες μιας μεγάλης, ισχυρής, ανεξάρτητης και ανεξίθρησκης Ινδίας. Για τους ιστορικούς η δυναστεία των Μαουρύα ήταν η πρώτη της αρχαίας Ινδίας που άφησε επαρκή ιστορικά τεκμήρια, όχι μόνο για την ύπαρξή της, αλλά και για την ίδρυση του πρώτου μεγάλου ινδικού κράτους.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Romila Thapar, *A History of India*, τ. 1ος, σ. 70.
- 2 Γκάνα-σάνγκα: κρατίδια με πολιτεύμα είτε παρόμοιοι του ολιγαρχικού είτε σχεδόν δημοκρατικού, με έντονο τον ρόλο των μεγάλων πατριών και στις δύο περιπτώσεις.
- 3 George Woodcock, *The Greeks in India*, σ. 17.
- 4 Τζαϊνισμός: Ινδικό θρησκειοσύστημα με ιδρυτή τον Μαχαβίρα Τζαϊν (6ος-5ος αι. π.Χ.). Πρεσβεύει τον παμπυσιισμό (όλα τα έμβια όντα έχουν ψυχή) και τη μετενσάρκωση. Προτάσσει τον ασκητισμό για την απελευθέρωση της ψυχής από τον κύκλο των μετενσαρκώσεων.
- 5 Ατζιβικά: Ασκητική σέκτα που ήκμασε από τον 6ο αι. π.Χ. έως τον 13ο αι. μ.Χ. Ιδρυτής της ήταν ο Μακάλι Γκοσάλα και θεωρείται ετερόδοξη από τον ορθόδοξο βραχμανικό Ινδουισμό. Κύρια διδασκαλία της ήταν η μοιρολατρία, κατά την οποία οι ανθρώπινες ενέργειες δεν έχουν καμία αξία μπροστά στον επικαθορισμό της μοίρας (νιγιάτι).
- 6 Βλ. Βιβλιογραφία.
- 7 Βλ. Βιβλιογραφία.

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

##### Πηγές:

- Αππιανός, *Ρωμαϊκά* - Βιβλία Θ' (III), Γ', Κ', Λ' (Απαντα τ. 4ος), εκδ. Κάκτος, Αθήνα 2000.
- Αρριανού, *Αλεξάνδρου ανάβασις - Ινδική*, βιβλία 5-7, (μτφρ. Άννα Καλυβιώτη) τ. Β', εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1992.
- Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι, Αλέξανδρος - Καίσαρ*, τ. 17, εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1993.
- Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Βιβλίο ΙΕ' (Ινδία), (εισαγωγή-μετάφραση Πάνος Θεοδωρίδης), εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1994.

Ελληνόγλωσσες μονογραφίες και άρθρα:

- Δημήτρης Κ. Βελισσαρόπουλος, *Έλληνες και Ινδοί - Η συνάντηση δύο κόσμων*, 2 τόμοι, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1990.
- Μάριος Βερέτας, *Η Ινδία των Ελλήνων*, 2η έκδοση, Αθήνα 2001.
- Γρηγόριος Δ. Ζιάκα, *Ιστορία των Θρησκειμάτων Α' - Τα ινδικά θρησκευόμενα*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1980.
- Σαράντος Ι. Καργάκος, *Δημήτριος Γαλανός ο Αθηναίος (1760-1833) - Ο πρώτος Ευρωπαίος Ινδολόγος*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1994.
- Απόστολου Μιχαηλίδη, «Ασόκα», λήμμα στο Θρησκευολογικό Λεξικό, (επιμ. Μάριος Μπέγζος), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, σσ. 81-82.
- Του ίδιου, «Μένανδρος Α' ο Σωτήρ - Ο σημαντικότερος Έλληνας βασιλιάς της Ινδίας και η συνάντηση δύο κόσμων», περ. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τ. 551, Μάιος 2014, σσ. 4-16.
- Του ίδιου, «Η περίπτωση των Κουσάν - Η επίδραση του αρχαιοελληνικού πολιτισμού στους Λαούς της νοτιανατολικής Ασίας», περ. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τ. 575, Μάιος 2016, σσ. 25-35.
- Του ίδιου, «Τα ελληνιστικά βασίλεια της νοτιοανατολικής Ασίας», περ. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τ. 582, Δεκέμβριος 2016, σσ. 16-28.
- Του ίδιου, «Δημήτριος Γαλανός - Ο Αθηναίος ινδολόγος», περ. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, τ. 383, Μάιος 2000, σσ. 98-101.

Ξενογλωσσες μονογραφίες και συλλογικά έργα:

- Sachchidananda Bhattacharya, *A Dictionary of Indian History*, University of Calcutta, Calcutta 1972.
- John Keay, *India-A History*, Harper-Collins Publishers, London 2000.
- Hermann Kulke and Dietmar Rothermund, *History of India*, Routledge, New York 1998.
- Romila Thapar, *A History of India*, vol. I, Penguin Books, New Delhi 1966, repr. 1990.
- Demetrios Th. Vassiliades, *The Greeks in India - A Survey in Philosophical Understanding*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi 2000.
- George Woodcock, *The Greeks in India*, Faber & Faber, London 1966.

**Ο Απόστολος Μιχαηλίδης** είναι δρ Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ΜΔΕ Ινδικής Φιλοσοφίας και Θρησκευολογίας, Banaras Hindu University Ινδιών.

# Η ΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ: ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ Ή ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ;

## ΜΕΡΟΣ Α΄

του ΝΙΚΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

**Τ**ον Σεπτέμβριο του 2016 ο τότε υπουργός Παιδείας Νίκος Φίλης, με δήλωσή του σε τηλεοπτικό σταθμό, επιτέθηκε εναντίον της Εκκλησίας της Ελλάδος επιρρίπτοντας τις ευθύνες για την ηθική κατάπτωση της κοινωνίας. Παράλληλα διερωτήθηκε για τον ρόλο της κατά την περίοδο της Κατοχής. Όπως ήταν φυσικό, η κριτική του άνοιξε τον ασκό του Αϊόλου και έδωσε την ευκαιρία σε πολέμιους και υπερασπιστές της να διασταυρώσουν τα ξίφη τους στην αρένα των ΜΜΕ. Ως είθισται, στην Ελλάδα, από τη διαμάχη έλειπαν οι ιστορικοί. Άλλωστε η φωνή τους θα καλυπτόταν από τις κραυγές των «παντογνωστών» πολιτικών. Τώρα που οι κραυγές αυτές κόπασαν, ας εξετάσουν το ζήτημα με νηφαλιότητα οι θεράποντες της Ιστορίας και ας παρουσιάσουν τα πορίσματα των ερευνών τους.

### **Η αρχιεπισκοπική διαμάχη και το ξέσπασμα του πολέμου**

Η έναρξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου βρήκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Εκκλησίας της Ελλάδος (ΕτΕ) έναν από τους σημαντικότερους μητροπολίτες του Οικουμενικού Πατριαρχείου, τον πρώην μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθο. Η εκλογή του ως Αρχιεπισκόπου, δύο χρόνια νωρίτερα, υπήρξε επεισοδιακή και προκάλεσε σοβαρότατη κρίση στους κόλπους της

κυβέρνησης Μεταξά. Συνυποψήφιος για το ίδιο αξίωμα ήταν και ο μητροπολίτης Κορινθίας Δαμασκηνός, ισχυρός παράγοντας της εκκλησιαστικής ηγεσίας και ανήκων στη βενιζελική παράταξη. Η Ιερά Σύνοδος, με 31 ψήφους (έναντι 30 υπέρ του Χρύσανθου), έδωσε το χρίσμα στον Δαμασκηνό. Η προσφυγή όμως ορισμένων «Χρυσανθικών» μητροπολιτών στο Συμβούλιο της Επικρατείας, κατόπιν παρέμβασης του Ιωάννη Μεταξά, των υφυπουργών Τύπου Θεολόγου Νικολούδη και Ασφαλείας Κωνσταντίνου Μανιαδάκη, είχε ως αποτέλεσμα την ακύρωση της εκλογής του Δαμασκηνού και την τελική επικράτηση του Χρύσανθου, τον Δεκέμβριο του 1938.

Με την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού πολέμου, στις 28 Οκτωβρίου 1940, η ΕτΕ δεν περιορίστηκε στην ευλογία των όπλων των ελληνικών στρατευμάτων. Εξέδωσε εγκύκλιο και προς τους ιερείς, στην οποία, μεταξύ άλλων, ανέφερε: «*Ως γνωστόν, το έθνος εκηρύχθη εν επιστρατεύσει. [...] Εις την πρόσκλησιν ταύτην δεν πρέπει να υστερήση ο ιερός κλήρος, ο οποίος εις πάσαν εθνικήν περιπέτειαν επρωταγωνίστησεν*». Στο κάλεσμα αυτό ανταποκρίθηκαν εκατοντάδες ιερείς οι οποίοι έσπευσαν να καταταγούν στον Ελληνικό Στρατό, προκειμένου να εξυπηρετούν τις λατρευτικές ανάγκες των στρατευσίων. Έδωσαν μάλιστα και τον δικό τους φόρο αίματος



Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός μαζί με τον πρώτο κατοχικό πρωθυπουργό Γεώργιο Τσολάκογλου. Παρά τη βοήθεια των στελεχών της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης προκειμένου να ανέλθει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ο Δαμασκηνός φρόντισε να κρατήσει αποστάσεις από αυτήν. ΚΑΤΩ: Ο Αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος με τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τον Ιωάννη Μεταξά. Ο δεύτερος συνήργησε υπέρ της εκλογής του Χρύσανθου στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.



στον σκληρό αγώνα στα βουνά της Βορείου Ηπείρου και της Αλβανίας. Παράλληλα, με τη φροντίδα του Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, συγκροτήθηκε η Ενίσχυσις της Οικογένειας του Αγωνιστού (ΕΤΟΤΑ).

Με 173 παραρτήματα στην Αθήνα και με 2.500 επισκέπτριες η υπηρεσία αυτή συνέδραμε υλικά και ηθικά 60.000 οικογένειες στρατευμένων από την πρωτεύουσα. Με την ανάπτυξη που έλαβε η υπηρεσία μετονομάστηκε σε Πρόνοια των Στρατευμένων της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών και παρουσίασε πολύ ευρύτερο κοινωνικό έργο από τον αρχικό της στόχο, εφόσον ενίσχυε ποικιλοτρόπως ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού της Αθήνας, κατά την περίοδο του πολέμου.

### **Η αρχή της Κατοχής και η αποπομπή Χρυσάνθου**

Μετά τη γερμανική εισβολή στην Ελλάδα και τη διάσπαση του μετώπου ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυριδών και οι οι σωματάρχες των Α' Β' και Γ' Σωμάτων Στρατού πίεξαν τον διοικητή του Τμήματος Στρατιάς Ηπείρου (ΤΣΗ) Ιωάννη Πιτσιόκα να αναλάβει την πρωτοβουλία και να ζητήσει αμέσως ανακωχή με τον εχθρό. Ύστερα από κατηγορηματική άρνηση του Πιτσιόκα, οι τρεις σωματάρχες και ο μητροπολίτης αποφάσισαν να τον αγνοήσουν και ανέθεσαν στον αρχαιότερο από αυτούς, τον διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού αντιστρατηγό Τσολάκογλου, να αναλάβει την πρωτοβουλία αυτήν. Τελικά, στις 20 Απριλίου ο Τσολάκογλου και ο Γερμανός υποστράτηγος Ζεπ Ντίτριχ υπέγραψαν πρωτόκολλο ανακωχής. Όταν ο Πιτσιόκας ενημερώθηκε για τα τεκταινόμενα θεώρησε εαυτόν «παραιτηθέντα» και αναχώρησε για την Αθήνα.

Μετά το τέλος της Κατοχής και κατά τη διάρκεια της δίκης των δωσιλόγων πρωθυπουργών ο Σπυριδών κατέθεσε ως μάρτυρας υπεράσπισης του Τσολάκογλου. Στην κατάθεσή του χαρακτήρισε την πρωτοβουλία του για τη συνθηκολόγηση του Ελληνικού Στρατού «*πράξιν εθνικώς συμφέρουσα*». Δεν περιορίστηκε όμως σε αυτό, αλλά δικαιολόγησε και τις ενέργειες των

κατοχικών πρωθυπουργών (Γ. Τσολάκογλου, Κ. Λογοθετόπουλο, Ι. Ράλλη) χαρακτηρίζοντάς τους «*μάρτυρες*».

Στις 24 Απριλίου 1941, εν όψει της επικείμενης εισόδου των Γερμανών στην Αθήνα, ο νομάρχης Αττικοβοιωτίας και ο δήμαρχος Αθηναίων επισκέφθηκαν τον Χρυσάνθο. Ο τελευταίος σημειώνει στο ημερολόγιο του: «[...] *διά να μοι ειπούν ότι μετά των ανωτέρω δύο και του Φρουράρχου Αθηνών Στρατηγού Καβράκου θα παραδώσωμεν την πόλιν εις τους Γερμανούς. Απήντησα ότι εις το έργον τούτο ουδεμίαν θέσιν έχει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών [...] έργον του Αρχιεπισκόπου είναι όχι να υποδουλώνη αλλά να ελευθερώνη*».

Στις 27 Απριλίου τα γερμανικά στρατεύματα εισήλθαν στην πρωτεύουσα. Ο Χρυσάνθος δέχθηκε την πρόσκληση του δημάρχου Πλυτά, μέσω ενός κλητήρα, ότι οι Γερμανοί στρατηγοί επιθυμούσαν τη μετάβασή του στη Μητρόπολη «*για να τελέσουν δοξολογία επί τη αφίξει τους στην Αθήνα*». Ο Αρχιεπίσκοπος εξοργίστηκε και έδιωξε τον απεσταλμένο. Έπειτα από δύο ώρες νέος απεσταλμένος του δημάρχου έφθασε στην Αρχιεπισκοπή με αίτημα την επίσκεψη του Γερμανού στρατηγού φον Στούμε στον Αρχιεπίσκοπο.

Η συνάντηση ορίστηκε στις 16.00. Ο Στούμε συνοδευόταν από τον φον Κλεμ. Ο Χρυσάνθος τους υποδέχθηκε με ψυχρότητα: «*Τους υποδέχομαι εντός του Συνοδικού με αθυμιάν και κατήφειαν. [...] Φαίνεσθε, του λέω κουρασμένοι. Ναι, απαντά. Βρήκαμε γεφύρας και δρόμους κατεστραμμένους. Τα κατέστρεψαν οι Άγγλοι. Ποιος θα τα επανορθώσει; Οι Άγγλοι οφείλουν να πληρώσουν. Θα πληρώση όποιος νικηθή, λέγω*».

«*Κατά τη διαδρομήν ημών διά της Ελλάδος με ευχαρίστησιν παρετήρησα ότι πολλοί ομιλούν Γερμανικά. Ναι, του είπα, υπήρχαν πολλοί οίτινες ήσαν θαυμασταί του γερμανικού πολιτισμού: αλλ' αφ' ότου εκήρυξεν η Γερμανία τον πόλεμον κατά της Ελλάδος θα έμειναν ολίγοι ή κανείς [...] Εις τον δρόμον, λέγει, μας έραιναν με άνθη. Αυτοί, του απαντώ, βεβαίως δεν ήσαν*



Ο μητροπολίτης Ζακύνθου Χρυσόστομος. Αναδείχθηκε σε εμβληματική μορφή χάρη στην απόλυτα επιτυχημένη προσπάθειά του για τη διάσωση των Ζακυνθινών Εβραίων. ΔΕΞΙΑ: Γερμανός στρατιωτικός καταγράφει τα αιτήματα κατοίκων μιας κοινότητας διά στόματος του ιερέα της. Οι εκπρόσωποι της Εκκλησίας εκαλούντο συχνά να διαδραματίσουν τον δύσκολο διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ του ποιμνίου τους και των κατακτητών.

*Έλληνες. [...] Όταν εσηκώθη ο Στρατηγός να με αποχαιρετήση προσέθεσα “Προσέξατε Στρατηγέ μου, να μη τραυματίσητε την υπερηφάνειαν του ελληνικού λαού”.*

Στις 29 Απριλίου σχηματίστηκε η πρώτη κατοχική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Γ. Τσολάκογλου. Ο Χρυσάνθος αρνήθηκε να την ορκίσει και να της προσφέρει την απαραίτητη θρησκευτική νομιμοποίηση: «[...] Η εθνική κυβέρνηση, την οποία ώρκισα, εξακολουθεί να υφίσταται και να συνεχίζει τον πόλεμον. Άλλην κυβέρνησιν δεν δύναμαι να ορκίσω...». Έδωσε δε εντολή σε όλους τους κληρικούς της Αρχιεπισκοπής να μη δεχθούν να ορκίσουν την κυβέρνηση.

Τελικά την ορκωμοσία τέλεσε ο ιερέας του ιερού ναού Αγίου Γεωργίου Καρύτση, στον οποίο υπαγόταν η Βουλή. Στις 2 Ιουλίου 1941 ο Χρυσάνθος παύθηκε από τα καθήκοντά του. Τέσσερις ημέρες αργότερα ο Δαμασκηνός εγκαταστάθηκε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο.

Σημαντικό ρόλο στην αποπομπή Χρυσάνθου πρέπει φυσικά να διαδραμάτισε η δυσарέσκεια του Τσολάκογλου μετά την

άρνηση του Αρχιεπισκόπου να ορκίσει την κυβέρνηση του. Η «αποκαθίλωση» αυτή ωστόσο πρέπει να ήταν μία από τις πρώτες ενέργειες της κατοχικής κυβέρνησης κατά των στηριγμάτων της δικτατορίας Μεταξά στον κρατικό μηχανισμό.

Υποστηρίχθηκε ότι οι Γερμανοί πίεσαν προς αυτή την κατεύθυνση, εξοργισμένοι από το γεγονός ότι ο Χρυσάνθος στο διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό και τον στρατό με αφορμή την κήρυξη του Ελληνογερμανικού πολέμου χρησιμοποίησε υποτιμητικά λόγια για το γερμανικό έθνος («η Χιτλερική Γερμανία αδίκως και ανάνδρως επιτίθεται [...] αι δυνάμεις της ύλης και του σκότους. [...] Αλλά ο μέγας Θεός [...] δεν θα επιτρέψει τη βασιλείαν του σκότους»).

Οι γερμανικές πολιτικές Αρχές κατοχής είχαν αρχικά πειστεί να μην επιτρέψουν να διαταραχθεί το στάτους κβο στην ανώτατη διοίκηση της ΕτΕ. Άλλωστε θεωρούσαν τον Δαμασκηνό «αγγλόφιλο». Ίσως οι λόγοι της μεταστροφής τους να οφείλονται στις αποφασιστικές παρεμβάσεις του Κωνσταντίνου Λογοθετόπουλου, υπουργού

Παιδείας της κυβέρνησης Τσολάκογλου και μετέπειτα κατοχικού πρωθυπουργού, και του στελέχους των κατοχικών κυβερνήσεων Νικόλαο Λούβαρη. Ο τελευταίος μάλιστα διεκδίκησε για τον εαυτό του τα εύσημα της μεταστροφής των Γερμανών για την επάνοδο Δαμασκηνού.

Οι Ιταλικές Αρχές κατοχής, επίσης –σύμφωνα με γερμανικές πηγές–, προσπάθησαν ανεπιτυχώς να εμποδίσουν την επάνοδο του Δαμασκηνού. Εκτιμούσαν ότι με τον άνθρωπο αυτόν στον αρχιεπισκοπικό θρόνο η ΕτΕ θα αναδεικνυόταν, από απόψεως λαϊκής απήχησης, στον ισχυρότερο οργανισμό του κατοχικού κράτους. Από αυτή την άποψη δεν έπεσαν έξω στις προβλέψεις τους. Τελικά (σύμφωνα με τον καθηγητή Γρηγόρη Ψαλίδα), «*οι Ιταλοί υποχώρησαν, όταν συνειδητοποιήσαν ότι θα εισέπρατταν την έντονη δυσαρέσκεια των Ελλήνων σε περίπτωση που γίνονταν γνωστή η ανάμειξη “αλλοεθνών” και “ετερόδοξων κατακτητών” σε ένα τόσο σημαντικό ζήτημα...*».

Ο Χρυσάνθος αντέδρασε στην αποπομπή του χαρακτηρίζοντας την κυβέρνηση Τσολάκογλου δικτατορική «*τελουσης δ’ επί πλέον υπό κατοχής αλλοδόξων δυνάμεων*». Σε επιστολή του προς τα πατριαρχεία (6 Ιουλίου 1941) ανέφερε, κατά τη γνώμη του, τους λόγους της αποπομπής του: Δυσαρέσκεια Τσολάκογλου για την άρνηση της ορκωμοσίας και οργή των Γερμανών λόγω του διαγγέλματός του. Παράλληλα ισχυρίστηκε ότι οπαδοί του Δαμασκηνού για να τον εκθέσουν κατέθεσαν αντίγραφο του διαγγέλματος στην Γκεστάπο.

Αμέσως μετά την απομάκρυνσή του ο Χρυσάνθος εγκαταστάθηκε σε ένα μικρό διαμέρισμα στην οδό Σουμελά 3, στην Κυψέλη. Το σπίτι αυτό πολύ σύντομα εξελίχθηκε σε κέντρο επαφών και ζυμώσεων των εθνικιστικών αντιστασιακών οργανώσεων. Ο Χρυσάνθος αναδείχθηκε σε εκπρόσωπο του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στην Ελλάδα. Όπως σημειώνει ο υπαρχηγός του ΕΔΕΣ Κομνηνός Πυρομάγλου, ουδεμία απόφαση λαμβάνεται χωρίς την έγκριση του ιεράρχη: «*Διά την αποστολήν ανωτέρων αξιωματικών συνδέσμων [...] εις τα ελληνικά βουνά* (σ.σ.

στη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή) *πρέπει να εγκρίνει και εγκρίνει ο μητροπολίτης Χρυσάνθος*».

Παράλληλα ο Χρυσάνθος στράφηκε και εναντίον του ΚΚΕ, το οποίο θεωρούσε ισάξια απειλή με αυτήν του Άξονα. Δεν δίστασε μάλιστα να συμβουλευτεί την ηγεσία των Ταγμάτων Ασφαλείας, μετά την καταδίκη των τελευταίων από το Λονδίνο (Ιανουάριος 1944), να ενταχθεί στις εθνικιστικές αντιστασιακές οργανώσεις ή να κρατήσει τα σώματά της συγκεντρωμένα ως τελευταία εφεδρεία.

Τις ώρες της αποχώρησης των κατακτητών ο Χρυσάνθος παρέμενε στο παρασκήνιο. Το βράδυ της απελευθέρωσης (18 Οκτωβρίου 1944) τον επισκέφθηκε ο Σπύρος Μαρκεζίνης: «*Τον βρήκα μόνο και, όπως πάντα ήρεμο. Ο ιεράρχης που είχε αρνηθεί να υποδεχθεί τους Γερμανούς και δεν εδέχθη να ορκίσει την πρώτη κυβέρνηση της Κατοχής ήταν απών από το μεγάλο εκείνο πρωινό...*».

Ωστόσο ο Χρυσάνθος ήταν βέβαιος για την επαναφορά του Γεωργίου Β΄ και ανήσυχος ότι «*ημέρες δύσκολες αναμένουν το Έθνος*». Δικαιώθηκε και στα δύο.

## Η δράση του Δαμασκηνού

Η περίπτωση του νέου Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού χρήζει ιδιαίτερης ανάλυσης από την ιστορική έρευνα. Η διπλωματική του ευελιξία, η ικανότητά του να ισορροπεί ανάμεσα σε τέσσερις αντιμαχόμενους πόλους (Αρχές κατοχής, κατοχικές κυβερνήσεις, Εθνική Αντίσταση, εξόριστη κυβέρνηση Καϊρού), αλλά και οι τολμηρές του πρωτοβουλίες τον κατέστησαν την «*ισχυρότερα πολιτική προσωπικότητα στην Ελλάδα*» σύμφωνα με τον Χέρμαν Νοϊμπάχερ, ειδικό απεσταλμένο του Ράιχ για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Παρά τη βοήθεια των στελεχών της πρώτης κατοχικής κυβέρνησης για να ανέλθει στον αρχιεπισκοπικό θρόνο, ο Δαμασκηνός φρόντισε να κρατήσει αποστάσεις από αυτήν. Τον Αύγουστο του 1941 ο Τσολάκογλου ζήτησε από τον Αρχιεπίσκοπο τη στήριξη των κληρικών «*από άμβωνος*».

Ο Δαμασκηνός, αφού αναφέρει μερικά

«καλά λόγια» (σύμφωνα με το εύστοχο σχόλιο του συγγραφέα Γ. Καραγιάννη): «Αποβλέπομεν μετά βαθείας εκτιμήσεως προς την τολμηράν πρωτοβουλίαν, την οποίαν αναλάβετε», αρνείται τη συμπαρατάση του, καθιστώντας σαφές ότι η ΕτΕ δεν μπορεί να ταυτίσει την τύχη της με τη μοίρα των κατοχικών κυβερνήσεων.

Ανάλογη στάση κράτησε ο Αρχιεπίσκοπος απέναντι και στους επόμενους κατοχικούς πρωθυπουργούς Λογοθετόπουλο και Ράλλη, όταν του ζήτησαν να καταδικάσει ανοικτά την Εθνική Αντίσταση, τη Σοβιετική Ένωση και τους Έλληνες κομμουνιστές. Αρχικά οι σχέσεις του Δαμασκηνού με τον Ράλλη ήταν καλές. Ο εκκλησιαστικός ηγέτης μάλιστα υπέδειξε και επέτυχε την υπουργοποίηση του Ν. Λούβαρη στο υπουργείο Παιδείας. Ωστόσο ο Λούβαρης, μεταπολεμικά, αφέθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο ακάλυπτος στις διώξεις που υπέστη ως δωσίλογος.

Το πρώτο ρήγμα στις σχέσεις Δαμασκηνού-Ράλλη επήλθε στις αρχές Ιουλίου του 1943 όταν έγινε γνωστό ότι οι γερμανικές Αρχές κατοχής επέτρεψαν σε μονάδες του βουλγαρικού στρατού να εισέλθουν στην Κεντρική Μακεδονία. Ο Αρχιεπίσκοπος υπέδειξε αμέσως στον πρωθυπουργό να παραιτηθεί εισπράττοντας ωστόσο την άρνησή του.

Εκτός από το ειλικρινές και έντονο ενδιαφέρον του Αρχιεπισκόπου για την τύχη της Μακεδονίας, η υπόδειξή του για παραίτηση του πρωθυπουργού θεωρείται απάντηση στις παρασκηνακές ενέργειες της κυβέρνησης (από τον Μάιο του 1943) να επαναφέρει την άσκηση της κοινωνικής πολιτικής στο κράτος (όπως θα δούμε παρακάτω ο Τσολάκογλου είχε αναθέσει από τον Δεκέμβριο του 1941 στην εκκλησιαστική ηγεσία το κοινωνικό έργο του κράτους).

Αντίθετα με την τελευταία κατοχική κυβέρνηση ο Δαμασκηνός κατάφερε να συγκεντρώσει στο πρόσωπό του την υποστήριξη των πολιτικών γερμανικών Αρχών κατοχής, παρά το ότι πίστευαν ότι είχε επαφές με τους αντάρτες. Ο Γκίντερ Αλτεμπουργκ



Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Επέτυχε να συγκεντρώσει στο πρόσωπό του την υποστήριξη των πολιτικών γερμανικών Αρχών κατοχής, μολονότι θεωρούσαν ότι είχε επαφές με τους αντάρτες. ΚΑΤΩ: Ο φρούραρχος Αθηνών στρατηγός Καβράκος παραδίδει την πόλη των Αθηνών στη γερμανική αντιπροσωπία. Ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσάνθος αρνήθηκε να συμμετάσχει στην παράδοση της πρωτεύουσας.





Γερμανοί στρατιωτικοί γευματίζουν σε ρωσική μονή στο Άγιον Όρος. Οι ρωσόφωνοι μοναχοί τάχθηκαν υπέρ των βουλγαρόφωνων, στην προσπάθεια των τελευταίων να περιέλθει ο Άθως υπό βουλγαρικό έλεγχο. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Ρώσος μοναχός Βασίλειος Κριβοσέιν (αριστερά). Αναδείχθηκε σε ιθύνοντα νου των βουλγαρόφωνων και των ρωσόφωνων μοναχών οι οποίοι επιδίωκαν την είσοδο του βουλγαρικού στρατού στο Άγιον Όρος.

(πληρεξούσιος του Ράιχ στην Ελλάδα) μάλιστα, μετά το τέλος του πολέμου, δήλωσε ότι ήταν γνωστό στις γερμανικές Αρχές κατοχής ότι ο Δαμασκηνός διατηρούσε «επαφή με τους αντίρτες και τους υποστηρίζε με όλα τα μέσα που είχε στη διάθεσή του». Προφανώς ο Γερμανός αξιωματούχος αναφέρεται στην επικοινωνία και στην ενίσχυση του Αρχιεπισκόπου προς τον Ιωάννη Τσιγάντε και τον Δημήτριο Ψαρρό.

Ίσως ο πιο σημαντικός λόγος της γερμανικής πολιτικής υποστήριξης είναι ότι οι πληρεξούσιοι του Ράιχ πίστευαν ότι η ΕτΕ ήταν ο μόνος παράγοντας που είχε την ισχύ να εξουδετερώσει δυνητικά τις πιθανότητες μαζικής αντίστασης του πληθυσμού στις δυνάμεις κατοχής. Κάτι που φυσικά αδυνατούσαν να πράξουν οι, στερούμενες λαϊκού ερείσματος, κατοχικές κυβερνήσεις. Αντίθετα, οι σχέσεις Αρχιεπισκόπου και στρατιωτικών και αστυνομικών γερμανικών Αρχών κατοχής διακρίνονταν από αμοιβαία καχυποψία.

Τα παραπάνω είναι εμφανή σε όλη την αλληλογραφία των Γερμανών με τον Αρχιεπίσκοπο. Ενδεικτική είναι η επιστολή στην οποία ο Δαμασκηνός ενημέρωσε τον Άλτεμπουργκ για το περιεχόμενο επιστολής του προς τον στρατηγό Φέλμι, διοικητή

Νοτίου Ελλάδος. Σε αυτήν δηλώνει απερίφραστα προς τον ίδιο τον Γερμανό στρατιωτικό ότι τα εναντίον της γερμανικής κατοχής «*αίτια της δυσφορίας του ελληνικού λαού άπτονται μάλλον της στρατιωτικής αρμοδιότητός*» του.

Σχετικά καλές μπορούν να χαρακτηριστούν και οι σχέσεις της ηγεσίας της ΕτΕ με τις ιταλικές Αρχές κατοχής, οι οποίες όμως διαταράσσονταν εξαιτίας των διώξεων μητροπολιτών από περιοχές όπου οι Ιταλοί επιθυμούσαν μόνιμη κυριαρχία (Επτάνησα, Ηπειρος).

Όσον αφορά τις ιταλικές στρατιωτικές Αρχές (όπως και τις γερμανικές) φαίνεται ότι η συμπεριφορά τους προς την ΕτΕ ήταν σκληρότερη από των πολιτικών στελεχών. Τους τελευταίους μήνες της ιταλικής κατοχής ο Δαμασκηνός απέστειλε ένα υπόμνημα διαμαρτυρίας στον διοικητή της 11ης Στρατιάς, στρατηγό Κάρλο Βεκιαρέλι. Πρόκειται για τη μοναδική διαμαρτυρία της ΕτΕ προς τις στρατιωτικές Αρχές κατοχής για εγκλήματα πολέμου. Η υπόθεση αφορούσε τους φόνους, τις κακοποιήσεις και τους βιασμούς κατοίκων οκτώ χωριών της περιοχής των Τρικάλων από μονάδες του ιταλικού στρατού κατά την περίοδο 8 έως 15 Ιουνίου 1943. Οι χωρικοί αυτοί



–υποστήριζε το υπόμνημα– είχαν απομακρυνθεί από τις εστίες τους όχι για να βοηθήσουν τον αγώνα «των ζωηρών στοιχείων», όπως χαρακτήριζε τους αντάρτες, αλλά για να αποφύγουν τα αντίποινα των ξένων στρατευμάτων από τη δράση εκείνων.

Ο Ιταλός στρατηγός έκρινε απαράδεκτο ότι ο Έλληνας Αρχιεπίσκοπος αποκαλούσε τους αίτιους και τους υποκινήτες των καταγγελθέντων γεγονότων απλώς «ζωηρά στοιχεία». Ουσιαστικά δηλαδή του προσήψε ότι αρνιόταν να καταδικάσει τους Έλληνες αντάρτες. Από τα τέλη του 1943 οι γερμανικές στρατιωτικές Αρχές σκληρυναν τη στάση τους απέναντι στην ΕτΕ. Ένας από τους λόγους αυτής της αλλαγής ήταν η έναρξη μόνιμης επικοινωνίας του Δαμασκηνού με τους Βρετανούς και την εξόριστη βασιλική κυβέρνηση.

Πράγματι, ήδη από τα μέσα του 1942, με την αποστολή στην Ελλάδα του Ιωάννη Τσιγάντε, ο Δαμασκηνός ήλθε σε επαφή με το Κάιρο.

Ο Γουίνστον Τσώρτσιλ αρχικά ήταν επιφυλακτικός καθώς θεωρούσε τον Αρχιεπίσκοπο «όργανο των Γερμανών». Σιγά σιγά όμως η στάση του άλλαξε και τον Οκτώβριο του 1943 διατυπώθηκε για πρώτη φορά –και παρά τις αντιρρήσεις του βασιλιά Γεωργίου–

στον πρωθυπουργό της εξόριστης κυβέρνησης Εμμανουήλ Τσουδερό η ιδέα της σύστασης αντιβασιλείας υπό τον Δαμασκηνό.

Για τον σκοπό αυτόν έφθασε στις αρχές Ιανουαρίου 1944 στην Ελλάδα ο συνταγματάρχης Φραδέλος. Ο Αρχιεπίσκοπος συναντήθηκε μαζί του και άρχισε συνεννοήσεις με τους πολιτικούς αρχηγούς που είχαν μείνει στην Αθήνα. Όλες αυτές οι κινήσεις ανησύχησαν τους Γερμανούς και στις 7 Μαΐου έθεσαν τον Αρχιεπίσκοπο σε κατ'οίκον περιορισμό στην Αθήνα. Με αυτό τον τρόπο θέλησαν να αποτρέψουν πιθανή διαφυγή του στις μη ελεγχόμενες από τα στρατεύματά τους περιοχές ή στη Μέση Ανατολή. Ο ιεράρχης αρνήθηκε τόσο πρόταση των Βρετανών να τον φυγαδεύσουν όσο και της κατοχικής κυβέρνησης Ράλλη (με την οποία βρισκόταν σε διάσταση, όπως προαναφέρθηκε) προκειμένου να μεσολαβήσει στις Αρχές κατοχής για την απελευθέρωσή του. Εν τω μεταξύ φήμες, όχι ανυπόστατες, διέρρευσαν περί επικείμενης μεταφοράς του στη Γερμανία.

Παράλληλα οι Γερμανοί σχεδίαζαν και την απομάκρυνσή του από τον αρχιεπισκοπικό θρόνο. Μάλιστα βολιδοσκοπήσαν και τον Χρυσάνθο, όπως βεβαιώνει ο ίδιος στο ημερολόγιό του. Ο πρώην Αρχιεπίσκοπος όμως αρνήθηκε κάθε συνεργασία: «[...] *Τι και αν ο Δαμασκηνός έλαβεν ανά χειρας την ψαλίδα και έσχισε τον άρραφον χιτώνα του Κυρίου, δεν είμαι εγώ, ο οποίος θα συνεχίσω το σκίσιμον προς τέρψιν των εχθρών της πατρίδος, αρεσκομένων να αναβιβάσουν και να καταβιβάσουν τους Αρχιεπισκόπους κατά βούλησιν*».

Στις 3 Ιουνίου 1944 ο Δαμασκηνός μεταφέρθηκε στα βόρεια προάστια της Αθήνας, όπου και κρατήθηκε έως τις 28 Αυγούστου. Απελευθερώθηκε μετά την αποχώρηση της γερμανικής αστυνομίας από την κατεχόμενη Ελλάδα και την υποβολή στον επιτετραμμένο φον Γκράβενιτς έγγραφης δήλωσης ότι δεν επρόκειτο να εγκαταλείψει την πρωτεύουσα. Τις τελευταίες εβδομάδες της Κατοχής ο Δαμασκηνός διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο μεταξύ Γερμανών και Βρετανών προκειμένου οι

πρώτοι να αποχωρήσουν από την πρωτεύουσα χωρίς να προβούν σε καταστροφές. Τελικά αυτό δεν απεφεύχθη για το λιμάνι του Πειραιά.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο Δαμασκηνός είχε επαφές με τον ΕΔΕΣ και με τον συνταγματάρχη Ψαρρό (όπως προαναφέρθηκε). Είχε αναλάβει μάλιστα την οικονομική ενίσχυση των αξιωματικών του τελευταίου. Ταυτόχρονα διατηρούσε διαύλους επικοινωνίας και με τα τμήματα του ΕΛΑΣ της Στερεάς Ελλάδας, μέσω του μητροπολίτη Αττικής Ιακώβου και του στρατιωτικού ιερέα της 2ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, αρχιμανδρίτη Χρυσοστόμου Πέππα.

Σε όλο το διάστημα αυτό το ΚΚΕ απέφυγε να επιτεθεί στον Αρχιεπίσκοπο. Από τους πρώτους μήνες μάλιστα του 1944 φρόντισε να υπάρχει συνεχής επικοινωνία μαζί του. Ωστόσο δεν έπαψε να τον θεωρεί προσηλωτικότητα της άλλης πλευράς. Ο Πέτρος Ρούσος, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του κόμματος, τον χαρακτηρίζει «*άνθρωπο φιλόδοξο, που ήταν από καιρό ανακατεμένος στις πολιτικές μηχανοραφίες μεταξύ Καΐρου-Αθήνας, Ελλήνων, Άγγλων και Γερμανών πρακτόρων*».

## **Το ανθρωπιστικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος**

Η ανθρωπιστική δράση της ΕτΕ την περίοδο της Κατοχής ήταν πολύ σημαντική. Πρώτον, συνέβαλε στην επιβίωση χιλιάδων ανθρώπων, ιδίως στην πρωτεύουσα και στα μεγάλα αστικά κέντρα, και, δεύτερον, ενίσχυσε περαιτέρω την κοινωνική απήχηση και την πολιτική ισχύ της Εκκλησίας. Υποστηρίχθηκε ότι αυτή η δράση δεν ήταν καθόλου ανεπιθύμητη από τις Αρχές κατοχής, επειδή λειτουργούσε κατασταλτικά για ενδεχόμενες πράξεις μαζικής αντίστασης εναντίον των κατακτητών.

Αυτό εξάλλου επιδίωκαν και οι Βρετανοί με τη διατήρηση του ναυτικού αποκλεισμού της κατεχόμενης Ελλάδας. Η αλήθεια όμως είναι ότι το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα ενδυναμώθηκε και επεκτάθηκε όταν βελτιώθηκαν οι συνθήκες σίτισης του πληθυσμού.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι ο έκπτωτος Αρχιεπίσκοπος Χρυσανθος φαίνεται να μετείχε σε επιτροπή, η οποία παρότρυνε τους Βρετανούς να μην επιτρέψουν τον ανεφοδιασμό σε τρόφιμα, διότι θα τα δέσμευαν οι Γερμανοί.

Από τον Αύγουστο του 1941 ο Δαμασκηνός προέβαλε στην κυβέρνηση Τσολάκογλου την επείγουσα ανάγκη στήριξης των ασθενών κοινωνικών στρωμάτων, λόγω των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών που είχε δημιουργήσει η Κατοχή. Παράλληλα τόνιζε προς κάθε κατεύθυνση ότι η ΕτΕ συγκέντρωνε όλες τις προϋποθέσεις για να φέρει με επιτυχία εις πέρας το έργο της κοινωνικής πρόνοιας.

Στη βάση αυτών των προτάσεων ο Δαμασκηνός ζήτησε και επέτυχε από την κυβέρνηση Τσολάκογλου να αναθέσει την εφαρμογή του κρατικού έργου της κοινωνικής πολιτικής στην Εκκλησία. Στις 5 Δεκεμβρίου 1941 δημοσιεύθηκε από την κατοχική κυβέρνηση το νομοθετικό διάταγμα 776 «περί ίδρύσεως Εθνικού Οργανισμού Χριστιανικής Αλληλεγγύης» (ΕΟΧΑ).

Οι πόροι του ΕΟΧΑ προέρχονταν από κρατική επιχορήγηση, από εράνους σε είδος ή σε χρήμα και από εισφορές δήμων, κοινοτήτων και νομικών προσώπων Δημοσίου Δικαίου που θα μπορούσαν με κυβερνητική πράξη να καταστούν υποχρεωτικές, κ.ά.

Σύμφωνα με περιληπτική δημοσίευση του απολογισμού του πρώτου εξαμήνου της δράσης του, ο ΕΟΧΑ οργάνωσε στην Αθήνα και στον Πειραιά 119 εστίες στις οποίες βρήκαν φροντίδα 74.969 παιδιά και 3.545 θηλάζουσες και επίτοκες μητέρες. Το 1943 οι παιδικές αυτές εστίες (239 πλέον σε Αθήνα και Πειραιά) διένειμαν περισσότερες από 19.000.000 μερίδες φαγητού. Παράλληλα ο ΕΟΧΑ διένειμε τρόφιμα σε πολλές δεκάδες χιλιάδες παιδιών, ενώ καθόρισε μηνιαία επιχορήγηση προς τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό για την παροχή τροφής σε βρέφη μέχρι 2 ετών. Ακόμη ανέλαβε τη σίτιση φοιτητών και φοιτητριών προερχόμενων από ακριτικές περιοχές ή και εξωελλαδικά κέντρα, που λόγω του



Άποψη της Μονής Ιθήρων, οι μοναχοί της οποίας πρωταγωνίαστησαν στην περιθάλψη, στην απόκρυψη και στη διαφυγή Ελλήνων, Βρετανών και Σέρβων στρατιωτικών, μετά την κατάρρευση του ελληνογιουγκοσλαβικού μετώπου. ΜΕΣΗ: Άποψη της Μονής Πρέβελι στις νότιες ακτές της Κρήτης. Αποτελέσε καταφύγιο για εκατοντάδες καταδιωκόμενους άνδρες της Κοινοπολιτείας, αμέσως μετά το τέλος της Μάχης της Κρήτης. ΚΑΤΩ: Ιερείς σε παιδικό συσσίτιο. Η ανθρωπιστική δράση της Εκκλησίας κατά την περίοδο της Κατοχής ήταν πολύ σημαντική.



πολέμου και της Κατοχής είχαν αποκλειστεί στην Αθήνα. Έλαβε επίσης μέτρα προστασίας της μητρότητας και της βρεφικής ηλικίας. Υπολογίστηκε ότι διανεμήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής περισσότερες από 6.500.000 μερίδες γάλακτος και παιδικών τροφών. Επίσης, το πρώτο εξάμηνο του 1942 χορήγησε ρουχιισμό σε 26.000 άτομα και έδωσε εργασία σε 25.000 άνεργες ράπτριες και πλέκτριες. Οι γιατροί του ΕΟΧΑ καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής φαίνεται ότι περιέθαλψαν περισσότερους από 195.000 ασθενείς.

Μια παράμετρος ιδιαίτερα σημαντική της προσφοράς του ΕΟΧΑ ήταν η συμπαράσταση σε διωκόμενους και φυλακισμένους, όπως και στις οικογένειες των εκτελεσθέντων. Στο βιβλίο της *Φύλλα Κατοχής* η Ιωάννα Τσάτσου γράφει: «*Ο Γιάννης Γιωργάκης ήρθε εκ μέρους του Μακαριωτάτου Δαμασκηνού να μου πη να αναλάβω τις οικογένειες των εκτελεσθέντων. Θα έχω κάθε βοήθεια από την Αρχιεπισκοπή. Θα τους δίνωμε μηνιαίο βοήθημα, ρούχα και τρόφιμα*».

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕτΕ τα συσσίτια του ΕΟΧΑ έσωσαν τη ζωή 400.000 παιδιών, 4.000 εγκύων, 14.000 θηλαζουσών και επίτοκων και 23.000 απόρων. Οι παραπάνω αριθμοί παρουσιάζονται διογκωμένοι, η αλήθεια όμως είναι ότι ο ΕΟΧΑ συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό στην ανακοπή του κύματος θανάτων τον τραγικό χειμώνα 1941-1942.

Πρέπει επίσης να αναλογιστούμε τις τρομερές δυσκολίες που συνάντησε ο ΕΟΧΑ κατά την εκτέλεση του ανθρωπιστικού του έργου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη μόνιμα ανεπαρκή κρατική χρηματοδότηση, την παρακράτηση από τις κατοχικές κυβερνήσεις και τις γερμανοϊταλικές Αρχές κατοχής του μεγαλύτερου ποσοστού βασικών ειδών διατροφής (όπως ελαιόλαδου) προερχόμενων από την επαρχία, τα συνεχή προσκόμματα που έθεταν οι Βρετανοί σχετικά με τα ελληνικά αιτήματα χαλάρωσης του ναυτικού αποκλεισμού, καθώς και την αδιαφορία των «πλουτούντων» και «ευζωούντων» (σύμφωνα με λόγια του Δαμασκηνού) προς την ανέχεια των λαϊκών τάξεων.



Ο αρχιμανδρίτης Ιωακείμ Λιούλιας κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου. Στην Κατοχή συμμετείχε στη Νομαρχιακή Επιτροπή του ΕΑΜ Κοζάνης. Συνελήφθη από τους Γερμανούς και εκτελέστηκε ύστερα από φρικτά βασανιστήρια.

### **Η ΕτΕ υπό διωγμόν στη βουλγαροκρατούμενη ζώνη**

Τον Απρίλιο του 1941 ο βουλγαρικός στρατός κατέλαβε τις περιοχές της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, έπειτα από σχετική συμφωνία με τους Γερμανούς. Οι δεύτεροι, προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συμπαράσταση της Βουλγαρίας στον Άξονα, αποφάσισαν την παραχώρηση της «προσωρινής» διοίκησης των ανωτέρω περιοχών. Η βουλγαρική κατοχή εκτεινόταν από τα όρια του ποταμού Στρυμώνα έως και την Χαλκιδική.

Παρά τα συμφωνηθέντα με τους Γερμανούς συμμάχους τους, οι Βούλγαροι, όπως ήταν αναμενόμενο, σκόπευαν να μονιμοποιήσουν την παραμονή τους στα ελληνικά εδάφη και να τα προσαρτήσουν στο κράτος τους έπειτα από την ευνοϊκή γι' αυτούς λήξη του πολέμου. Στις 14 Μαΐου του 1941, μάλιστα, η Βουλγαρία ανακοίνωσε την προσάρτηση των ελληνικών περιοχών.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα οι βουλγαρικές Αρχές εκδίωξαν τους Έλληνες υπαλλήλους από τους διοικητικούς μηχανισμούς, αντικαθιστώντας τους με ομοεθνείς τους. Οι ελληνικές πόλεις ενσωματώθηκαν διοικητικά στο βουλγαρικό κράτος.

Παράλληλα, υιοθετήθηκαν μέτρα που



Ο Γκίντερ Άλτεμπουργκ (δεύτερος από αριστερά), πληρεξούσιος του Γ' Ράιχ στην Ελλάδα. Ο Γερμανός αξιωματικός, μετά το τέλος του πολέμου, δήλωσε πως ήταν γνωστό στις Αρχές κατοχής ότι ο Δαμασκηνός διατηρούσε «επαφή με τους αντάρτες και τους υποστήριζε με όλα τα μέσα που είχε στη διάθεσή του».

στόχευαν στον εκβουλαρισμό του ελληνικού πληθυσμού. Τα σχολεία έκλεισαν και αντικαταστάθηκαν από αντίστοιχα βουλγαρόφωνα, η χρήση της ελληνικής γλώσσας απαγορεύθηκε και καθιερώθηκε ως επίσημη γλώσσα η Βουλγαρική. Με σχετικό διάταγμα η βουλγαρική διοίκηση υποχρέωσε τους εργαζόμενους να μάθουν τη βουλγαρική γλώσσα αλλά και τους εμπόρους να μιλούν στους πελάτες τους σε αυτήν. Οι ονομασίες των πόλεων και των οδών αντικαταστάθηκαν με άλλες ενώ έγινε και σχετική προσπάθεια οι Έλληνες να προσδώσουν στα επώνυμά τους τη χαρακτηριστική βουλγαρική κατάληξη.

Της ίδιας και σκληρότερης αντιμετώπισης έτυχε και η ελληνική Εκκλησία, καθώς οι Βούλγαροι τη θεωρούσαν το σημαντικότερο ίσως εμπόδιο για την ευόδωση των σχεδίων τους. Οι μητροπόλεις πέρασαν στη δικαιοδοσία της βουλγαρικής Εκκλησίας και οι λειτουργίες τελούνταν στη βουλγαρική γλώσσα. Επίσης ξεκίνησε πρόγραμμα εκδίωξης των Ελλήνων ιερέων όλων των βαθμίδων και αντικατάστασή τους με Βούλγαρους, με στόχο τον εκβουλαρισμό όλων των θεσμών της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην περιοχή. Ταυτόχρονα οι κατοχικές δυνάμεις και μεγάλη μερίδα του κλήρου

τους επιδόθηκαν σε μια άνευ προηγουμένου λεηλασία των ελληνικών ναών.

Παρ' όλα αυτά, ορισμένα μέλη της ελληνικής εκκλησιαστικής ηγεσίας προσπάθησαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες ακολουθώντας αρχικά πολιτική συνεργασίας με τις Αρχές κατοχής. Προφανώς θεώρησαν ότι παραμένοντας οι ίδιοι στις έδρες τους θα συνέτειναν στην άμβλυση των συνεπειών της ξενικής κατοχής και θα προστάτευαν το ποιμνίο τους από τις αυθαιρεσίες των εκθρικών στρατευμάτων.

Σε αυτό ίσως το πλαίσιο ενεργώντας ο μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος απηύθυνε εγκύκλιο (9 Μαΐου 1941) προς τους ιερείς και τους πιστούς της μητρόπολής του, στην οποία ανέφερε ότι η περιοχή τους περιήλθε «ευδοκία Θεού» στους Βούλγαρους. Ταυτόχρονα εξέφραζε τη βεβαιότητα ότι οι Βούλγαροι θα προστάτευαν τη ζωή, την τιμή και την περιουσία των κατοίκων τους. Γι' αυτό καλούσε το ποιμνίο του να βοηθήσει τις Αρχές κατοχής παρέχοντάς τους «πάσαν ευκολίαν και περιποίησην», χωρίς όμως να καταφέρει με αυτόν τον τρόπο να αποτρέψει τελικά την απέλασή του. Η άρνηση να αποδεχθούν την προσφορά συνεργασίας της τοπικής Εκκλησίας φανερώνει ότι οι βουλγαρικές Αρχές δεν ενδιαφέρονταν να προσε-

ταιρισθούν τους ελληνικούς εκκλησιαστικούς θεσμούς, αλλά να τους εξαλείψουν.

Της ίδιας τύχης με τον Κωνσταντίνο έτυχαν και οι μητροπολίτες Μαρωνείας (Κομοτηνής), Σιδηροκάστρου, Ξάνθης, Φιλίππων και Νεαπόλεως (Καβάλας) και Ζικνών. Η διαδικασία ήταν συνοπτική και διακριτική. Ωστόσο υπήρξε άσκηση βίας και κακομεταχείριση στους δύο πρώτους μητροπολίτες.

Αντίθετα, η απομάκρυνση του κατώτερου κλήρου συντελέστηκε υπό συνθήκες έντονων βιαιοπραγιών. Από το μέτρο δεν εξαιρέθηκαν ούτε οι συνταξιούχοι ιερείς.

Τον Αύγουστο του 1942 εξεδόθη διάταγμα για την υποχρεωτική λήψη της βουλγαρικής υπηκοότητας εκ μέρους όλων των κατοίκων της βουλγαρικής ζώνης κατοχής. Το διάταγμα περιελάμβανε και ένα κεφάλαιο με ειδικές διατάξεις για τους ιερείς. Σύμφω-

να με αυτό, εκείνοι που θα αποδέχονταν την αλλαγή υπηκοότητας θα ήταν επιπλέον υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουν τον Βούλγαρο έξαρχο και να αποσκιρτήσουν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο Σε διαφορετική περίπτωση, θα απελαύνονταν στις γερμανοκρατούμενες περιοχές. Από την περιοχή της Ξάνθης φαίνεται να υπέκυψαν στις βουλγαρικές αξιώσεις 22 από τους 30 εναπομείναντες ιερείς. Από την περιοχή των Σερρών αποδέχθηκαν την αλλαγή υπηκοότητας οι έξι που είχαν απομείνει μετά τις αθρόες διώξεις. Αντίθετα, στην περιοχή της Καβάλας απελάθηκαν ακόμη και εκείνοι που προσπάθησαν να κερδίσουν την εύνοια των βουλγαρικών Αρχών, όπως ο αρχιμανδρίτης Κ. Χρόνης, ο οποίος απέστειλε εγκύκλιο στους ιερείς, παροτρύνοντάς τους να μνημονεύουν τον Βούλγαρο αντί του Έλληνα βασιλιά, αφού «θεία προνοία» η Καβάλα



Μνημείο στην πόλη της Ζακύνθου προς τιμήν του μητροπολίτη Χρυσόστομου και του δημάρχου Λουκά Καρρέρ.

βρέθηκε υπό τη «προστασία» των βουλγαρικών στρατευμάτων.

Η συντριπτική πλειονότητα των Ελλήνων κληρικών πάντως αρνήθηκε να συνταχθεί με τα βουλγαρικά σχέδια. Το αντίτιμο ήταν απελάσεις, κακοποιήσεις (256 καταγεγραμμένες), ακόμη και δολοφονίες. Τουλάχιστον 41 ιερείς έπεσαν θύματα Βουλγάρων στρατιωτών, ατάκτων και πολιτών (άλλες πηγές κάνουν λόγο για 58 ή 63 θύματα). Οι περισσότεροι έπεσαν θύματα της άρνησής τους να εγκαταλείψουν το ποιμνιό τους, αντιποίνων για ανταρτικές ενέργειες ή έχασαν τη ζωή τους σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στη Βουλγαρία, όπου είχαν μεταφερθεί ως όμηροι. Τέσσερεις φονεύθηκαν επειδή αρνήθηκαν να τελέσουν λειτουργία στα Βουλγαρικά, ένας επειδή επέμενε να λειτουργεί στα Ελληνικά, ένας διότι μνημόνευε κατά τη λειτουργία το όνομα του βασιλιά Γεωργίου Β', ένας επειδή αρνήθηκε να τελέσει παράνομο γάμο Βουλγάρων πολιτών και δύο διότι αντιτάχθηκαν στα σχέδια εκβουλαρισμού του ποιμνίου τους. Αξιομνημόνευτο είναι ότι τρεις ιερείς, μέλη αντιστασιακών οργανώσεων, σκοτώθηκαν σε μάχες εναντίον των Βουλγάρων, ενώ δύο κακοποιήθηκαν μέχρι θανάτου από Βούλγαρους ιερείς!

Στις αρχές Ιουνίου του 1941 απεστάλη η πρώτη επίσημη διαμαρτυρία από την ηγεσία της ΕτΕ προς τις γερμανικές Αρχές. Ο Χρυσάνθος απευθύνθηκε προς τον Άλτεμπουργκ διεκτραγωδώντας τα τεκταινόμενα στη βουλγαροκρατούμενη ζώνη και αξιωνοντας την επαναφορά των απελαθέντων μητροπολιτών στις έδρες τους.

Έναν μήνα μετά την ανάρρηση του Δαμασκηνού στον αρχιεπισκοπικό θρόνο η Διαρκής Ιερά Σύνοδος παρέπεμψε το θέμα στην κατοχική κυβέρνηση ώστε να ενεργήσει «*ότι κρίνωσι σκόπιμον υπέρ των εθνικών και εκκλησιαστικών ημών δικαίων*».

Λίγο μετά τα μέσα Αυγούστου 1941 ο Δαμασκηνός απηύθυνε την πρώτη του διαμαρτυρία στον Άλτεμπουργκ. Με εντυπωσιακή πράγματι διπλωματική ευελιξία ζήτησε την παρέμβαση του πληρεξουσίου

του Ράικ για την αποτροπή των βουλγαρικών σχεδίων αφελληνισμού της περιοχής.

Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα: «*Η συμπεριφορά των γερμανικών Αρχών έναντι της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας υπήρξε ευλαβής και διακριτική. [...] Αφ' ης στιγμής όμως η στρατιωτική διοίκηση των βορείων επαρχιών [...] παρεδόθη εις τους Βουλγάρους, τα πράγματα μετεβλήθησαν ριζικώς. Απροκαλύπτως, ιαμώς και απροσχηματιστως επεχειρείτο, πάραυτα και άνευ ουδεμιάς αναβολής, ου μόνον η αλλοίωσις της εθνολογικής συνθέσεως της καταλαμβανομένης περιφέρειας και του ελληνικού φρονήματος του κατοικούντος ταύτην ελληνικού πληθυσμού, αλλά και η εκρίζωσις της Ορθοδόξου Ελληνικής Εκκλησίας*».

Η ΕτΕ συνέχισε, καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, να «βομβαρδίζει» με επιστολές διαμαρτυρίας και εμπειριστατωμένες εκθέσεις –που αποτύπωναν τους βουλγαρικούς διωγμούς– τις γερμανικές Αρχές, ελπίζοντας μάταια στην παρέμβαση και στη διαμεσολάβησή τους. Παράλληλα ο Δαμασκηνός εξέφραζε την έντονη δυσφορία του για τις υποτονικές, κατά την άποψή του, αντιδράσεις των κατοχικών κυβερνήσεων.

Τον Οκτώβριο του 1943 ο Αρχιεπίσκοπος και προσωπικότητες της δημόσιας ζωής του τόπου απηύθυναν επιστολή προς τους πληρεξουσισούς της Γερμανίας και της Ιταλίας καθώς και προς τους αντιπροσώπους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού καταγγέλλοντας τη βουλγαρική πολιτική εθνικής κάθαρσης που υπέστη ο ελληνικός πληθυσμός της Ανατολικής Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης. Η επιστολή αυτή αποτελούσε επιβεβαίωση της αναγνώρισης του πρωταγωνιστικού ρόλου της ΕτΕ ως θεσμού της κοινωνίας των πολιτών. Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Ψαλίδα, «*η αναγνώριση στηριζόταν στην επικρότηση της συνολικής πολιτικής που είχε ακολουθήσει την τελευταία διετία η εκκλησιαστική ηγεσία*».

ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Ο Νίκος Γιαννόπουλος είναι ιστορικός.

# ΜΙΑ ΑΓΝΩΣΤΗ ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΕΛΛΗΝΟΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

του ΙΩΑΝΝΗ Σ. ΠΑΠΑΦΛΩΡΑΤΟΥ

*Στα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η εθνικιστική κυβέρνηση της Αλβανίας ανέλαβε την πρωτοβουλία για την προσέγγιση της Ελλάδας, προκειμένου να επιτευχθεί η ένωση των δύο χωρών υπό την μορφή ενός δυαδικού κράτους. Καθοριστικό ρόλο στα γεγονότα διαδραμάτισε από ελληνικής πλευράς ο συνταγματάρχης Ιππικού Αθανάσιος Χρυσόχοου, ο οποίος είχε αναλάβει σημαίνουσα θέση στη Βόρεια Ελλάδα, με σκοπό να προασπίσει τον ελληνισμό της ευρύτερης περιοχής από τους πάσης φύσεως επιβούλους. Στο παρόν άρθρο θα εκτεθεί εν συντομία το ιστορικό της αποτυχημένης και άγνωστης στους πολλούς αλβανικής πρωτοβουλίας, η οποία θα μπορούσε ίσως να είχε οδηγήσει στη δικαίωση του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.*

**Τ**ον Οκτώβριο του 1940 ο «κακός δαίμων του ελληνισμού από δυσμάς» (κατά τον αείμνηστο Γεράσιμο Αποστολάτο), η Ιταλία, επιτέθηκε απρόκλητα στην Ελλάδα, εμπλέκοντάς την στη δίνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τα στρατεύματα της Ρώμης χρησιμοποίησαν ως ορμητήριο την επικράτεια της Αλβανίας, την οποία είχαν ήδη καταλάβει από τον Απρίλιο του 1939. Έκτοτε οι Ιταλοί υποδαύλισαν τον αλβανικό εθνικισμό, γεγονός που δυσχέρανε έτι περαιτέρω τις ήδη προβληματικές ελληνοαλβανικές σχέσεις. Οι σχέσεις αυτές ήταν δύσκολες από την πρώτη ημέρα της σύστασης του γειτονικού κρά-

τους, στο οποίο αποδόθηκε η Βόρειος Ήπειρος κατόπιν εντόνων πιέσεων που έφθασαν έως τα όρια του ανοικτού εκβιασμού της Ιταλίας (αλλά και της τότε Αυστροουγγαρίας).

Ως γνωστόν, η αλβανική κυβέρνηση αναγνώρισε μια πολύ περιορισμένη έκταση ως μειονοτική, αποκλείοντας τους κατοίκους των Αγίων Σαράντα, του Αργυροκάστρου, της Κορυτσάς και των περισσότερων χωριών της Χειμάρρας. Σύντομα, μάλιστα, προέβη σε συστηματική παραβίαση όλων των συμβατικών υποχρεώσεων της ως προς τους Βορειοηπειρώτες. Ενδεικτικώς αναφέρεται ότι η αλβανική κυβέρνηση προχώρησε στην τροποποίηση των άρθρων 206 και 207 του



Έλληνες πολίτες διαβάζουν τα πρώτα ανακοινωθέντα των Αρχών κατοχής, γραμμένα τόσο στη γερμανική όσο και στην ελληνική γλώσσα.

Συντάγματος του 1928 και το αλβανικό Δημόσιο κατέστη αποκλειστικώς υπεύθυνο για την εκπαίδευση όλων των Αλβανών υπηκόων, το 1933. Ως εκ τούτου, όλα τα ιδιωτικά σχολεία, καθώς και τα μειονοτικά, έκλεισαν, επειδή εντάχθηκαν στην ίδια κατηγορία. Υπενθυμίζεται ότι σύμφωνα με τους όρους του Πρωτοκόλλου της Χειμάρρας (το οποίο υπεγράφη του 1921) η Αλβανική ήταν η υποχρεωτική γλώσσα διδασκαλίας για όλα τα σχολεία και τα μαθήματα, ενώ η Ελληνική ήταν δεύτερη γλώσσα επιλογής για όσους το επιθυμούσαν.

Τον Οκτώβριο του 1940 ορισμένα αλβανικά τάγματα<sup>1</sup> συνέπραξαν με τους Ιταλούς

στην επίθεση που πραγματοποίησαν κατά της Ελλάδας. Έπειτα από λίγες ημέρες, όμως, φαίνεται ότι διαλύθηκαν. Σταδιακά, ο Ελληνικός Στρατός απελευθέρωσε (για τρίτη φορά εντός μόλις 27 ετών) τη Βόρειο Ήπειρο. Αργότερα, όμως, τα ημέτερα τμήματα αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν εκ νέου τη Βόρειο Ήπειρο, καθώς η χώρα δέχθηκε την επίθεση και της εθνικοσοσιαλιστικής Γερμανίας. Το μέτωπο διασπάστηκε και ο έως τότε νικηφόρος έναντι των Ιταλών Ελληνικός Στρατός κινδύνευε με ολοκληρωτική καταστροφή στα βορειοηπειρωτικά βουνά.

Τελικώς, ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού αντιστράτηγος Γεώργιος Τσολάκο-

γλου πήρε την πρωτοβουλία της συνθηκολόγησης με τις προελαύνουσες γερμανικές δυνάμεις. Σημαντικό ρόλο στα γεγονότα διαδραμάτισε και ο επιτελάρχης του, συνταγματάρχης Αθ. Χρυσοχόου. Ο συγκεκριμένος αξιωματικός είχε μια μακρά και απολύτως επιτυχή σταδιοδρομία στις τάξεις των Ενόπλων Δυνάμεων. Γεννήθηκε στα Πράματα Ιωαννίνων, το 1890. Ήταν γιος του γιατρού Ιωάννου Χρυσοχόου. Αρχικά φοίτησε στα σχολεία του χωριού του. Κατόπιν συνέχισε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο Άρτας. Το 1908 ενεγράφη στη Νομική Σχολή, στο τελευταίο έτος των σπουδών του όμως κατετάγη στον Στρατό προκειμένου να λάβει μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους. Έπειτα πολέμησε στο μακεδονικό μέτωπο, κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (1918). Ακολούθως έλαβε μέρος και στη Μικρασιατική Εκστρατεία ως ίλαρχος.<sup>2</sup>

Μετά το τέλος της Μικρασιατικής Εκστρατείας παρέμεινε στο στράτευμα ως μόνιμος αξιωματικός του Ιππικού. Έως το 1935 υπηρέτησε ως επιτελικός αξιωματικός, διετέλεσε καθηγητής στη Σχολή Πολέμου και υπήρξε διοικητής Συντάγματος Ιππικού στις Σέρρες και σε διάφορες πόλεις της Μακεδονίας. Το 1935 τοποθετήθηκε επιτελάρχης του Γ΄ Σώματος Στρατού και μερίμνησε προσωπικά για την οχύρωση των βορείων συνόρων προς τη Βουλγαρία. Αργότερα επέβλεψε και τις οχυρώσεις στην ελληνοαλβανική μεθόριο. Μετά την έναρξη του πολέμου συνέχισε να υπηρετεί ως επιτελάρχης του Γ΄ Σώματος Στρατού και μετέπειτα ως αρχηγός του Επιτελείου του Τμήματος Στρατιάς Δυτικής Μακεδονίας (ΤΣΔΜ).

Κατά την απρόκλητη επίθεση των Ιταλών εναντίον της πατρίδας μας ο Χρυσοχόου συμμετείχε στη μάχη του Καλπακιού ως διοικητής του 1ου Τάγματος, το οποίο υπαγόταν στο 3/40 Σύνταγμα Ευζώνων. Η συμβολή του υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική στην απόκρουση της εισβολής.<sup>3</sup> Τρεις ημέρες μετά την εκδήλωση της γερμανικής επίθεσης, και παρά τη γενναία άμυνα των Ελλήνων στα βόρεια σύνορα της πατρίδας τους, το Τμήμα Στρατιάς Ανατολικής Μακεδονίας (ΤΣΑΜ) αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει,

καθώς η αντίσταση των Νοτιοσλάβων αποδείχθηκε ιδιαίτερος ασθενής. Σταδιακά οι Γερμανοί κατέρχονταν προς Νότον, ενώ ήταν ορατός ο κίνδυνος εγκλωβισμού των ελληνικών δυνάμεων, οι οποίες μάχονταν στη Βόρειο Ήπειρο. Δέκα ημέρες αργότερα δύσκολα μπορούσε να γίνει λόγος για συντεταγμένο Ελληνικό Στρατό. Η απαισιοδοξία και οι λιποταξίες είχαν εξαφανίσει κάθε θέληση για προβολή οργανωμένης άμυνας στις περισσότερες μονάδες. Το κλίμα αυτό υπήρχε και στα ανώτατα κλιμάκια της διοίκησης.

Πολλοί αξιωματικοί θεωρούσαν ότι ο διοικητής του Τμήματος Στρατιάς Ηπείρου (ΤΣΗ) αντιστράτηγος Ιωάννης Πιτσικας τούς περιέπαιζε και γινόταν ευρέως λόγος για ανάληψη πρωτοβουλίας από τον διοικητή του Α΄ Σώματος Στρατού υποστράτηγο Π. Δεμέστιχα ή τον διοικητή του Γ΄ Σώματος Στρατού υποστράτηγο Τσολάκογλου. Προς τη λύση αυτήν συνέκλιναν οι περισσότεροι διοικητές του μετώπου και ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων. Μάλιστα, ο μητροπολίτης μετέφερε στον Τσολάκογλου μία επιστολή του διοικητή του Β΄ Σώματος Στρατού υποστράτηγου Γεωργίου Μπάκου, με την οποία ο Μπάκου τον παρότρυνε να αναλάβει κάποια πρωτοβουλία. Έκλεινε δε την επιστολή του με τα εξής: «Γιώργο σε εξορκίζω να μη διστάσεις καθόλου, διότι κάθε παρερχομένη στιγμή αποβαίνει εις όλεθρον και ατίμωσιν... Η διαρροή έχει αρχίσει να λαμβάνη ανησυχητικήν έκτασιν και εάν αύριον την εσπέραν δεν έχει λυθή το ζήτημα της συνθηκολογήσεως θα θρηνηώσωμεν καταστροφήν άνευ προηγουμένου. Γιώργο, και πάλιν σε εξορκίζω να μη διστάσωμεν προ ουδενός. Όλοι οι Μέραρχοι, όλοι οι αξιωματικοί και στρατιώται είναι μαζί μας. Σε συγχαίρω και σε ασπάζομαι αδελφικά και ο Θεός και η Παναγιά μαζί μας».

Την επομένη πραγματοποιήθηκε η επίθεση των Γερμανών εναντίον της 11ης Μεραρχίας και διεφάνη ο κίνδυνος κατάρρευσης όλου του μετώπου. Την ημέρα εκείνη ο Τσολάκογλου παρέλαβε δύο τηλεγραφήματα του επιτελάρχη του Γ΄ ΣΣ συνταγματάρχη Χρυσοχόου, ο οποίος είχε σταλεί

# Η ΠΡΩΪΑ

ΕΣΧΗΜΑΤΙΣΤΩ ΧΘΕΣ ΕΘΝΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΕΔΡΙΑΝ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ ΤΣΟΛΑΚΟΓΛΟΥ  
ΚΥΡΙΟΝ ΜΕΛΗΜΑ ΤΗΣ ΘΑ ΕΪΝΕ Η ΕΠΟΥΛΩΣΙΣ ΤΩΝ ΕΚ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΠΑΓΓΩΚ ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΣΤΡΑΦΗ

στην Αθήνα (μαζί με τον συνταγματάρχη Γρηγορόπουλο) για να ενημερώσουν τους υπεύθυνους για την πραγματική κατάσταση του στρατού. Σε αυτά τα τηλεγραφήματα ο Χρυσσοχόου περιέγραφε την κυβερνητική παράλυση και πρότεινε στον Τσολάκογλου την ανάληψη της πρωτοβουλίας συνθηκολόγησης. Το δεύτερο τηλεγράφημα ήταν συντεταγμένο κατά τέτοιο τρόπο ώστε μπορούσε εύκολα να παρερμηνευθεί και ο αναγνώστης του να θεωρήσει ότι την πρόταση του Χρυσσοχόου υιοθετούσε και ο αρχιστράτηγος Αλέξανδρος Παπάγος.<sup>4</sup> Ο Παπάγος είχε ήδη κατηγορήσει τους Βρετανούς για την έως τότε τακτική τους στις ελληνικές

υποθέσεις και βρισκόταν στο στόχαστρο του Λονδίνου. Κατά συνέπεια, δεν επιθυμούσε να δώσει περαιτέρω αφορμές στους Βρετανούς για να εκτοξεύσουν εις βάρος του σχόλια, πολλώ δε μάλλον όταν μαζί τους συμφωνούσε και ο βασιλιάς Γεώργιος Β', ο οποίος δεν ήθελε να εκτεθεί διεθνώς η Ελλάδα. Προς τούτο, ο αρχιστράτηγος αρνιόταν πεισματικά να δώσει εντολή για συνθηκολόγηση εφόσον τα βρετανικά στρατεύματα δεν είχαν εκκενώσει πλήρως τη χώρα. Πληροφορήθηκε δε τις προθέσεις του Τσολάκογλου από τον Πιτσιόκα, ο οποίος είχε καταργηθεί στη διοίκηση του ΤΣΗ από τον Τσολάκογλου. Ο Παπάγος αντέδρασε έντονα,

Ο στρατηγός Γεώργιος Τσολάκογλου προσέρχεται σκυθρωπός για να υπογράψει την παράδοση των ελληνικών στρατευμάτων στους νικητές Γερμανούς. ΕΠΑΝΩ: Η εφημερίδα *Η Πρωΐα*, της 1ης Μαΐου 1941, αναγγέλλει τον σχηματισμό κυβέρνησης από τον στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου.



στέλνοντας το παρακάτω τηλεγράφημα στον Πιτσικά:

*«Πληροφορούμαι ότι ο Αντιστράτηγος Τσολάκογλου ανέλαβε πρωτοβουλία συνθηκολογήσεως. Δέον κατανοηθή παρά πάντων ότι ύψιστα συμφέροντα Πατρίδος απαγορεύουσι τούτο. Επικαλούμαι πατριωτισμόν πάντων. Στρατός δέον αγωνισθή μέχρις εσχάτου ορίου δυνατοτήτων του. Αντικαταστήσατε αμέσως Τσολάκογλου».*

Η διαταγή αντικατάστασης του Τσολάκογλου έφθασε στον σταθμό διοίκησης της ΤΣΗ καθυστερημένα. Ο Τσολάκογλου είχε ήδη πάρει στα χέρια του τα ηνία της κατάστασης και είχε εγκατασταθεί σε αυτόν! Αμέσως μετά απέστειλε τον συνταγματάρχη Ν. Μπαλή, τον αντισυνταγματάρχη Γ. Λαγά και τον επίλαρχο Κ. Βλάχο ως κήρυκες στους Γερμανούς, οι οποίοι αποδέχθηκαν όλους τους όρους που έθετε ο Τσολάκογλου για τη σύναψη ανακωχής (δηλαδή την αναγνώριση της τιμής των όπλων, τη μη είσοδο των Ιταλών στην Ελλάδα, τη μη αιχμαλωσία του Ελληνικού Στρατού) πλην ενός (τον μη αφοπλισμό του Ελληνικού Στρατού). Το πρωτόκολλο συνθηκολόγησης των ελληνικών μονάδων του αλβανικού μετώπου υπεγράφη στο αρχηγείο του Τσολάκογλου, στο Βοτονάσι, στις 18.00 της 20ής Απριλίου (ανήμερα το Πάσχα).

Μετά την ολοκλήρωση της κατάληψης της χώρας από τις δυνάμεις του Άξονα η ελληνική επικράτεια διαιρέθηκε σε τρεις ζώνες κατοχής. Το μεγαλύτερο μέρος της περιήλθε υπό την διοίκηση των Ιταλών, οι οποίοι ήλεγχαν έκταση ίση με 74.016 τ. χλμ., εντός της οποίας διαβιούσαν (προπολεμικά) περίπου 3.264.000 Έλληνες. Υπό τον έλεγχο των Ιταλών είχαν περιέλθει οι περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας, της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας, όπως επίσης και οι Νομοί Καστοριάς και Πιερίας (εξαιρουμένης μιας περιοχής βόρεια του ποταμού Αλιάκμονα). Επίσης, οι Ιταλοί ήλεγχαν το 1/3 του Νομού Κοζάνης, τις Κυκλάδες (εκτός της Μήλου) και ένα τμήμα του Νομού Λασιθίου. Στην Αττική υπήρχε ένα καθεστώς συνδιοίκησης, αν και τυπικά τον πρώτο λόγο είχαν οι άνθρωποι της Ρώμης.

Οι γερμανικές δυνάμεις κατέλαβαν τις σημαντικότερες (από στρατιωτικής απόψεως) θέσεις, συμπεριλαμβανομένων των Αθηνών και της Θεσσαλονίκης. Η γερμανική ζώνη ελέγχου είχε έκταση 45.118 τ. χλμ. εντός της οποίας διαβιούσαν 3.315.000 κάτοικοι. Περιελάμβανε τις περιοχές της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας (εκτός του Αγίου Όρους, του Νομού Καστοριάς και τμημάτων των Νομών Κοζάνης, Πιερίας και Σερρών). Επίσης, οι Γερμανοί ήλεγχαν το μεγαλύτερο τμήμα του Νομού Έβρου, τα νησιά Αντικύθηρα, Εύβοια, Θάσος, Κύθηρα, Λέσβος, Λήμνος, Μήλος, Σαμοθράκη, Σκύρος και Χίος. Τέλος, οι Γερμανοί είχαν τον πρώτο λόγο στα νησιά και στα παράλια του Αργοσαρωνικού, σε συγκεκριμένες περιοχές της Αττικής και στο μεγαλύτερο μέρος της Κρήτης.

Τέλος, η Σόφια είχε στείλει τα στρατεύματά της εντός του ελληνικού εδάφους, στις 20 Απριλίου. Σκοπός της ήταν η δημιουργία μιας διόδου προς το Αιγαίο στη Δυτική Θράκη και στην Ανατολική Μακεδονία. Οι Βούλγαροι κατέλαβαν έκταση ίση με 13.338 τ. χλμ. στην Ανατολική Μακεδονία και στη Θράκη. Η συγκεκριμένη περιοχή ονομάστηκε «επαρχία Αιγαίου» και σε αυτήν διαβιούσαν 765.721 ψυχές. Τα στρατεύματά της κατέλαβαν τους Νομούς Ροδόπης, Ξάνθης, Καβάλας, Δράμας, καθώς και τα 4/5 του Νομού Σερρών. Τέλος, οι Γερμανοί παραχώρησαν στους Βούλγαρους το 1/3 του Νομού Έβρου.

Στα πρώτα στάδια της Κατοχής ο Χρυσόχοου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Εν τούτοις, η κατάσταση στη Βόρεια Ελλάδα επιδειωνόταν ραγδαία. Οι Βούλγαροι επιχειρούσαν μεθοδικά να επιβάλουν τη δημογραφική αλλοίωση του πληθυσμού της περιοχής, καταπιέζοντας βάνουσα τους Έλληνες, την ίδια ώρα που προχωρούσαν σε μετεγκατάσταση πληθυσμών από την πατρίδα τους στη Θράκη και στην Ανατολική Μακεδονία. Επίσης, προσπαθούσαν να εγγράψουν Έλληνες στη Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης, με το δέλεαρ της παροχής τροφίμων.<sup>5</sup> Επικέντρωσαν την προσοχή τους στη Δυτική Μακεδονία και

δη στους σλαβόφωνους κατοίκους της. Η κατοχική κυβέρνηση Τσολάκογλου πληροφορήθηκε τα τεκταινόμενα και αποφάσισε να στείλει τον Χρυσοχόου στη Θεσσαλονίκη. Ο Χρυσοχόου είχε κερδίσει την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη του πρώτου κατοχικού πρωθυπουργού καθώς είχε διατελέσει επιτελάρχης του.

Προς τούτο, τον διόρισε στη θέση του γενικού επιθεωρητή νομαρχιών της Μακεδονίας, τον Ιούλιο του 1941. Τυπικά οι αρμοδιότητές του ήταν μάλλον ασαφείς αλλά επελέγη η συγκεκριμένη θέση προκειμένου να παρακαμφθεί το εμπόδιο των κατοχικών Αρχών. Πράγματι, ο Χρυσοχόου μετέβη στη Μακεδονία, έχοντας στη διάθεσή του επαρκή ποσά, τα οποία του έδωσε η κυβέρνηση Τσολάκογλου. Ο ίδιος διαχειρίστηκε τα χρήματα με απόλυτη εντιμότητα. Συνέστησε ειδική επιτροπή και απαιτούσε την ύπαρξη εγγράφων δικαιολογητικών για τη χορήγηση έστω και της τελευταίας δραχμής. Ο διορισμός του «ενεκρίθη» και από την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και ο Χρυσοχόου κατέστη ένας από τους στενότερους συνεργάτες του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Μάλιστα, έλαβε και σχετικό έγγραφο από το βρετανικό προξενείο Σμύρνης. Αργότερα διετέλεσε και φρούραρχος της πόλης. Αμέσως ανέλαβε τον τιτάνιο αγώνα να αντιμετωπίσει και, ει δυνατόν, να εξουδετερώσει, την προπαγάνδα της Σόφιας.

Κατά τα πρώτα χρόνια της Κατοχής προσπάθησε να συντηρήσει χιλιάδες λιμοκτονούντες Έλληνες, αποτρέποντας τον προσεταιρισμό τους από τους Βούλγαρους. Επίσης, προχώρησε στην έκδοση και στη διανομή του βιβλίου υπό τον τίτλο *Οι βόρειες επαρχίες της Ελλάδος και οι βουλγαρικές βλέψεις*. Το βιβλίο μοιράστηκε σε πόλεις και χωριά τις Βόρειας Ελλάδας, προκάλεσε δε τόση εντύπωση ώστε οι Βούλγαροι αξίωσαν από τους Γερμανούς την απαγόρευσή του. Αν και το αίτημά τους συνάντησε πολλές αντιδράσεις, τελικά έγινε αποδεκτό. Ο Χρυσοχόου είχε αρκετούς πιστούς συνεργάτες. Ορισμένοι εξ αυτών (ιδίως αξιωματικοί) τον βοήθησαν ουσιαστικά στην καταγραφή και στη μυστική



Μια σπάνια φωτογραφία του Γουλιέλμου, πρίγκιπα του Βινι, ο οποίος βασιλεύσε στην Αλβανία από τον Φεβρουάριο έως τον Σεπτέμβριο του 1914. ΚΑΤΩ: Ο βασιλιάς της Αλβανίας Ζώγου Α΄ και ο Ιταλός υπουργός Εξωτερικών κόμης Γκαλεάτσο Τσιάνο.





Η τελετή της έπαρσης της ιταλικής σημαίας στην Ακρόπολη.

φωτογράφιση όσων σύχναζαν στη Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης.

Το υλικό το οποίο συγκέντρωσε αποτέλεσε το βασικό περιεχόμενο συνεχών εκθέσεων τις οποίες υπέβαλε τόσο στην Αθήνα όσο και στο Κάιρο.<sup>6</sup> Μετά την απελευθέρωση οι επιστολές του εκδόθηκαν σε ένα πολύτομο έργο υπό τον τίτλο *Η κατοχή εν Μακεδονία* από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Τα στοιχεία συγκεντρώθηκαν με επιμέλεια από τον Χρυσοχόου, ο οποίος είχε αναπτύξει ένα πολυδαιδαλο δίκτυο πληροφοριοδοτών στη Μακεδονία αλλά και στη Θράκη. Κατά τη διάρκεια του πολέμου οι εκθέσεις του αξιοποιήθηκαν διπλά, τόσο από τις κυβερνήσεις των Αθηνών (με συνεχείς παραστάσεις και διαμαρτυρίες μελών τους προς τις γερμανικές Αρχές) όσο και από την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και δη τον πρωθυπουργό Γ. Παπανδρέου, ο οποίος άντλησε από αυτές πλήθος στοιχείων για να προβάλλει τα δίκαια του ελληνισμού ενώπιον των Συμμάχων.<sup>7</sup>

Ο Χρυσοχόου, επίσης, ασχολήθηκε και με τον ελληνισμό της Ηπείρου, ο οποίος κινδύνευε από πολλές πλευρές: τους Ιταλούς, τους Αλβανούς αλλά και τον δικηγόρο Αλκ. Διαμαντή, ο οποίος ηγείτο του

αγώνα για την ίδρυση του λεγόμενου «πριγκιπάτου της Πίνδου». Ο Χρυσοχόου διέβλεψε εγκαίρως τον κίνδυνο και εξέδωσε ένα μικρό βιβλίο υπό τον τίτλο *Οι Βλάχοι της Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ηπείρου*, το 1942, το οποίο επανεκδόθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών μεταπολεμικά. Ήδη από τις αρχές του 1942 σημειώθηκε σοβαρή επιδείνωση της θέσης των Ηπειρωτών και ιδιαίτερος όσων από αυτούς κατοικούσαν στο βόρειο τμήμα της Ηπείρου. Οι κάτοικοι αυτοί άρχισαν να υφίστανται την πίεση όχι μόνο των Ιταλών αλλά και των Αλβανών. Εν τούτοις, την περίοδο εκείνη η διαβίωσή τους θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεκτή. Σταδιακά, άρχισαν να οργανώνονται τόσο οι κομμουνιστές όσο και οι εθνικιστές Αλβανοί σε διάφορες οργανώσεις. Δημιουργήθηκαν δύο πόλοι οι οποίοι ανταγωνίζονταν μεταξύ τους. Οι διακηρύξεις των εθνικιστών Αλβανών (ιδίως όσων είχαν ενταχθεί στο Εθνικό Μέτωπο - Μπάλι Κομπετάρ) και η ύπαρξη στην ηγεσία τους ατόμων γνωστών για τον ανθελληνισμό τους ώθησαν αρκετούς Βορειοηπειρώτες να συνεργαστούν με τις αριστερές αντιστασιακές οργανώσεις, ενώ άλλοι συνέπτυξαν ομάδες αυτοάμυνας.



Το ιταλικό ιππικό κυνηγάει τους Αθηναίους, στις 25 Μαρτίου 1942.

Από τις αρχές του 1943 ξέσπασε ένας ακήρυκτος πόλεμος μεταξύ κομμουνιστών και εθνικιστών στο μεγαλύτερο τμήμα της προπολεμικής Αλβανίας, ενώ πραγματοποιήθηκαν και ορισμένες ενέργειες εναντίον των στρατευμάτων κατοχής. Οι Ιταλοί υποδαύλιζαν τη ρήξη προκειμένου να ασκούν απρόσκοπτα την εξουσία τους. Στο ξεκίνημα του θέρους του 1943 μια αποστολή του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής έφθασε στα όρη της Βορείου Ηπείρου. Οι άνδρες της ενίσχυσαν τους κομμουνιστές με όπλα και εφόδια, ενώ κάλεσαν όλους τους κατοίκους να πολεμήσουν τις δυνάμεις του Άξονα. Τότε πολλοί εγκατέλειψαν τους εθνικιστές (μπαλιστές). Οι κομμουνιστές δέχθηκαν στους κόλπους τους αρκετούς, ενώ έθεσαν όρους γι' άλλους, οι οποίοι σε πολλές περιπτώσεις δεν έγιναν αποδεκτοί. Υπήρχαν αρκετές περιπτώσεις που οι εθνικιστές συνεργάστηκαν με τις Αρχές Κατοχής εναντίον των κομμουνιστών, γεγονός το οποίο τους στιγμάτισε ακόμη και απέναντι στους ουδέτερους Αλβανούς. Εξάλλου, πολλές καταγγελίες των εθνικιστών οδήγησαν στην άδικη σύλληψη Βορειοηπειρωτών.

Τον Σεπτέμβριο του 1943 η Ιταλία εξήλθε του πολέμου. Το μεγαλύτερο μέρος του

οπλισμού της στην Αλβανία περιήλθε υπό τον έλεγχο των κομμουνιστών. Η εγκατάσταση των Γερμανών στην περιοχή περιέπλεξε την κατάσταση. Οι Γερμανοί προτιμούν στους εθνικιστές να συνεργαστούν φανερά μαζί τους, όπερ και εγένετο. Συγκροτήθηκε μια κυβέρνηση συνεργασίας με επικεφαλής τον πρόεδρο του Εθνικού Μετώπου Μαχντί Φρασέρι, ο οποίος διορίστηκε και επικεφαλής της τριμελούς αντιβασιλείας. Επίσης, απαρτιζόταν από άλλα δύο ηγετικά στελέχη αυτής της οργάνωσης. Η νέα κυβέρνηση επέτυχε την αναγνώριση των στρατιωτικών τμημάτων του Εθνικού Μετώπου ως επίσημου αλβανικού στρατού. Έκτοτε άρχισε ένας διμέτωπος αγώνας τόσο εναντίον των κομμουνιστών όσο και κατά των Ελλήνων Βορειοηπειρωτών, υπό το πρόσχημα ότι οι Βορειοηπειρώτες συνεργάζονταν με την Αριστερά. Η πραγματική αιτία όμως ήταν το εθνοτικό μίσος, καθώς η ηγεσία των μπαλιστών αποτελείτο από φανατικούς μουσουλμάνους προερχόμενους από τον Βορρά της Αλβανίας. Το επόμενο διάστημα δεκάδες χωριά της Βορείου Ηπείρου μπήκαν στο στόχαστρο των εθνικιστών. Στην Κλεισούρα και στο Λεσκοβίκι καταστράφηκαν μόνο οικίες που

ανήκαν σε Έλληνες, γεγονός που καταδεικνύει την πραγματική αιτία της πολιτικής της αλβανικής κατοικικής κυβέρνησης.

Ο Χρυσοχόου ανέφερε ότι οι τοπικοί ηγέτες των μπαλιστών κατηύθυναν τη δράση των στρατιωτικών αποσπασμάτων.<sup>8</sup> Μάλιστα, κατά την πυρπόληση της οικίας του Βορειοηπειρώτη δικηγόρου Χρ. Γιόσκα στην Κλεισούρα υπήρχαν υδραντλίες της τοπικής πυροσβεστικής υπηρεσίας προκειμένου να προστατευθούν οι παρακείμενες οικίες των Αλβανών!<sup>9</sup> Το φθινόπωρο εκείνου του χρόνου ο διωγμός του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού είχε προσλάβει μεγάλες διαστάσεις. Στην περιοχή της Ερσέκας σημειώθηκαν αθρόες συλλήψεις και δολοφονίες Ελλήνων κατοίκων. Ο Χρυσοχόου αναφέρει ότι πολλοί Βορειοηπειρώτες σκοτώθηκαν μπροστά στο ιερό βήμα μιας εκκλησίας στην οποία είχαν καταφύγει! Επιπλέον, εκτεταμένες διώξεις υπέστησαν οι κάτοικοι τόσο της πόλης όσο και της επαρχίας Κορυτσάς.

Λίγο μετά οι μπαλιστές αποφάσισαν να διευρύνουν την ηγετική τους ομάδα με εκπροσώπους των καθολικών και των ορθόδοξων, καθώς διέβλεπαν ότι η επιρροή τους μειωνόταν ραγδαία. Τον Φεβρουάριο του 1944 προχώρησαν σε ένα άλλο σημαντικό βήμα. Ο βορειοηπειρωτικός καταγωγής δημοσιογράφος της Θεσσαλονίκης Αλέξανδρος Ωρολογάς<sup>10</sup> επισκέφθηκε τον Χρυσοχόου και του ανακοίνωσε ότι είχε φθάσει στην πόλη ο δημοσιογράφος και ηγετικό στέλεχος του Εθνικού Μετώπου Δ. Φάλος, ο οποίος ήταν ορθόδοξος χριστιανός αλλά και φανατικός Αλβανός. Σύμφωνα με τον Ωρολογά ο Φάλος ήταν απεσταλμένος της αλβανικής κυβέρνησης και του ζήτησε να ορίσει ένα ραντεβού με τον Έλληνα αξιωματούχο. Ο Χρυσοχόου απόρησε και τότε ο Ωρολογάς του απεκάλυψε ότι ο Φάλος κόμιζε μια πρόταση για την ένωση των δύο κρατών! Θα γινόταν υπό τον τύπο ενός δυαδικού κράτους. Υπενθυμίζεται ότι το σχέδιο αυτό εξυφαινόταν από διάφορους (ελληνικούς κυρίως) κύκλους, κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Ο Ωρολογάς τόνισε στον συνομιλητή του

την ανάγκη να τηρηθεί άκρα μυστικότητα. Εκείνος εξέφρασε τις δικαιολογημένες αμφιβολίες του για την επιλογή του προσώπου του. Επιπλέον, διερωτήθη πώς ήταν δυνατόν να υπάρξει οποιαδήποτε διαπραγματεύση εφόσον συνεχίζονταν οι διώξεις των Βορειοηπειρωτών. Ο Ωρολογάς του απάντησε ότι οι Αλβανοί θεωρούσαν τον Χρυσοχόου αξιόπιστο και φερέγγυο πρόσωπο, εγνωσμένων πατριωτικών αισθημάτων, το οποίο θα μπορούσε να μεταφέρει με ακρίβεια τις προτάσεις τους στην ελληνική πολιτική ηγεσία. Προσέθεσε δε ότι η νέα κυβέρνηση των Τυράνων είχε θέσει υπό την προστασία της τους Βορειοηπειρώτες. Επίσης, προώθησε τη λειτουργία γραφείου Αλβανοελληνικού Συνδέσμου στην πρωτεύουσα της χώρας και είχε την πρόθεση να δημιουργήσει παραρτήματά του σε όλες τις πόλεις της Βορείου Ηπείρου. Τέλος, ισχυρίστηκε ότι στον σύνδεσμο αυτόν συμμετείχαν σημαντικά στελέχη των Αλβανών εθνικιστών, προσωπικότητες της αλβανικής κοινωνίας και αρκετοί Έλληνες.

Η συνάντηση πραγματοποιήθηκε στις 3 Φεβρουαρίου 1944. Ο Ωρολογάς συνόδεψε τον Φάλο και κατόπιν αποχώρησε. Ο Φάλος επέδειξε στον Χρυσοχόου ένα επίσημο έγγραφο στα Αλβανικά (και μια μετάφρασή του στα Γαλλικά), με το οποίο επιβεβαιωνόταν ο διορισμός του ως απεσταλμένου των Τυράνων. Κατόπιν του ανακοίνωσε ότι κόμιζε επίσημη πρόταση περί ένωσης των δύο κρατών, επί τη βάσει πλήρους ισότητας. Η πρότασή του εξέφραζε τη βούληση όλης της αλβανικής πολιτικής ηγεσίας και του λαού, εξαιρουμένων των κομμουνιστών.

Ο Χρυσοχόου ήταν ιδιαίτερος επιφυλακτικός και τον ρώτησε για τα κίνητρα αυτής της πρότασης. Ο Φάλος του απάντησε ότι η χώρα του ήταν φτωχή και δεν θα μπορούσε να αντεπεξέλθει στις δαπάνες που συνεπήγγο η διατήρηση της ανεξαρτησίας της, προφανώς ενθυμούμενος τα συνεχή δάνεια τα οποία ήταν υποχρεωμένη να συνάπτει καθ' όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου. Τότε η μόνη χώρα η οποία ήταν πρόθυμη να τη δανείζει ήταν η Ιταλία. Οι όροι γίνονταν ολοένα και επαχθέστεροι για τα

Τίρανα, με αποτέλεσμα η Αλβανία να καταστεί ντε φάκτο οικονομικό προτεκτοράτο της Ιταλίας, πολύ προ της στρατιωτικής κατάληψής της από τα στρατεύματα της Ρώμης. Προσέθεσε δε ότι ο ίδιος είχε εργασθεί προς την κατεύθυνση αυτήν και επικαλέστηκε τους κατ' αυτόν φυλετικούς δεσμούς που συνδέουν τους δύο λαούς. Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποίησε για να καταδείξει την αιτία που οι Αλβανοί δεν σκέφτηκαν καν να προτείνουν κάτι αντίστοιχο στους Σέρβους. Επιπλέον, του δήλωσε ότι οι Σέρβοι καταπίεζαν ομοεθνείς τους, υπονοώντας τους αλβανόφωνους του Κοσσυφοπεδίου.

Ο Χρυσόχου παρέμεινε επιφυλακτικός. Δήλωσε αναρμόδιος και εξέφρασε την άποψη ότι μια ενδεχόμενη ελληνοαλβανική ένωση δεν ήταν συμφέρουσα για την Ελλάδα. Επίσης, επέκρινε την πολιτική και τις πράξεις των οργάνων του αλβανικού κράτους εις βάρος των Βορειοηπειρωτών, φέρνοντας σε δύσκολη θέση τον συνομιλητή του, ο οποίος προσπάθησε να αμφισβητήσει την ακρίβεια των πληροφοριών του. Προς τούτο ο Αλβανός απεσταλμένος αποπειράθηκε να μετατοπίσει τη συζήτηση στο ιδεολογικό πεδίο, τονίζοντας τον ρόλο των κομμουνιστών και τα μέτρα που ελήφθησαν εις βάρος και όσων μουσουλμάνων (Αλβανών) συνεργάζονταν με αυτούς. Ανέφερε ότι η κυβέρνηση του δεν διέκρινε τους υπηκόους της ανάλογα με το θρήσκευμά τους αλλά με βάση την ιδεολογική τους τοποθέτηση και ισχυρίστηκε ότι υπήρχαν πολλές περιπτώσεις πυρπόλησης μουσουλμανικών χωριών με την κατηγορία της συνεργασίας των κατοίκων τους με τους κομμουνιστές.

Επακολούθησε ένας ολιγόλεπτος διάλογος μεταξύ των δύο ανδρών, με τον Χρυσόχου να επιμένει στις θέσεις του, τονίζοντας και το άτοπο της ταύτισης σύσσωμου του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού με την Αριστερά, και τον Φάλο να προσπαθεί να δικαιολογήσει την πολιτική του Εθνικού Μετώπου. Μάλιστα, απέδωσε την αριθμητική συρρίκνωση των μπαλιστών αφ' ενός στην ύπαρξη της Συμμαχικής Αποστολής σε περιοχές οι οποίες ελέγχονταν από την Αριστερά, αφ' ετέρου στη σοβαρή στρατιωτική



Η ελληνική σημαία εν μέσω της ιταλικής και της γερμανικής στην Ακρόπολη. ΚΑΤΩ: Ο υποστράτηγος Γεώργιος Μπάκος.



ενίσχυση της τελευταίας. Αυτό συνέβη διότι οι Ιταλοί προτίμησαν να παραδοθούν (μαζί με τον οπλισμό τους) στους κομμουνιστές μετά την έξοδο της χώρας τους από τον πόλεμο, τον Σεπτέμβριο του 1943. Τέλος, τους κάλεσε να παραμερίσουν τις έως τότε διμερείς διαφορές (τις οποίες απέδωσε σε... παρεξήγηση) και εξόρκισε τον Χρυσόχοο να μεσολαβήσει στην κυβέρνηση των Αθηνών προκειμένου αυτή να συνεννοηθεί με τα... ελληνικά πολιτικά κόμματα ώστε να ορίσουν μία επιτροπή η οποία θα διαπραγματευόταν με μία αντίστοιχη αλβανική. Η τελευταία αναφορά του δεν αποτελούσε απλώς μια κατάφωρη απόπειρα ανάμειξης του στα εσωτερικά της Ελλάδας αλλά κατεδείκνυε και την πλήρη άγνοιά του για το ελληνικό πολιτικό γίγνεσθαι κατά τη δεδομένη χρονική στιγμή.

Ο Χρυσόχοος εξέφρασε τις αντιρρήσεις του, εστιάζοντας κυρίως στο θέμα της Βορείου Ηπείρου, για την οποία τόνισε ότι αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα της ενιαίας Ηπείρου. Ανήκε στην Ελλάδα τόσο από ιστορικής όσο και από εθνολογικής απόψεως. Και προσέθεσε ότι ο ελληνικός χαρακτήρας της περιοχής είχε αναγνωριστεί διεθνώς, μέσω διαφόρων νομικών κειμένων. Η αλβανική πρόταση δεν έκανε κανέναν λόγο για επιστροφή της συγκεκριμένης περιοχής στην Ελλάδα, ενδεχόμενο το οποίο θα ήρε τις όποιες αντιδράσεις από ελληνικής πλευράς. Τέλος, τον κάλεσε να παραιτηθεί από κάθε αξίωση για τη Βόρειο Ήπειρο προκειμένου να μπορούσε ο ίδιος να αναμειχθεί στην υπόθεση. Επρόκειτο για έναν ευφυή ελιγμό του Χρυσόχοου, ο οποίος όμως δεν φάνηκε να αιφνιδιάζει τον Φάλο.

Ο Φάλος του αποκάλυψε ότι οι Αλβανοί είχαν θέσει συγκεκριμένα όρια στα οποία θα μπορούσαν να υποχωρήσουν όταν έλαβαν την απόφαση προσέγγισης των Αθηνών. Οι Αλβανοί αντιπρόσωποι που έλαβαν τη σχετική απόφαση θα εξουσιοδοτούσαν την αρμόδια επιτροπή να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να αρθούν οι αντιρρήσεις των Ελλήνων. Κατά τον Χρυσόχοο, «ως έσχατον όριον υποχωρήσεως της Αλβανίας» θα αποτελούσε η παραδοχή «ενιαίου

κράτους, εν μέρει δυαδικού, με τοπική ανεξαρτησία εντός των σημερινών ορίων Ελλάδος και Αλβανίας εις ό,τι αφορά την διοίκηση, την δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τις πολιτικές αρχάς».<sup>11</sup> Εάν η Αθήνα επέμενε, το θέμα θα συζητιόταν πάλι στην Αλβανία μεταξύ των διαφόρων αξιωματούχων. Αυτό θα επέφερε αναπόφευκτα χρονική καθυστέρηση, δίχως όμως να σημαίνει ότι αποκλειόταν η υποχώρηση των Τιράνων προκειμένου να αρθεί και το τελευταίο αυτό εμπόδιο.

Η διφορούμενη απάντησή του κατεδείκνυε αφ' ενός τη σπουδή των εθνικιστών Αλβανών, οι οποίοι βιάζονταν να έρθουν σε κάποια μορφή συμφωνία πριν από τη στρατιωτική κατίσχυση των συμπατριωτών τους κομμουνιστών, αφ' ετέρου ότι δεν επιθυμούσαν να προβούν σε μειζονος σημασίας παραχωρήσεις προς την Ελλάδα προκειμένου να επιτευχθεί η συμφωνία. Ο ευφυής Χρυσόχοος το αντιλήφθηκε και έθεσε το θέμα επί τάπητος. Αξίωσε από τον συνομιλητή του την υπαγωγή της Αλβανίας στην Ελλάδα, με την παραχώρηση σε αυτήν εκπαιδευτικής και δικαστικής αυτονομίας στις περιοχές όπου πλειοψηφούσε το αλβανικό στοιχείο. Αυτό θα έπρεπε να γίνει πριν από την έναρξη των διαπραγματεύσεων, καθώς θα αποτελούσε κίνηση καλής θέλησεως, η οποία θα επιβεβαίωνε την πραγματική βούληση των Τιράνων για ειλικρινή συνεργασία και κυρίως για την άρση κάθε διώξης του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού.

Ο Φάλος έσπευσε να προκαταλάβει τον ρόλο της αλβανικής επιτροπής, η οποία δεν θα αξίωνε να τεθεί η Αλβανία σε ίση μοίρα με την Ελλάδα. Ο ίδιος θα εισηγείτο θετικά ούτως ώστε τα Τίρανα να αποδεχθούν τις ελληνικές αξιώσεις επί της Βορείου Ηπείρου, ενώ υποσχόταν να προσκομίσει στοιχεία μέχρι την έναρξη των επίσημων διαπραγματεύσεων, τα οποία θα αποδείκνυαν την ειλικρίνεια των Αλβανών απέναντι σε όσους χριστιανούς διαβιούσαν εντός της αλβανικής επικράτειας, καθώς και για την... έκδηλα φιλική στάση των επίσημων Αρχών απέναντί τους. Ήταν φανερό ότι επεδίωκε να εξασφαλίσει παντί τρόπο τη συναίνεση του Χρυσόχοου. Ο τελευταίος του δήλωσε ότι



Η είσοδος των γερμανικών τεθωρακισμένων στη Θεσσαλονίκη, στις 9 Απριλίου 1941.

μόνον εάν τηρούνταν οι παραπάνω δεσμεύσεις ο ίδιος θα επικοινωνούσε με τον πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη και θα του εισήγαγε θετικά για τη σύσταση ελληνικής επιτροπής, η οποία θα έπρεπε να συσταθεί μετά την ομόφωνη έγκριση των αρχηγών όλων των πολιτικών κομμάτων. Τέλος, τον παρακάλεσε να συναντηθούν εκ νέου για να συμφωνήσουν στην ακριβή διατύπωση των συμφωνηθέντων όρων, οι οποίοι θα αναγράφονταν στην επίσημη αναφορά του προς την κυβέρνηση των Αθηνών.

Πράγματι, την επομένη ο Φάλος μετέβη εκ νέου στο γραφείο του Χρυσόχου. Αυτή τη φορά ήταν πιο διστακτικός. Τόνισε ότι ο ίδιος αποδεχόταν όλα όσα είχαν συμφωνήσει την προηγούμενη αλλά πρότεινε (με σκοπό να κερδίσει χρόνο) να έρθει στη Θεσσαλονίκη μια εξουσιοδοτημένη αλβανική επιτροπή, η οποία θα συζητούσε με τον Χρυσόχο όλα τα ακανθώδη ζητήματα. Αυτά θα καταγράφονταν στην έκθεση που θα έστειλε ο Έλληνας αξιωματικός στην Αθήνα. Ο Χρυσόχος επανέλαβε στον συνομιλητή του ότι δεν διέθετε κάποια εξουσιοδότηση για να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις, οι οποίες θα έπαιρναν τη μορφή μιας δεσμευτικής για τον ίδιο εισήγησής του προς την Αθήνα.

Ο Φάλος άσκησε φορτικές πιέσεις στον συνομιλητή του, ο οποίος είχε αντιληφθεί την παγίδα που πήγε να στηθεί εις βάρος

του. Τελικώς οι δύο άνδρες κατέληξαν σε μια μέση λύση. Ο Χρυσόχος θα συναντούσε τους αντιπροσώπους των Τυράνων και θα μετέφερε στην κυβέρνηση των Αθηνών και στους Έλληνες πολιτικούς αρχηγούς τις προτάσεις τους μέσω ενός απλού διαβιβαστικού εγγράφου. Αυτό θα είχε τη μορφή απλής έκθεσης. Κατόπιν ο Αλβανός αξιωματικός βολιδοσκόπησε τον συνομιλητή του για το κατά πόσον θα μπορούσε αυτός να ενημερώσει για τα τεκταινόμενα και την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Ο Χρυσόχος δεν επιθυμούσε επ' ουδενί να αποκαλύψει τις επαφές του με το Κάιρο αλλά δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο οι αλβανικές προτάσεις να γνωστοποιηθούν στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση μέσω Αθηνών.

Οι δύο άνδρες συμφώνησαν ότι θα ετηρείτο απόλυτη εχεμύθεια έως ότου αφιχθούν οι Αλβανοί αντιπρόσωποι. Έως τότε ο Χρυσόχος δεν θα προέβαινε σε κάποια κίνηση. Ο Φάλος του έδωσε μια έντυπη διακήρυξη του Εθνικού Μετώπου με ημερομηνία 30 Ιανουαρίου 1944, την οποία είχε μόλις παραλάβει από τα Τύρανα, που αποδείκνυε, κατά τον Φάλο, την ίση αντιμετώπιση χριστιανών και μουσουλμάνων, ενώ ανέφερε και ονόματα «εχθρών» και «φίλων». Λίγο μετά κατέφθασε στη Θεσσαλονίκη ο πρώην πρωθυπουργός Κώστας Κώτα, ο οποίος θα ηγείτο της τριμελούς αλβανικής αντιπροσωπίας. Τα άλλα δύο μέλη της θα

ήταν ο Φάλος και ο Σελίμ Μπόργια, ο οποίος διέμενε στη Θεσσαλονίκη αλλά καταγόταν από την Κορυτσά και εκπροσωπούσε τους Αλβανούς φυλάρχους.

Οι Αλβανοί αντιπρόσωποι διειμήνυσαν (μέσω του Ωρολογιά) στον Χρυσοχόου ότι επιθυμούσαν να συναντηθούν μαζί του το ταχύτερο δυνατόν και υπό καθεστώς πλήρους μυστικότητας. Ο Χρυσοχόου πρότεινε η συνάντηση να γίνει στην οικία του Μπόργια, η οποία βρισκόταν κοντά στα γραφεία της Ηλεκτρικής Εταιρείας, αμέσως μόλις σκοτεινίαζε, την επομένη. Πράγματι στις 18.00 της 8ης Φεβρουαρίου πραγματοποιήθηκε η συνάντηση, με την παρουσία και του Βορειοηπειρώτη Κ. Γώδη. Το περιεχόμενο της κατεγράφη από τον Χρυσοχόου σε μια λεπτομερή έκθεση. Την υπέβαλε στην κυβέρνηση των Αθηνών, στην εξόριστη κυβέρνηση και στους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων, μετά την επίδειξή της στους Αλβανούς αντιπροσώπους, οι οποίοι συμφώνησαν με το περιεχόμενό της. Ο Χρυσοχόου εξέθετε το ιστορικό των συνομιλιών και κατέληγε με την πρόταση «όπως αι συνομιλίες συνεχισθώσιν αποστελλομένου εις Θεσσαλονίκην ειδικού εκπροσώπου εν πεποιθήσει ότι οι τιθέμενοι όροι ικανοποιούσι το εθνικόν συμφέρον ενισχύσωσι και αντί της Βορείου Ηπείρου προς ην στρέφονται αι εθνικαί ημών διεκδικήσεις, η Ελλάς θα κερδήση ολόκληρον την Αλβανίαν».

Μετά το πέρας των συνομιλιών ο πρόεδρος της αλβανικής επιτροπής Κώτα κάλεσε τον Ωρολογιά και του ζήτησε να προβεί σε μια εμπιστευτική ενημέρωση του Χρυσοχόου. Πράγματι, αυτός του δήλωσε ότι στις επίσημες διαπραγματεύσεις οι Αλβανοί είχαν την πρόθεση να προβούν σε υποχωρήσεις τόσο στο ζήτημα της Βορείου Ηπείρου όσο και για τα θέματα που δεν αφορούσαν αποκλειστικά και μόνο μουσουλμανικές περιοχές. Κατόπιν τα μέλη της αλβανικής αντιπροσωπίας παρέμειναν στην πρωτεύουσα της Μακεδονίας αναμένοντας την απάντηση των Ελλήνων. Στην Αθήνα ο Ράλλης αντιμετώπισε θετικά τις προτάσεις τους αλλά οι πολιτικοί αρχηγοί καθυστέρησαν κατά πολύ να εκδηλώσουν τις προθέσεις

τους, προφανώς για να συνεννοηθούν με το Κάιρο. Στα τέλη Απριλίου ανέθεσαν σε ορισμένους πολιτευτές των προπολεμικών κομμάτων στη Θεσσαλονίκη να έρθουν σε επαφή με τα μέλη της αλβανικής αντιπροσωπίας, όπερ και εγένετο. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία για το περιεχόμενο των συνομιλιών. Το μόνο βέβαιο είναι ότι οι Αλβανοί επανέλαβαν τις προτάσεις τους που είχαν υποβάλει και στον Χρυσοχόου.

Στα μέσα του επόμενου μήνα έφθασε στη συμπρωτεύουσα ο εκπρόσωπος της αλβανικής κυβέρνησης μπέης Ταβίτ Λεσκοβίκου, ο οποίος είχε διατελέσει πρεσβευτής της χώρας του στην Αθήνα και στο Βερολίνο. Στις 16 Μαΐου επισκέφθηκε μαζί με άλλα δύο μέλη της επιτροπής τον Χρυσοχόου, του επέδειξε τα επίσημα διαπιστευτήριά του και του ανέφερε ότι είχε μεταβεί στην πόλη για να επισπεύσει τις διαπραγματεύσεις. Ο Έλληνας αξιωματούχος αποκόμισε την εντύπωση ότι ο Αλβανός μπέης είχε φθάσει στη Θεσσαλονίκη μετά τη συζήτηση της αλβανικής αντιπροσωπίας με τους εκπροσώπους των ελληνικών πολιτικών κομμάτων με σκοπό να ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις, στη Θεσσαλονίκη ή στην Αθήνα, με τις επίσημες ελληνικές Αρχές. Μάλιστα, άφησε να διαφανεί η πεποίθησή του ότι θα ελάμβανε και ειδικά διαπιστευτήρια για αυτό. Ο Χρυσοχόου τον συμβούλευσε να κρατήσει επαφή με τους εκπροσώπους των πολιτικών κομμάτων, όπως και έγινε. Οι επαφές, όμως, απέβησαν άκαρπες, επειδή οι πολιτικοί αρχηγοί δεν επικοινωνήσαν με τους εκπροσώπους των κομμάτων. Αυτό έγινε διότι όλοι είχαν στρέψει την προσοχή τους στο Συνέδριο του Λιβάνου, το οποίο θα απέβαινε σε μεγάλο βαθμό καθοριστικό για τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις στη χώρα.

Στα τέλη Μαΐου ο Λεσκοβίκου και ο Φάλος ενημέρωσαν τον Χρυσοχόου ότι ο πρώτος είχε λάβει εξουσιοδότηση από την κυβέρνησή του για να αποδεχθεί την ελληνική θέση σχετικά με το βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά τις επίσημες διαπραγματεύσεις. Επίσης, ο Λεσκοβίκου επέδειξε στον Χρυσοχόου μια σειρά πληρεξούσιων εγγράφων εκ μέρους φυλάρχων, πολιτικών

αρχηγών κ.ά. Εν τω μεταξύ διέρρευσε το μυστικό και προκάλεσε τις αντιδράσεις πολλών Βορειοηπειρωτών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι ουδεμία διαπραγμάτευση έπρεπε να γίνει με τους διώκτες τους τις παραμονές της λήξης του πολέμου, ενώ ήλπιζαν ότι ο Ελληνικός Στρατός θα απελευθέρωνε εκ νέου την πατρίδα τους και οι δήμιοί τους θα αντιμετώπιζαν τη Νέμεση της Δικαιοσύνης. Προς τούτο, εκπρόσωποι των Βορειοηπειρωτών μετέβησαν στην Αθήνα, όπου συνάντησαν τον Ράλλη και αρκετούς πολιτικούς αρχηγούς, εκφράζοντας τη σφοδρή αντίθεσή τους. Επίσης, οι Βορειοηπειρωτές της Θεσσαλονίκης συνέταξαν έκθεση, στην οποία διεκτραγωδούσαν την κατάσταση τους καθώς και τα εγκλήματα των ανδρών του Εθνικού Μετώπου και την επέδωσαν στον Χρυσοχόου, ο οποίος την προώθησε αμέσως στο Κάιρο και στο Συμμαχικό Στρατηγείο, ενώ αντίγραφο της έστειλε στην κυβέρνηση των Αθηνών.

Η κυβέρνηση των Αθηνών αξίωσε αμέσως από τον Χρυσοχόου να ζητήσει έγγραφη δέσμευση της αλβανικής κυβέρνησης για την παύση κάθε δίωξης εις βάρος των Βορειοηπειρωτών. Έπειτα ακολούθησε η ανταλλαγή διαφόρων επιστολών μεταξύ των δύο ανδρών, στις οποίες ο Ράλλης φαίνεται ότι προσπαθούσε να σχηματίσει μια πραγματική εικόνα της κατάστασης στη Βόρειο Ήπειρο ενώ ο Χρυσοχόου επεδίωκε να μη χαθεί η ευκαιρία για την αναίμακτη απελευθέρωση της περιοχής και την ενσωμάτωσή της στον εθνικό κορμό. Τελικώς, τον Αύγουστο, ο τελευταίος κατοχικός πρωθυπουργός κουράστηκε να αναμένει τη συναίνεση των πολιτικών αρχηγών και αποφάσισε να προχωρήσει μόνος του στις διαπραγματεύσεις. Για τον λόγο αυτόν κάλεσε τον Λεσκοβίκου να έρθει στην Αθήνα. Λίγο προτού το μάθει ο Αλβανός μπέης, όμως, η κυβέρνηση στα Τίρανα κατέρρευσε με αποτέλεσμα να στερηθεί πάσης δικαιοδοσίας έως ότου η νέα κυβέρνηση τον εφοδίαζε με αντίστοιχα έγγραφα.

Στα τέλη εκείνου του μήνα σχηματίστηκε μια νέα αλβανική κυβέρνηση, η οποία έστειλε τα σχετικά έγγραφα στον Λεσκοβίκου, χρησιμοποιώντας ως αποστολέα τον Φάλο.



Μαχητές του αλβανικού Εθνικού Μετώπου.  
ΜΕΣΗ: Ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυριδών (Βλάχος). ΚΑΤΩ: Ο Αθανάσιος Χρυσοχόου με στολή αξιωματικού.



Εκείνος, όμως, συνελήφθη στην Κορυτσά από Αλβανούς κομμουνιστές, οι οποίοι βρήκαν επάνω του τα έγγραφα. Τον θεώρησαν προδότη της πατρίδας του και τον εκτέλεσαν. Ο Λεσκοβίκου πληροφορήθηκε το θλιβερό συμβάν και αποφάσισε να μην αναμένει την αποστολή των νέων διαπιστευτηρίων στη Θεσσαλονίκη αλλά να μεταβεί στην Αθήνα, ζητώντας από τη νέα κυβέρνηση να στείλει εκεί τα σχετικά έγγραφα, κερδίζοντας χρόνο. Ζήτησε, λοιπόν, τη σχετική άδεια από τις γερμανικές Αρχές, οι οποίες όμως αρνήθηκαν, καθώς είχαν ήδη πληροφορηθεί τα διαμειφθέντα. Λίγες εβδομάδες αργότερα οι κατοκικές Αρχές εγκατέλειψαν την Αθήνα, στην οποία εγκαταστάθηκε η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου, που δεν έδωσε καμία συνέχεια στις διαπραγματεύσεις, όπως άλλωστε και η νέα κομμουνιστική κυβέρνηση των Τυράνων.

Κατ' αυτόν τον τρόπο έληξε άδοξα η αλβανική πρωτοβουλία. Ήταν η δεύτερη και τελευταία έως τώρα φορά που είχε καταβληθεί μια σοβαρή προσπάθεια ενοποίησης της ευρύτερης περιοχής στη διάρκεια των τελευταίων αιώνων, καθώς είχε προηγηθεί η σύνταξη ενός μνημονίου από προκρίτους των περιοχών Αυλώνας, Δελβίνου και Κουρβελεσιού, με το οποίο ζητούσαν από τον βασιλιά Όθωνα της Ελλάδας την προσαρτήση της περιοχής τους στη χώρα του, στις 15 Αυγούστου 1847. Έκτοτε οι σχέσεις μεταξύ των δύο λαών ακολουθούν κυματειδή μορφή, ενώ τα τελευταία χρόνια χαρακτηρίζονται από συνεχείς προκλήσεις εκ μέρους διαφόρων παραγόντων της γείτονος, οι οποίοι δεν συμμερίζονται τις ίδιες αντιλήψεις με τους προκατόχους τους, το 1944.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Οι πηγές δεν συμφωνούν για τον ακριβή αριθμό των ταγμάτων που πολέμησαν μαζί με τους Ιταλούς εναντίον της Ελλάδας. Ο αριθμός του κυμαίνεται από 5 έως 14, ενώ στην υπηρεσία των Ιταλών βρίσκονταν 15.000 αστυνομικοί και τμήματα ατάκτων.
- 2 Το 1934 κυκλοφόρησαν οι αναμνήσεις του

από το μικρασιατικό έπος υπό τον τίτλο «Το ελληνικό ιππικό κατά την Μικρασιατική εκστρατεία».

- 3 Στ. Φίλος, *Τα Τζουμερκοχώρια*. Αθήνα: κ.ε., 2000, σσ. 169-170.
- 4 Πάντως, η συμπεριφορά του αρχιστράτηγου προκάλεσε τη διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ των δύο ανδρών, οι οποίοι ήταν όχι μόνο φίλοι πολλών χρόνων αλλά ο Παπάγος είχε βαπτίσει και τη μία κόρη του Χρυσσοχού!
- 5 Βλέπε σχετικά Δ. Χονδροκούκης, *Γκρεμιζώ τον μύθο του Άρη Βελουχιώτη*, εκδ. Ισοκράτης, Αθήνα 1984, σσ. 33 και 35.
- 6 Δ. Χονδροκούκης, σ. 34.
- 7 Μάλιστα ο Χονδροκούκης χαρακτήρισε (σελ. 38) τον Χρυσσοχού «επίσημο πράκτορα του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής».
- 8 Αθ. Χρυσσοχού, *Η ελληνοαλβανική συνεννόηση του 1944 διά την ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα*, Ηπειρωτική Εστία Θεσσαλονίκης, 1952, σ. 14.
- 9 Ibidem.
- 10 Ο συντάκτης του παρόντος δεν κατόρθωσε να εξακριβώσει κατά πόσον πρόκειται για τον εκδότη της εφημερίδας *Απογευματινή*, ο οποίος παραπέμφθηκε στη λεγομένη δίκη των δωσιλόγων δημοσιογράφων, τον Οκτώβριο του 1945, ή πρόκειται για συνωνυμία.
- 11 Αθ. Χρυσσοχού, σ. 24.

#### ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Χαρ. Νικολάου, *Διεθνείς πολιτικές και στρατιωτικές συνθήκες – συμφωνίες και συμβάσεις*, εκδ. Φλώρος, Αθήνα 1996.
- Ν. Πατσέλης, *Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*. Αθήνα: κ.ε., 1946.
- Ιωάννης Πολιτάκος, *Στρατιωτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος*, ΓΕΣ, Αθήνα, 1980.
- Στ. Φίλος, *Τα Τζουμερκοχώρια*. Αθήνα: κ.ε., 2000.
- Δ. Χονδροκούκης, *Γκρεμιζώ τον μύθο του Άρη Βελουχιώτη*, εκδ. Ισοκράτης, Αθήνα 1984.
- Αθ. Χρυσσοχού, *Η ελληνοαλβανική συνεννόηση του 1944 διά την ένωση της Αλβανίας με την Ελλάδα*, Ηπειρωτική Εστία Θεσσαλονίκης, 1952.
- Β. Ρ. Papadakis, *Histoire diplomatique de la question Nord-Epirote*, impr. G. Alevropoulos, Athènes 1958.

Ο **Ιωάννης Σ. Παπαφλωράτος** είναι νομικός-διεθνολόγος, δρ Πανεπιστημίου Αθηνών.

# ΛΟΧΑΓΟΣ ΚΟΥΑΝΙΕ

## Ο βετεράνος 16 εκστρατειών του Ναπολέοντα

του ΘΩΜΑ ΜΑΣΤΑΚΟΥΡΗ

---

Η μοναδική γνωστή φωτογραφία του Κουανιέ, σε ηλικία περίπου 80 ετών.  
Κρατεί περήφανα το ξίφος του και φέρει τα παράσημά του.



*Λένε ότι δεν μπορείς να νιώσεις πραγματικά ζωντανός αν δεν έχεις φθάσει πολύ κοντά στον θάνατο. Αν ισχύει αυτό, τότε ένας άνθρωπος ο οποίος επέζησε από 16 εκστρατείες και 48 μάχες, για να πεθάνει τελικά στα 89 του χρόνια, σίγουρα θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι στράγγιξε το ποτήρι της ζωής μέχρι την τελευταία του σταγόνα.*

**Ο** Ζαν Ροκ Κουανιέ γεννήθηκε το 1776, στο μικρό χωριό Ντρουίγντε Μπελ Φοντέν, αρκετά κοντά στο Παρίσι. Ο πατέρας του είχε 32 νόμιμα και νόθα παιδιά, αλλά ο ίδιος ο μικρός Ζαν ήταν συνδεδεμένος μόνο με τα δύο και από τους δύο γονείς αδέρφια του και την αδελφή του. Πολύ νωρίς ορφάνεψαν από μητέρα και η νέα σύζυγος του πατέρα τους, πρώην υπηρέτρια του σπιτιού, φερόταν στα μικρά αδέρφια με τόσο βάρβαρο τρόπο ώστε σε ηλικία 8 χρόνων ο Ζαν το έσκασε από το σπίτι μαζί με τον κατά ένα έτος μεγαλύτερο αδελφό του. Επί τέσσερα χρόνια εργάστηκε ως βοσκός και υπηρέτης και όταν επέστρεψε στο χωριό του ανακάλυψε ότι τα δύο μικρότερα αδέρφια του είχαν εξαφανιστεί. Δεν τον αναγνώρισε κανείς, ούτε ο ίδιος του ο πατέρας, αν και έπιασε δουλειά στο διπλανό κτήμα, το οποίο ανήκε στην ετεροθαλή αδελφή του από τον πρώτο γάμο του πατέρα του (που και αυτή αγνοούσε την αληθινή ταυτότητα του νεαρού υπηρέτη της). Έπειτα από μια σειρά τυχερών συμπτώσεων (ο Ζαν Ροκ Κουανιέ υπήρξε απίστευτα τυχερός σε όλη τη ζωή του) βρέθηκε τελικά υπηρέτης στο σπίτι ενός πλούσιου κτηματία που ήταν ταυτόχρονα και προμηθευτής αλόγων για τον γαλλικό στρατό, ο οποίος την εποχή εκείνη βρισκόταν υπό τις εντολές του Διευθυντηρίου της Επανάστασης. Έχοντας κερδίσει με την τιμιότητα και την αυταπάρνησή του την εύνοια και την αγάπη του κτηματία και της συζύγου του, κατέληξε να συνοδεύει τον κύριό του σε όλα του τα ταξίδια και να γίνει ο εκπαιδευτής των αλόγων του. Γνώρισε

από κοντά στρατηγούς και στρατιωτικούς διοικητές και, έτσι, όταν στις 6 Φρουκτιδώρ του έτους VII της Επανάστασης, δηλαδή στις 23 Αυγούστου 1799, έλαβε φύλλο πορείας για να παρουσιαστεί στον στρατό, ο Κουανιέ πίστεψε ότι το όνειρό του θα γινόταν πραγματικότητα. Όπως όμως γράφει και ο ίδιος στα απομνημονεύματά του, σε σύγκριση με τη στρατιωτική του σταδιοδρομία, η δύσκολη παιδική του ηλικία ήταν «ένα κρεβάτι στρωμένο με ροδοπέταλα».

Ο Κουανιέ τοποθετήθηκε σε έναν λόχο Γρεναδιέρων, όπως ονομάζονταν οι επίλεκτοι στρατιώτες του γαλλικού στρατού, και μόλις δύο μήνες μετά την κατάταξή του βρέθηκε μάρτυρας και συμμετοχος κοσμιοϊστορικών γεγονότων. Με ένα αιφνιδιαστικό πραξικόπημα, στο οποίο ο Κουανιέ έλαβε μέρος και περιγράφει στα απομνημονεύματά του χωρίς να έχει αντιληφθεί πλήρως τη σημασία του, ο Βοναπάρτης κατέλαβε την εξουσία στη Γαλλία, καταργώντας το Διευθυντήριο και το Συμβούλιο των Πεντακοσίων. Στη συνέχεια, ο Ναπολέων οδήγησε τον στρατό, ο οποίος παρέμενε φανατικά πιστός σε αυτόν, στο Παρίσι, αναλαμβάνοντας το αξίωμα του υπάτου. Ουσιαστικά ήταν ένα είδος δικτάτορα, αν και υποτίθεται ότι συγκυβερνούσε με άλλους δύο υπάτους, τον Καρμπασέρ και τον Λεμπρέν.

Ο Κουανιέ πέρασε έναν ήσυχο χειμώνα και την άνοιξη του 1800 έλαβε, μαζί με τους συντρόφους του, την εντολή να κινηθούν προς την Ελβετία. Με μια τολμηρότατη κίνηση που σκοπό είχε να διώξει τους Αυστριακούς από τη Βόρεια Ιταλία, ο Ναπολέων πέρασε ένα μεγάλο μέρος του

στρατού του μέσα από τα απόκρημνα και παγωμένα περάσματα των Άλπεων, οδηγώντας τον αιφνιδιαστικά στην Ιταλία μέσω μιας διαδρομής που κανείς δεν φανταζόταν. Το βάπτισμα του πυρός για τον Κουανιέ ήταν η μάχη του Μοντεμπέλο, όπου και διακρίθηκε, σκοτώνοντας πέντε Αυστριακούς και καταλαμβάνοντας μόνος του ένα από τα κανόνια που σφυροκοπούσαν τον γαλλικό στρατό. Ένας στρατηγός που σημείωσε το όνομά του και το τάγμα του θα ήταν η απαρχή τής μετέπειτα σταδιοδρομίας του στην Αυτοκρατορική Φρουρά του Ναπολέοντα. Ακολούθησε η μάχη του Μαρένγκο, στις 14 Ιουνίου 1800, μια μάχη που ξεκίνησε αμφίρροπα, παραλίγο να καταλήξει σε ήττα, αλλά με την επιμονή του Ναπολέοντα μετατράπηκε τελικά σε πανωλεθρία του αυστριακού στρατού. Ο Κουανιέ όχι

μόνο γλύτωσε από τα θανάσιμα πυρά του εχθρού, πολεμώντας στην πρώτη γραμμή, αλλά αργότερα, σε μια τρομερή επίθεση του αυστριακού ιππικού, δέχθηκε ένα χτύπημα από το ξίφος ενός έφιππου Αυστριακού Γρεναδιέρου στον αυχένα. Το χτύπημα θα τον είχε σίγουρα αποκεφαλίσει, αλλά τον έσωσε η χοντρή πλεξούδα του, η οποία σταμάτησε τη φόρα του χτυπήματος αφού πρώτα κόπηκε πέρα ως πέρα.

Η Αυστρία τελικά συνθηκολόγησε και έτσι η μόνη μεγάλη δύναμη που παρέμεινε σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Γαλλία ήταν η Μεγάλη Βρετανία. Εντούτοις, λίγο αργότερα το σύνταγμα του Κουανιέ στάλθηκε στην Ισπανία, προκειμένου να λάβει μέρος, κυρίως με την παρουσία του, στον πόλεμο που είχε ξεσπάσει μεταξύ Ισπανών και Πορτογάλων. Στην εκστρατεία εκείνη ο Κουανιέ



Ο Κουανιέ συνοδεύει έναν Ρώσο της φρουράς του τσάρου στο επίσημο δείπνο των δύο αυτοκρατορικών φρουρών μετά τη Συνθήκη του Τίλοϊ. «Για να τον κοιτάξω στο πρόσωπο, ήμουν αναγκασμένος να σηκώνω το κεφάλι», γράφει στα απομνημονεύματά του.

βρέθηκε στο Σώμα των Σκαπανέων, εξαιτίας του ότι είχε αποκτήσει μια εντυπωσιακή γενειάδα, χαρακτηριστικό γνώρισμα των ανδρών του συγκεκριμένου σώματος.

Στις αρχές του 1800 το Σώμα του Κουανιέ επέστρεψε στο Παρίσι. Η ανδρεία του στις μάχες της εκστρατείας της Ιταλίας έσπρωξαν τους ανωτέρους του να τον προτείνουν για μια θέση στη Φρουρά του Ναπολέοντα. Το μόνο εμπόδιο που έπρεπε να υπερπηδηθεί ήταν το σχετικά χαμηλό ύψος του Κουανιέ. Το πρόβλημα λύθηκε με ένα τέχνασμα: τον έβαλαν να μετρηθεί με τα παπούτσια, μέσα στους πάτους των οποίων είχαν παραχώσει αρκετά τραπουλόχαρτα.

Ταυτόχρονα, ο Κουανιέ βρέθηκε στον κατάλογο των υποψηφίων για παρασημοφόρηση. Ο Ναπολέων είχε πρόσφατα αποφασίσει να αντικαταστήσει τα αργυρά «όπλα τιμής», τα οποία ελάμβαναν μέχρι τότε οι διακριθέντες στο πεδίο της μάχης ως αναγνώριση της προσφοράς και της ανδρείας τους, με το Παράσημο του Σταυρού της Λεγεώνας της Τιμής. Η πρώτη ομαδική παρασημοφόρηση έγινε στο Ενβαλίντ, το μεγάλο κτηριακό συγκρότημα κοντά στον σημερινό Πύργο του Αιφελ, που τότε εξυπηρετούσε ως στρατιωτικό νοσοκομείο αλλά και ως οίκος ευγριίας των παλαίμαχων του γαλλικού στρατού. Δυστυχώς η παρασημοφόρησή του θα προκαλούσε μεγάλη ταλαιπωρία στον νεαρό Γρεναδιέρο και θα τον οδηγούσε στα πρόθυρα του θανάτου. Κάποιος άγνωστος φιλοβασιλικός τον πλησίασε λίγο αργότερα, του πρότεινε να τον κεράσει καφέ, και τον δηλητηρίασε με αρσενικό, πιθανώς για να εκδικηθεί έμμεσα τον Βοναπάρτη. Ο Κουανιέ βρισκόταν στο κατώφλι του θανάτου για πολλές ημέρες, και τελικά σώθηκε από τις συνδυασμένες προσπάθειες όλων των στρατιωτικών γιατρών του Παρισιού, στους οποίους ο Ναπολέων είχε αναθέσει τη με κάθε τρόπο σωτηρία του.

Αναρρώνοντας, ο Κουανιέ συμμετείχε στην προετοιμασία για την απόβαση του γαλλικού στρατού στην Αγγλία, η οποία ποτέ δεν πραγματοποιήθηκε, αν και συγκέντρωσε στις ακτές της βορειοδυτικής Γαλλίας περισσότερους από 200.000 άνδρες.

Αυτοί αποτέλεσαν τον πυρήνα της Μεγάλης Στρατιάς (Grand Armée), που αργότερα θα βοηθούσε τον Βοναπάρτη να κατατροπώσει Αυστριακούς και Ρώσους και να εισβάλει στη Ρωσία.

Τον Αύγουστο του 1805, και έχοντας ήδη φροντίσει να στεφθεί αυτοκράτορας, ο Ναπολέων αποφάσισε να χτυπήσει πρώτος τους αντιπάλους του, μετακινώντας τα στρατεύματά του στη νότια Γερμανία. Με εξαντλητικές πορείες, ο Κουανιέ και οι σύντροφοί του έφθασαν στο Ουλμ, περικύκλωσαν τους Αυστριακούς και κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν το στράτευμά τους με μόνο 2.000 απώλειες. Στις 2 Δεκεμβρίου 1805 ο Κουανιέ συμμετείχε στη Μάχη του Άουστερλιτς, μία από τις μεγαλύτερες και τολμηρότερες νίκες του Βοναπάρτη. Είναι ειρωνικό ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο Κουανιέ αφιερώνει περισσότερες σελίδες στην καθημερινή ζωή του στρατοπέδου και στα τεχνάσματα με τα οποία κατόρθωνε να εξασφαλίσει τροφή, παρά στην ίδια τη μάχη που εγκαθίδρυσε για χρόνια την ισχύ της Γαλλίας στην Κεντρική Ευρώπη.

Οι Αυστριακοί συνθηκολόγησαν και ο Κουανιέ βρέθηκε, δύο χρόνια αργότερα, να πολεμεί τους Ρώσους και τους Πρώσους. Διέσχισε ολόκληρη τη Γερμανία, φθάνοντας μέχρι το Βερολίνο, και από εκεί κατέληξε στην Πολωνία, όπου ο γαλλικός στρατός, μολονότι είχε καταλάβει τη Βαρσοβία, πέρασε έναν πολύ βαρύ και δύσκολο χειμώνα. Ανακαλύπτοντας τυχαία μέσα στο δάσος μια μυστική κρυψώνα τροφίμων και εφοδίων που είχαν αφήσει πίσω τους οι Πολωνοί, ο Κουανιέ βοήθησε το σύνταγμα του να επιβιώσει.

Στο Εϊλό της ανατολικής Πρωσίας, στις 7 και 8 Φεβρουαρίου 1807, ο Κουανιέ επέζησε μιας τρομερής μάχης που άφησε πίσω της δεκάδες χιλιάδες νεκρούς, Γάλλους, Ρώσους και Πρώσους, αναγκάζοντας τον Ναπολέοντα και τον τσάρο Αλέξανδρο να συνάψουν συμφωνία ειρήνης. Ο Κουανιέ επέστρεψε στο Παρίσι και προήχθη σε δεκανέα. Πιθανότατα η στρατιωτική σταδιοδρομία του να εξελισσόταν πολύ καλύτερα αν δεν ήταν αναλφάβητος. Έτσι, μερικοί



Ο Ναπολέων μετά τη νίκη στο Άουστερλιτς. Έργο του φημισμένου Γάλλου ζωγράφου Φρανσουά Ζεράρ (1770-1837). ΚΑΤΩ: Ο Ναπολέων συγχαίρει τον Κουανιέ, σε μια απεικόνιση του Αυστριακού ζωγράφου και εικονογράφου Φελίσσιαν Μάιρμπαχ. Το τράβηγμα του αυτιού ήταν μια χαρακτηριστική χειρονομία τρυφερότητας του Βοναπάρτη προς τους «Γκρινιάρηδες» του, όπως ονόμαζε τους άνδρες της φρουράς του. Εικονογράφιση του Ζιλιέν λε Μπλαν.



από τους νεαρούς στρατιώτες του αποφάσισαν να του μάθουν ανάγνωση και γραφή, ενώ εκείνος ήταν ήδη πάνω από 30 χρόνων.

Ακολούθησε η εκστρατεία στην Ισπανία και ο καινούργιος αιματηρός πόλεμος με την Αυστρία. Σε μία από τις πιο φονικές μάχες της σταδιοδρομίας του, στο Άσπερν Έσλινγκ, ο Κουανιέ ήταν αναγκασμένος μαζί με τους συμπολεμιστές του να παραμένει ακίνητος σε παράταξη μάχης κάτω από τον ανελέητο βομβαρδισμό 50 αυστριακών κανονιών, οι μπάλες των οποίων θέριζαν τους Γάλλους κατά δεκάδες. Η μεγάλη του τύχη τον βοήθησε να σταθεί ζωντανός σε μια μάχη κατά την οποία ο γαλλικός στρατός είχε πάνω από 20.000 απώλειες και έχασε μερικούς από τους ικανότερους διοικητές του. Στο πεδίο της μάχης προβιβάστηκε σε λοχία.

Μια νέα συνθήκη ειρήνης επέτρεψε στον Κουανιέ να επιστρέψει στο Παρίσι, να παρευρεθεί στους γάμους του Ναπολέοντα με τη Μαρία Λουίζα και να γίνει ένας από τους πιο έμπιστους άνδρες της φρουράς του.

Το 1812 ο Κουανιέ ακολούθησε τον στρατό του Ναπολέοντα στην εισβολή στη Ρωσία και έλαβε τον βαθμό του υπολοχαγού. Στα απομνημονεύματά του περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την υποχώρηση και τον αφανισμό της Μεγάλης Στρατιάς μέσα στον τρομερό ρωσικό χειμώνα. Εντούτοις, η μοίρα δεν ήθελε να καθεί ούτε μέσα στη ρωσική στέπα. Επέστρεψε στο Παρίσι και έγινε λοχαγός.

Ο νέος (έκτος) συνασπισμός που δημιουργήθηκε εναντίον του Ναπολέοντα τον ανάγκασε να συγκροτήσει έναν στρατό από άπειρους νεαρούς και να εισβάλει στη Γερμανία, με σκοπό να νικήσει τον καθέναν από τους συμμάχους ξεχωριστά. Ως λοχαγός του εφοδιασμού της Αυτοκρατορικής Φρουράς, ο Κουανιέ βρέθηκε σχεδόν σε όλα τα πεδία των πολύνεκρων και αμφίροπων μαχών, έως την πικρή τελική ήττα που ανάγκασε τον Βοναπάρτη να παραιτηθεί από τον θρόνο και να αποσυρθεί στη νήσο Έλβα.

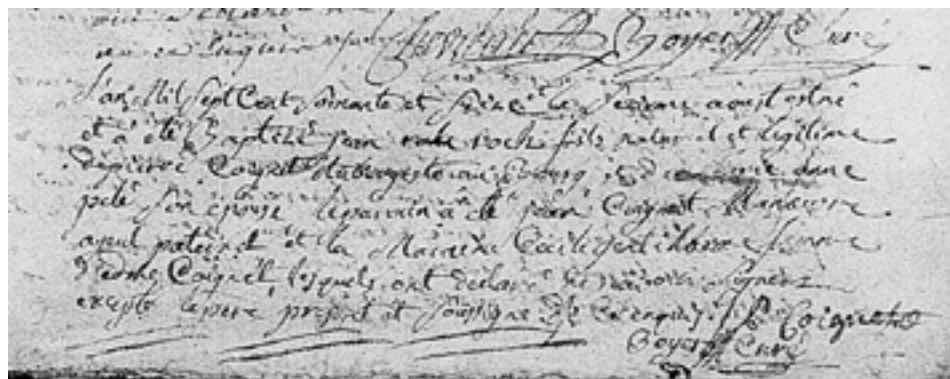
Με τη νέα γαλλική κυβέρνηση ο Κουανιέ βρέθηκε σε διαθεσιμότητα και ήταν αναγκασμένος να καλλιτεργεί λάχανα με τον

μισό του μισθό. Όταν το 1815 ο Ναπολέων δραπέτευσε και επέστρεψε, ο πιστός Κουανιέ τον ακολούθησε, παίρνοντας μέρος ακόμη και στην περιφημη Μάχη του Βατερλώ, όπου για άλλη μία φορά είχε την τύχη να μην είναι ένα από τα αμέτρητα θύματά της.

Παλαιμάχος, πλέον, ο Κουανιέ βρέθηκε στη μικρή κομόπολη Οζέρ. Παρέμενε μια εμβληματική μορφή, αν και προσπαθούσε να ζήσει με μια πενιχρή στρατιωτική σύνταξη, παρακολουθούμενος συνεχώς από τη μυστική αστυνομία ως ύποπτος «βοναπαρτικός». Παντρεύτηκε μια νεαρή που είχε το δικό της παντοπωλείο και έζησε κοντά της μια ήσυχη ζωή χωρίς να αποκτήσουν παιδιά. Το 1830 έλαβε μέρος στον μεγάλο ξεσηκωμό κατά τον οποίο οι επαναστατημένοι Γάλλοι εκθρόνισαν τον Βουρβόνο βασιλιά Κάρολο Ι', αντικαθιστώντας τον με τον εξάδελφό του Λουδοβίκο Φίλιππο, ο οποίος συμφώνησε να κυβερνάει τη Γαλλία ως συνταγματικός μονάρχης.

Σε ηλικία 75 ετών ο Κουανιέ αποφάσισε να θυμηθεί ξανά τη θυελλώδη ζωή του και να την αποτυπώσει στο χαρτί, μαζί με αυτήν και την Ιστορία μιας ολόκληρης ηπείρου. Το 1851 άρχισε για πρώτη φορά να πουλάει τα απομνημονεύματά του σε τεύχη, κυρίως στους πελάτες του καπνοπωλείου που, χήρος πια, και χωρίς παιδιά ή άλλους συγγενείς, διατηρούσε στην Οζέρ. Ο τίτλος της φτηνής έκδοσης ήταν *Aux vieux de la vieille*, δηλαδή [Αφιερωμένο] *Στους Παλιούς της Παλιάς* [Φρουράς]. Το τιράζ ήταν μόλις 500 αντίτυπα και τα τεύχη ή «τετράδια» είναι πια τόσο σπάνια ώστε πολύ πρόσφατα ένα από αυτά έφθασε να πωληθεί μέσω Διαδικτύου στο ποσό των 4.000 ευρώ!

Το γράψιμο του Κουανιέ δεν έχει ασφαλώς τη λογοτεχνική αρτιότητα ενός επαγγελματία συγγραφέα, ούτε και τις ακριβείς στρατιωτικές λεπτομέρειες για ζητήματα στρατηγικής ή ελιγμών μονάδων που θα προσέθετε κάποιος μεγάλος στρατηγός. Είναι όμως απίστευτα γλαφυρό, άμεσο, και τόσο ειλικρινές ώστε ο αναγνώστης δεν μπορεί ούτε μια στιγμή να αμφισβητήσει ότι ο άνθρωπος αυτός έζησε όλα όσα περιγράφει. Τα εννέα τετράδια των χειρόγραφων



Ένα απόσπασμα από τα χειρόγραφα «τετράδια», δηλαδή τα απομνημονεύματα του λοχαγού Κουανιέ.

απομνημονευμάτων του αποκαλύπτουν με τον πιο ξεκάθαρο τρόπο τον χαρακτήρα του συγγραφέα τους, ακόμη και αν δεν τον γνωρίζαμε μέσα από το περιεχόμενο των κειμένων του. Μολονότι είναι γραμμένα με όσο το δυνατόν πιο καλλιγραφικό τρόπο, είναι γεμάτα ανορθογραφίες και συντακτικά λάθη, επιβεβαιώνοντας ότι ο Κουανιέ ουδέποτε έλαβε κάποια τυπική μόρφωση πέρα από εκείνη που του προσέφεραν ερασιτεχνικά μερικοί πρόθυμοι γραμματισμένοι στρατιώτες του στα μισά της ζωής του. Εντούτοις, ο αναγνώστης ανακαλύπτει ότι τα κείμενα, εκτός από τη γλαφυρότητα, διακρίνονται από μια έμφυτη μετριοφροσύνη και λεπτή, επαχθιώτικη, συστολή και ευγένεια που έρχεται σε αντίθεση με τα μεγαλόσχημα γραπτά των αριστοκρατών, των επιστημόνων, των κληρικών και των υψηλόβαθμων στρατιωτικών που, ούτως ή άλλως, αποτελούν τη συντριπτική πλειονότητα των κειμένων της εποχής. Αυτές οι αρετές του κειμένου ζωγραφίζουν με τα πιο ζωντανά χρώματα την εποχή που έζησε και περιγράφει ο Κουανιέ.

Τα κείμενά του έτυχαν αρκετών εκδόσεων και ανατυπώσεων που φθάνουν έως τις ημέρες μας. Η καλύτερη και πολυτελέστερη έκδοση ήταν αυτή που κυκλοφόρησε το 1898 από τις γαλλικές εκδόσεις Hachette, με τίτλο *Ta Τετράδια του Λοχαγού Κουανιέ* (*Les Cahiers du Capitaine Coignet*). Ήταν ένας πελώριος, κόκκινος, δερματόδετος

τόμος, με πανέμορφα χαρακτηριστικά, έργα του Γάλλου σχεδιαστή Ζιλιέν Λε Μπλαντ (1851-1936). Ο Λε Μπλαντ ήταν ειδικευμένος εικονογράφος στρατιωτικών θεμάτων και τα σχέδιά του αναπαριστούν με μεγάλη ακρίβεια τις στολές και τα όπλα της εποχής. Η γαλλική αυτή έκδοση, όπως και η προηγούμενη (λιτότερη, από πλευράς εικονογράφησης και εκτύπωσης) του 1883, από την οποία και προέρχεται, εμπεριέχει πολλά σημαντικά αποσπάσματα των απομνημονευμάτων που για διάφορους λόγους δεν συμπεριλήφθηκαν σε μετέπειτα εκδόσεις ή στις μεταφράσεις τους στα Αγγλικά και σε άλλες γλώσσες.

Ο Ζαν Ροκ Κουανιέ πέθανε τελικά το 1865, σε ηλικία 89 ετών, μόνος αλλά ικανοποιημένος από μια ζωή που ελάχιστοι μπορούν να ισχυριστούν ότι έχουν ζήσει. Περπάτησε σχεδόν ολόκληρη την Ευρώπη από άκρη σε άκρη, έλαβε μέρος σε δεκάδες φονικές μάχες χωρίς να τραυματιστεί σοβαρά ούτε μία φορά, παρασημοφορήθηκε και καταδόθηκε, λιμοκτόνησε και δειπνήσε μαζί με αριστοκράτες. Τα απομνημονεύματά του αποκαλύπτουν άγνωστες πτυχές της ιστορίας των Ναπολεοντειών Πολέμων, των μεγάλων και μικρών πρωταγωνιστών τους, των εκστρατειών που συντάραξαν την Ευρώπη και έστρεψαν εναντίον της Γαλλίας σχεδόν όλα τα υπόλοιπα κράτη της Γηραιάς Ηπείρου.

Ο **Θωμάς Μαστακούρης** είναι δικηγόρος, συγγραφέας και μεταφραστής.

# ΟΙ ΡΟΜΑΝΟΦ ΣΤΗΝ ΟΥΚΡΑΝΙΑ 1911

του POTZEP ΧΑΝΤΣΟΝ

Ο τσάρος Νικόλαος Β' εισέρχεται στον χώρο της Μονής των Σπηλαιών, στο Κίεβο. Τον συνοδεύουν η τσαρίνα Αλεξάνδρα και τα παιδιά τους, αν και μόνο οι δύο μεγαλύτερες κόρες, η Όλγα και η Τατιάνα, βρίσκονται στο οπτικό μας πεδίο. Μπροστά πηγαίνει ο Μητροπολίτης Κιέβου και Γαλικίας Φλαβιανός, ενώ ο κόμης Φρέντερικς, υπουργός της Αυτοκρατορικής Αυλής, είναι δεύτερος από δεξιά και ο μέγας δούκας Σεργκέι Μιχαήλοβιτς βρίσκεται στο άκρο δεξιά. Το μοναστήρι, που είχε ιδρυθεί το 1024, ήταν το επίκεντρο της ορθόδοξης χριστιανοσύνης στη Ρωσία και επί αιώνες το επισκέπτονταν προσκυνητές προκειμένου να τελέσουν λειτουργίες στις υπόγειες εκκλησίες του και να δουν τα φυσικά μνημειοποιημένα λείψανα των μοναχών του. Ωστόσο πρωταρχικός λόγος για την παρουσία του τσάρου στο Κίεβο είναι ότι θα τελέσει τα αποκαλυπτήρια ενός μεγαλοπρεπέστατου αγάλματος του Αλέξανδρου Β', στις 30 Αυγούστου 1911, κατά την 50ή επέτειο της χειραφέτησης των δουλοπάροικων από τον Ελευθερωτή. Πολλά αγαλματίδια ευγνωμονούντων χωρικών είναι σκαλισμένα κάτω από αυτό του Αλέξανδρου, ενώ από κάθε πλευρά υπάρχουν μικρότερα αγάλματα που αναπαριστούν τη Δικαιοσύνη και το Έλεος.

Θα ήταν μάλλον απίθανο να συναντηθεί με οποιονδήποτε από αυτούς κάποιος Εβραίος ονόματι Μέντελ Μπέιλις, ο οποίος είχε συλληφθεί στο Κίεβο τον προηγούμενο μήνα, κατηγορούμενος για τον τελετουργικό φόνο ενός 13χρονου «εθνικού»

αγοριού, στο σώμα του οποίου είχαν βρεθεί πολλαπλά τραύματα από μαχαίρι. Επρόκειτο για την παμπάλαια «συκοφαντία του αίματος», την πεποίθηση ότι οι Εβραίοι χρειάζονταν το αίμα ενός τέτοιου θύματος για να το αναμείξουν με τον άζυμο άρτο τους το Πάσχα. Ο αντισημιτισμός κάλυψε ακαλίνωτος στη Ρωσία, καθώς είχε θεωρηθεί ως ένας τρόπος ενοποίησης της χώρας μετά την ταπεινωτική ήττα που είχε υποστεί από τους Ιάπωνες το 1904-1905. Μεταξύ των ετών 1905 και 1916 η κυβέρνηση επέτρεψε την εκτύπωση περισσότερων από 14 εκατομμύρια αντιτύπων, προερχομένων από 3.000 αντισημιτικά βιβλία, συμπεριλαμβανομένων και των διαβόητων *Πρωτοκόλλων των Σοφών της Σιών*, τα οποία παρουσίαζαν μια πλαστή εβραϊκή συνωμοσία για την κατάληψη του κόσμου. Υπήρξαν εξαρχής άνθρωποι, εντός και εκτός της κυβέρνησης, οι οποίοι είχαν εντονότερες αμφιβολίες αναφορικά με την ενοχή του Μπέιλις. Πολλές ρωσικές εφημερίδες και προσωπικότητες με κύρος δεν πίστεψαν τις κατηγορίες που του είχαν απαγγελθεί και την ίδια δυσπιστία έδειξε και η φιλελεύθερη κοινή γνώμη παγκοσμίως. Ο Μπέιλις θα παρέμενε φυλακισμένος για δύο χρόνια, προτού προσαχθεί σε δίκη, για να αθωωθεί τελικά, δίνοντας έτσι τέλος σε αυτή την εκδοχή της «Υπόθεσης Ντρέιφους» που αμαύρωνε τη φήμη της Ρωσίας.

Το χειρότερο ήρθε σε λιγότερο από έναν μήνα μετά τα αποκαλυπτήρια, όταν, στις 18 Σεπτεμβρίου 1911, δολοφονήθηκε ο πρωθυπουργός Πιοτρ Στολίπιν, στο κτήριο της



Ο τσάρος Νικόλαος, συνοδευόμενος από την τσαρίνα Αλεξάνδρα και την ακολουθία του, εισέρχεται στη Μονή των Σπηλαιών, στο Κίεβο. ΚΑΤΩ: Ο τσάρος Νικόλαος, η τσαρίνα Αλεξάνδρα και τα παιδιά τους. ΔΕΞΙΑ: Ο πρίγκιπας Αλεξέι και η τσαρίνα Αλεξάνδρα.





Η πριγκίπισσα Τατιάνα και η μεγάλη δούκισσα Όλγα.

Όπερας του Κιέβου, ενώπιον του τσάρου, από τον Ντιμίτρι Μπογρόφ, έναν Εβραίο φοιτητή προσκείμενο στο Σοσιαλιστικό Επαναστατικό Κόμμα, ο οποίος ήταν παράλληλα και πληροφοριοδότης της μυστικής αστυνομίας.

Ο Στολίπιν είχε ζητήσει ήδη από τον προηγούμενο Μάρτιο να απαλλαγεί από τα καθήκοντά του, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι εξαιτίας των προσπαθειών του για μεταρρυθμίσεις στη Ρωσία κατά την προηγούμενη πενταετία είχε αποκτήσει πάρα πολλούς εχθρούς. Χωρίς να πτοηθεί από τη βομβιστική επίθεση εναντίον της έπαυλής του, τρεις μήνες μετά τον διορισμό του, κατά την οποία δύο από τα παιδιά του τραυματίστηκαν σοβαρά, ο Στολίπιν διεξήγαγε μια ανελέητη εκστρατεία κατά των τρομοκρατών. Περισσότερα από 1.000 άτομα απαγχονίστηκαν το διάστημα 1906-1907 με συνοπτικές διαδικασίες, καθώς τρομοκρατίαση υφίσταντο και τα μέλη των δικαστηρίων.

Ο Στολίπιν προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις ακόμη και στην απείθαρχη Δούμα, η οποία σταδιακά απέκτησε τεράστιο κύρος,

τέτοιο που τη συμβουλευόταν και ο ίδιος ο τσάρος. Επίσης, συνεχίζοντας το έργο του Αλέξανδρου Β', έβαλε τέλος στην υποχρέωση των χωρικών να γίνονται μέλη στις κομμούνες του χωριού τους, με σκοπό να ανοίξει τον δρόμο στους αγρότες για προσωπικά οφέλη: ήταν οι κουλάκοι, τους οποίους περιφρονούσε ο Λένιν και εξόντωσε ο Στάλιν. Σε συνδυασμό μάλιστα με τις τεράστιες εξελίξεις στη βιομηχανία η Ρωσία θα μπορούσε να είχε μεταμορφωθεί σε παγκόσμια δύναμη.

Εναντίον του Στολίπιν, όμως, είχε ταχθεί μια πληθώρα ετερόκλητων ομάδων, που κυμαινόταν από Κόκκινους και Συνταγματικούς Δημοκράτες, από αξιωματικούς και δυσαρεστημένους γαιοκτήμονες, από Πολωνούς και Φινλανδούς, έως αντιδραστικούς της Αυλής που στήριζε η τσαρίνα Αλεξάνδρα, η οποία είχε κολωθεί με τον Νικόλαο εξαιτίας της εκδίωξης του Ρασπούτιν από την Αγία Πετρούπολη.

Δεν θα μάθουμε ποτέ ποιο ήταν το κίνητρο του Μπογρόφ, καθώς τον εκτέλεσαν προτού προλάβει κανείς να του κάνει ερωτήσεις.

---

Ο Ρότζερ Χάντσον είναι ιστορικός. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ελένη Πουλάκου.

# ΠΕΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΓΚΡΟΖΝΙ

Η εισβολή του ρωσικού στρατού στην τσετσενική πρωτεύουσα κατά τον Α' Τσετσενικό Πόλεμο (Δεκέμβριος 1994 - Φεβρουάριος 1995)

του ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ-ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΑΛΕΣΙΑΔΑ

**Με** την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, τον Δεκέμβριο του 1991, η Ρωσία υπήρξε το διάδοχο κράτος της άλλοτε κραταιάς Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΕΣΣΔ), αναλαμβάνοντας τα ηνία της διακυβέρνησης των εδαφών τα οποία την απάρτιζαν, και ευρι-

σκόμενη σε θέση ευάλωτη και αδύναμη μπροστά στην απόσχιση κρατών και κρατιδίων, καθώς και της απώλειας μεγάλου μέρους των ενόπλων δυνάμεων που μέχρι πρότινος στελέχωναν τον Κόκκινο Στρατό και αποτέλεσαν τον πυρήνα του πλαισίου εθνικών στρατών των νέων οντοτήτων.

Ρώσος στρατιώτης χτυπάει τα πλήκτρα ενός εγκαταλελειμμένου πιάνου λίγο μετά το τέλος της μάχης.



Η Τσετσενία αποτελούσε κομβικό σημείο για τη μεταφορά του ρωσικού πετρελαίου. Οι σχέσεις της με τη Ρωσία ήταν προαιώνια τεταμένες και εκείνη την περίοδο η αυτονομιστική πλευρά των πολιτικών της διείδε την ευκαιρία για την αυτοδιάθεσή της. Το νομικό πλαίσιο όμως δεν επέτρεπε την πλήρη απόσχιση της, όπως επιτράπη στις χώρες της Βαλτικής και στις άλλες πρώην σοβιετικές οντότητες.

Η Ρωσία, όμως, δεν επρόκειτο σε καμία περίπτωση να επιτρέψει στην Τσετσενία να αποσχιστεί, διότι με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούσε ένα «ζωντανό παράδειγμα» στις άλλες εθνότητες της περιοχής, ώστε να διεκδικήσουν και αυτές την ανεξαρτησία τους. Αυτή η αιφνίδια στρατηγική μετατόπιση ισορροπιών στον Καύκασο θα ήταν επιζήμια για την ήδη πληγωμένη ισχύ της Ρωσίας στην περιοχή, σε μια εποχή που σίγουρα δεν ήθελε να εγκαταλείψει όλα εκείνα τα εδάφη που της απέμεναν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης.

### **Η επέμβαση στην Τσετσενία**

Ύστερα από τις έντονες και αιματηρές συγκρούσεις, τα συνεχή πραξικοπήματα και αντιπραξικοπήματα, είχε φθάσει η στιγμή που η Ρωσική Ομοσπονδία θα αναλάμβανε δράση. Φυσικά αυτό δεν σήμαινε ότι παρακολουθούσε απαθής τόσο καιρό τις εξελίξεις, καθώς στήριζε με εξοπλισμό και μισθοφόρους την αντιπολίτευση ώστε να συνεχίζει τον αγώνα της. Οι στρατιωτικές δυνάμεις της παράλληλα είχαν αποκλείσει την επαρχία της Τσετσενίας, αλλά εξαιτίας παράλληλων επιχειρήσεων στην Οσετία δεν είχαν ακόμη την ισχύ για τον επιθετικό ελιγμό τους.

Στα τέλη Νοεμβρίου του 1994 ο Μπορίς Γέλτσιν επέδωσε τελεσίγραφο στον Ντουντάγιεφ, με εντολή τον άμεσο αποπλισμό και την παράδοση όλων των δυνάμεών του (η Τσετσενία τελούσε υπό πλήρη στρατιωτική κινητοποίηση), γεγονός που θα σήμαινε την ελεύθερη διέλευση των στρατευμάτων της Ρωσικής Ομοσπονδίας στην περιοχή και την αποκατάσταση της, προ των γεγονότων, πολιτικής μορφής.

Η κυβέρνηση του Γκρόζνι αρνήθηκε. Την ίδια στιγμή της αρνητικής απάντησης ο Γέλτσιν έδωσε διαταγή στον στρατό να επέμβει προκειμένου να «αποκαταστήσει τη συνταγματική τάξη» διά της ισχύος. Την αμέσως επόμενη ημέρα η ρωσική αεροπορία βομβάρδισε την πρωτεύουσα της Τσετσενίας. Για τις επόμενες πέντε ημέρες ο στρατιωτικός αποκλεισμός στα σύνορα της επαρχίας με την υπόλοιπη επικράτεια γίνονταν περισσότερο ασφυκτικός, καθώς συγκεντρώνονταν ολοένα και περισσότερες μονάδες που θα αποτελούσαν τις δυνάμεις εισβολής.

Το ρωσικό επιτελείο διακατεχόταν από πνεύμα υπεραισιοδοξίας, καθώς η σύγκριση δυνάμεων και η υλική υπεροχή ήταν καταφανώς υπέρ τους. Οι Τσετσένοι διέθεταν επί το πλείστον μονάδες εθνοφυλακής, με τους στρατιωτικά καταρτισμένους άνδρες τους να αγγίζουν μόλις το 15% του συνολικού δυναμικού. Μάλιστα ο υπουργός Άμυνας της Ρωσικής Ομοσπονδίας, στρατηγός Πάβελ Γκράτσεφ, δήλωνε απερίφραστα: «*Θα καταφέρουμε να ανατρέψουμε τον Ντουντάγιεφ σε λίγες ώρες, χρησιμοποιώντας μόνο ένα σύνταγμα αλεξιπτωτιστών. Θα είναι ένας αναίμακτος "πόλεμος-αστραπή" και δεν θα διαρκέσει πέραν της 20ής Δεκεμβρίου*». Στις 6 Δεκεμβρίου, πέντε ημέρες από την έναρξη των αεροπορικών βομβαρδισμών, ο Ντουντάγιεφ ήρθε σε συνεννόηση με τον Γκράτσεφ για έναρξη διαπραγματεύσεων και μη χρήση περαιτέρω βίας. Λόγια μάταια που έπεσαν στο κενό, καθώς στις 11 Δεκεμβρίου 1994 οι χερσαίες δυνάμεις των Ρώσων εισέβαλαν στην Τσετσενία.

### **Οι επιχειρήσεις προς το Γκρόζνι**

Ο ρωσικός στρατός, εισβάλλοντας στην Τσετσενία, ακολούθησε πορεία τριών αξόνων εισβολής, για να καταφέρει να διασπείρει τις δυνάμεις των αυτονομιστών ώστε να μην επιτύχουν στρατηγική συγκέντρωση ικανή να ανακατίσει την εισβολή. Αντικειμενικός σκοπός της επιχείρησης ήταν, φυσικά, η κατάληψη της πρωτεύουσας, του Γκρόζνι, ώστε να καταλυθεί η εξουσία του Ντουντάγιεφ και να εμπεριέλθει ξανά ο



Ρώσοι στρατιώτες καπνίζουν μπροστά από τα βομβαρδισμένα κτήρια της πόλης κατά τα τελευταία στάδια της μάχης. ΔΕΞΙΑ: Ρώσος ελεύθερος σκοπευτής στοχεύει καθ' υπόδειξιν του αρχηγού πληρώματος του άρματος μάχης.

έλεγχο στα χέρια της Ρωσίας. Παράλληλα όμως στα πεδινά και στα ορεινά της επαρχίας ο ρωσικός στρατός είχε ως στόχο την εξάλειψη των διαφόρων αυτονομιστικών ομάδων για να μην υπάρχει πιθανότητα ανάληψης περαιτέρω επιχειρήσεων.

Τακτικός στρατός και μονάδες των Εσωτερικών Στρατευμάτων με σχετική ευκολία ανέτρεψαν τις θέσεις των αυτονομιστών και οι τρεις φάλαγγές τους, που είχαν ξεκινήσει από το Νταγκεστάν στα ανατολικά και τη Βόρεια Οσετία στα δυτικά και στα βορειοδυτικά, ουσιαστικά περικύκλωσαν το Γκρόζνι, απωθώντας τις αντίπαλες μονάδες προς το εσωτερικό της επαρχίας. Αυτό δηλαδή που στην αρχή εκλαμβάνόταν ως αναμενόμενη και περιφανής νίκη του ρωσικού στρατού στην ουσία ήταν και η αδυναμία του· να καταστρέψει στα πεδινά τον κύριο όγκο των αυτονομιστών, επιτρέποντάς τους να οχυρωθούν μέσα στην ίδια την πρωτεύουσα. Ωστόσο στο ρωσικό στρατόπεδο, ιδίως στα ανώτερα κλιμάκια της ιεραρχίας, αυτή η εμπλοκή δεν ήταν ιδιαίτερα

ευπρόσδεκτη. Ο υπαρχηγός του Στρατού Ξηράς της Ρωσίας στρατηγός Εντουάρντ Βορομπιόφ διέταξε να σταματήσει η επέμβαση των δυνάμεων διότι «είναι έγκλημα να αποστέλλουμε στρατεύματα εναντίον των δικών μας ανθρώπων». Η δική του άποψη, όπως και πολλών αξιωματικών και κυβερνητικών υπαλλήλων, έπεσε στο κενό. Πολλοί επαγγελματίες στρατιωτικοί δεν δέχθηκαν τη διαταγή για την απόσπασή τους στις μονάδες που θα ελάμβαναν μέρος στην εισβολή. Κάποιοι από αυτούς πέρασαν στρατοδικείο και οι υπόλοιποι απομακρύνθηκαν άμεσα από τις ένοπλες δυνάμεις. Ο Βορομπιόφ παραιτήθηκε. Επίσης και ο σύμβουλος Εθνικών Ζητημάτων του Γέλτσιν, καθώς και ο αναπληρωτής υπουργός Άμυνας στρατηγός Μπορίς Γκρόμοφ. Ο τελευταίος μάλιστα προέβλεψε προφητικά: «Θα είναι αιματηρό, άλλο ένα Αφγανιστάν». Πλησιάζοντας στην πόλη, ο ρωσικός στρατός στάθηκε αντιμέτωπος, εκτός από την αντίσταση των Τσετσένων, και με τη δική του κατάσταση, η οποία θύμιζε περισσότερο

άτακτο σώμα παρά τον ισχυρό στρατό που είκαζαν όλοι.

Οι σφοδροί αεροπορικοί βομβαρδισμοί εναντίον στρατιωτικών στόχων αλλά και σημείων άνευ στρατιωτικής σημασίας και τα φονικά μπαράζ πυροβολικού του προελαύνοντος στρατού σκορπούσαν τον θάνατο στην καθημαγμένη πόλη. Τα κτήρια είχαν αποκτήσει ένα γκριζωπό και μαύρο χρώμα και φυσικά δεν υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ Τσετσένων και άλλων κατοίκων της πόλης. Το ισοπεδωτικό πυρ των ρωσικών όπλων έπληττε αδιάκριτα κάθε σημείο της πόλης. Οι δρόμοι που οδηγούσαν στο Γκρόζνι, εκτός από πεδίο συγκρούσεων, είχαν γεμίσει με άμαχο πληθυσμό που προσπαθούσε να ξεφύγει από την πόλη που με ολοένα μεγαλύτερη ταχύτητα μετατρέποταν σε ερείπια. Το άλλοτε οικονομικό, πολιτιστικό και διοικητικό κέντρο του βορείου Καυκάσου δεν θύμιζε σε τίποτε τον παλιό του εαυτό.

Οι άνδρες του Ντουντάγιεφ, την ίδια στιγμή που ο «ρωσικός οδοστρωτήρας» πλησίαζε το Γκρόζνι από κάθε κατεύθυνση, έδιναν τον όρκο τους ότι δεν θα εγκαταλείψουν τον αγώνα τους και άλλαξαν τη στρατηγική τους από πόλεμο θέσεων σε ανταρτοπόλεμο. Πεδίο μάχης το αστικό περιβάλλον και οι κάτοικοι καλούνταν να υπερασπιστούν την πόλη τους μπροστά στη συντριπτική υπεροχή του ρωσικού στρατού.

## Η κατάσταση του ρωσικού στρατού<sup>1</sup>

Τα λόγια του στρατηγού Πάβελ Γκράτσεφ ότι η επιχείρηση θα διαρκούσε ως τις 20 Δεκεμβρίου δεν είχαν επαληθευθεί. Και σίγουρα δεν χρειαζόταν μόνο ένα σύνταγμα αλεξιπτωτιστών για να καταφέρει να καταβάλει τους αυτονομιστές. Χρειάζονταν πολύ περισσότερους από τους τουλάχιστον 35.000 άνδρες ως εκείνη τη στιγμή (38.500 τον Δεκέμβριο του 1994) σε μονάδες που η σύνθεσή τους δεν ήταν η προβλεπόμενη για καιρό επιχειρήσεων. Πολλές μονάδες πολεμούσαν με το 40% της προβλεπόμενης δύναμής τους.

Ο ρωσικός στρατός, εξαιτίας της ταχύτητας των πολιτικών εξελίξεων, δεν είχε προλάβει να προωθήσει στην περιοχή μονάδες εξοπλισμένες και στελεχωμένες για τις απαιτήσεις των επιχειρήσεων. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως αναφέρουν πια τα αποχαρακτηρισμένα αρχεία του ρωσικού υπουργείου Άμυνας και οι μαρτυρίες των ανδρών που υπηρέτησαν από την πρώτη φάση της εισβολής, πολλές μηχανοκίνητες μονάδες αντιμετώπισαν στα οχήματά τους ύψους απωλειών της τάξης του 60%, με τη συντριπτική πλειονότητα αυτών να οφείλεται σε τεχνικά προβλήματα που καθιστούσαν τα οχήματα εκτός μάχης.

Η ηγεσία του ρωσικού υπουργείου





Στιγμιότυπο από τον βομβαρδισμό του Γκρόζνι από τις ρωσικές δυνάμεις, Δεκέμβριος 1994. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τσετσένος αυτονομιστής μπροστά από κατεστραμμένο ρωσικό τεθωρακισμένο όχημα και το πλήρωμά του.

Άμυνας είχε αποφασίσει να βγάλει από τις αποθήκες πεπαλαιωμένα οχήματα και άρματα μάχης, διότι πίστευε ότι και μόνο η εμφάνισή τους θα μπορούσε να σταθεί αρκετή για να νικήσει τους αυτονομιστές. Άλλωστε, στη σοβιετική περίοδο το υλικό που αποθηκευόταν για περίπτωση γενικευμένης σύρραξης ήταν πραγματικά απεριόριστο. Εκείνη την περίοδο, μάλιστα, η Στρατιωτική Περιφέρεια Βορείου Καυκάσου (στην οποία υπάγονταν οι δυνάμεις εισβολής) έλαβε αποκλειστικά και μόνο υλικό αποθηκευμένο από τις αρχές του 1970. Επίσης, υπήρχε ζήτημα στελέχωσης των μονάδων εισβολής. Το ρωσικό επιτελείο αποφάσισε να στείλει νεοσύλλεκτους στις μονάδες εκστρατείας, άνδρες που σε φυσιολογικές συνθήκες και εν συγκρίσει με άλλους στρατούς δεν θα είχαν περατώσει τη βασική στρατιωτική εκπαίδευσή τους. Επίσης, στα πληρώματα των αρμάτων μάχης υπήρξαν δυσχέρειες, καθώς ήταν ανομοιογενή και ανεκπαιδευτα, επιβαρύνοντας ακόμη περισσότερο την ήδη τεταμένη κατάσταση. Άνδρες που δεν είχαν εκπαιδευθεί στην αποστολή τους, στα οχήματά τους, ακόμη και στον ατομικό τους οπλισμό υπήρξαν η πλειονότητα των δυνάμεων που κλήθηκαν να περατώσουν

μία επιχείρηση «αποκατάστασης της τάξης και της συνταγματικής ομαλότητας» έναντι ενός αντιπάλου με ψυχικό δεσμό και αίσημα της αποστολής του.

Φυσικά υπήρχαν και οι εξαιρέσεις. Οι άνδρες των Ειδικών Δυνάμεων του ρωσικού στρατού καθώς και κάποιες μονάδες Μηχανοκίνητου Πεζικού ήταν εκπαιδευμένες και αξιόμαχες, αλλά και εκείνες δεν θα μπορούσαν να σηκώσουν μόνες τους το κολοσσιαίο βάρος των επιχειρήσεων.

### **Μάχη μέσα στην πόλη**

Οι δυνάμεις εισβολής

Όσο διαρκούσε η εισβολή οι τρεις αρχικοί άξονες της επίθεσης είχαν πλησιάσει τα περίχωρα της πόλης περικυκλώνοντας το Γκρόζνι. Μέσα στην πόλη οι βομβαρδισμοί, αντίστοιχοι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, είχαν καταστρέψει το μεγαλύτερο μέρος της. Η πρώτη μεγάλη επίθεση στην πόλη έγινε την παραμονή της Πρωτοχρονιάς του 1995. Στις 5 τα ξημερώματα η πόλη τραντάχτηκε συθέμελα από ακόμη μεγαλύτερο σφυροκόπημα αεροσκαφών, ελικοπτέρων, πυροβολικού και αρμάτων μάχης, που είχαν αναπτυχθεί περιμετρικά της πρωτεύουσας. Ακόμη και τα ομαδικά όπλα των μονάδων του Πεζικού, όλμοι και

πολυβόλα, βομβιδοβόλα και οπλοπολυβόλα, έβαλλαν κατά των στόχων. Κάθε τοίχος γέμισε τρύπες και αν κάποια οροφή είχε καταφέρει να μείνει ανέγγιχτη από τους βομβαρδισμούς κατέρρευσε.

Τα πλήγματα στις δεξαμενές πετρελαίου στα δυτικά της πόλης δημιουργούσαν έναν πυκνό μαύρο καπνό που αιωρείτο πάνω από το πεδίο της μάχης. Η στάχτη εξαπλωνόταν από τον αέρα που φυσούσε και κάλυπτε τα πάντα. Κάποια αεροσκάφη ακριβώς πριν από τη χειραίρα επίθεση πέταξαν φυλλάδια στους Τσετσένους καλώντας τους να παραδοθούν. Ο ίδιος ο Γκράτσεφ αναφέρει



πια, αναιρώντας τις αρχικές του δηλώσεις κατά την έναρξη των επιχειρήσεων: «Είναι αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι θα πραγματοποιηθεί έφοδος με την κλασική έννοια του όρου. Τι σημαίνει μια έφοδος σε μια πόλη; Σημαίνει την πλήρη χρησιμοποίηση και αξιοποίηση όλων των διαθέσιμων δυνάμεων, όπλων και μέσων του οπλοστασίου ενός κράτους. Κυρίως σημαίνει προπαρασκευαστικά πυρά Πυροβολικού με πυραύλους που θα διαρκέσουν ορισμένες ώρες. Σημαίνει επιδρομές και βομβαρδισμούς σε όλο το εύρος της πόλης, με στόχο να τεθεί εκτός μάχης το 60% των υπερασπιστών και να υπονομεύσουμε το ηθικό των υπολοίπων».

Οπωσδήποτε η δήλωσή του αναίρουμε τις αρχικές του επιδιώξεις και τα πρώτα σχέδια. Όπως άλλωστε και οι εξελίξεις απέδειξαν την αναίρεση όλων των σχεδίων του επιτελείου του. Η έφοδος εναντίον της πόλης θα γινόταν από τρεις κατευθύνσεις, με ισάριθμες Ομάδες Μάχης που ελάμβαναν το όνομά τους από την κατεύθυνση που θα ξεκινούσε η επίθεσή τους.

Η Ομάδα Μάχης Βορράς, με Γραμμή Εξόρμησης τους λόφους κοντά στο αεροδρόμιο, στα βόρεια προάστια της πόλης, είχε ως αντικειμενικό σκοπό το Προεδρικό Μέγαρο. Οι δυνάμεις της Ομάδας Μάχης αποτελούνταν από:

- Το 81ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Φρουρών Τυφεκιοφόρων.<sup>2</sup>
- Την 3η Επιλαρχία του 6ου Τεθωρακισμένου Συντάγματος Φρουρών.
- Στοιχεία (2 τάγματα) της 131ης Μηχανοκίνητης Ταξιαρχίας Πεζικού Μάικοπ.
- Το 276ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Πεζικού.

Η Ομάδα Μάχης Δύση, με Γραμμή Εξόρμησης τα δυτικά προάστια της πόλης, είχε ως αντικειμενικό σκοπό την κατάληψη του αυτοκινητοδρόμου M-29, το Πάρκο Λένιν και τον κεντρικό σιδηροδρομικό σταθμό της πόλης. Οι δυνάμεις της αποτελούνταν από:

- Το 639ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Πεζικού.
- Το 503ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Πεζικού.
- Το 237ο Σύνταγμα Αλεξιπτωτιστών.



Γηραιός Τσετσένος αυτονομιστής κατά τη διάρκεια της μάχης εναντίον μηχανοκίνητων δυνάμεων. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τσετσένος προσεύχεται κατά τη μάχη. Πίσω από αυτόν θραύσματα έχουν διαλύσει έναν αγωγό φυσικού αερίου και έχει ξεσπάσει φωτιά.

Η Βορειοδυτική Ομάδα Μάχης, με Γραμμή Εξόρμησης τα ΒΔ προάστια της πόλης και διαμέσου της λεωφόρου Πετροπαβλόφσκ, με αντικειμενικό σκοπό το κεντρικό νοσοκομειακό συγκρότημα του Γκρόζνι. Αποτελείτο από:

- Το 255ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Τυφεκιοφόρων Φρουρών.
- Την 74η Ανεξάρτητη Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία Τυφεκιοφόρων.
- Την 33η Μηχανοκίνητη Ταξιαρχία Τυφεκιοφόρων.

Η Ομάδα Μάχης: Ανατολή, με Γραμμή Εξόρμησης τις οδούς Γκουντερμέσκαγια και Χανκάλσκαγια, είχε ως αντικειμενικό σκοπό το Αεροδρόμιο του Γκρόζνι και την παροχή κάλυψης στους κόμβους των επιχειρήσεών τους. Αποτελείτο από:

- Το 129ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Τυφεκιοφόρων Φρουρών.
- Την 133η Ανεξάρτητη Τεθωρακισμένη Επιλαρχία.
- Το 98ο Σύνταγμα Αλεξιπτωιστών Φρουρών.

### **Πολεμώντας εναντίον «τοίχων και φαντασμάτων»**

Οι φάλαγγες εισήλθαν μέσα στην πόλη και η προέλασή τους ξεκίνησε ανατρέποντας μεμονωμένους αγωνιστές των Τσετσένων

και προελαύνοντας διαμέσου των οδών και των λεωφόρων που κάθε τομέας είχε θέσει ως Γραμμή Εξορμήσεως. Οι εμπροσθοφυλακές των δυνάμεων απασχολούνταν περισσότερο με πυρά ελεύθερων σκοπευτών καθώς και με την περισυλλογή και την καταστροφή των εκρηκτικών γεμισμάτων και ναρκών που είχαν τοποθετήσει οι αυτονομιστές υπονομεύοντας τους κύριους δρόμους.

Οι ρωσικές φάλαγγες έπρεπε να συνεργαστούν για να καταβάλουν οποιαδήποτε αντίσταση και να συγκλίνουν τις δυνάμεις τους επί του Προεδρικού Μεγάρου, καταστέλλοντας την τσετσενική ανταρσία. Αλλά η έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ των αξιωματικών και των ηγητόρων που συμμετείχαν στην επιχείρηση κατέστησαν κάθε φάλαγγα ουσιαστικά αυτόνομη και με μια ελευθερία πρωτοβουλιών που στην ουσία καταδίκαζε τον επιθετικό ελιγμό και στερούσε κάθε συγχρονισμό που ήταν απαραίτητος ώστε να μην ατονήσει η επιθετική τους ορμή. Κάποιες ρωσικές φάλαγγες δεν κινήθηκαν καθόλου, όπως όριζε η διαταγή της επίθεσης, άλλες κινήθηκαν ελάχιστα, ένα σύνταγμα απωθήθηκε, ενώ μόνο μία φάλαγγα κατάφερε να προωθηθεί προς τα ενδότερα.

Όσο η προέλαση συνεχιζόταν η ακανόνιστη αυτή κίνηση των ρωσικών επιθετικών τμημάτων δεν άργησε να γίνει αντιληπτή από τους Τσετσένους, που συγκέντρωσαν

τις δυνάμεις τους εναντίον των περισσότερο προωθημένων, άρα και ευάλωτων δυνάμεων, που δεν ήταν άλλες από την κύρια δύναμη εισβολής, την Ομάδα Μάχης Βορράς που προήλαυε έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό το Προεδρικό Μέγαρο. Εκεί συγκέντρωσαν τις περισσότερες δυνάμεις τους. Η συγκεκριμένη δύναμη εισβολής αποδεκατίστηκε καθώς εγκλωβίστηκε μέσα στα χιλιάδες συντρίμια, καθιστώντας την κίνηση των οχημάτων της ανέφικτη και αφήνοντας εκτεθειμένο το Πεζικό στα πυρά των Τσετσένων που, όπως λένε οι ίδιοι οι Ρώσοι στρατιώτες, ήταν αδύνατον να τους καταβάλουν διότι πολεμούσαν εναντίον «τοιχών και φαντασμάτων» σε ένα πεδίο μάχης που θύμιζε το Στάλινγκραντ, τη μεγάλη και φονική μάχη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Με τους ίδιους όρους ακριβώς, όπως τότε.

Οι μονάδες που αποτελούσαν τις αιχμές της Ομάδας Μάχης Βορράς, όπως το 81ο Μηχανοκίνητο Σύνταγμα Φρουρών Τυφεκιοφόρων και το στοιχείο (τα δύο Μηχανοκίνητα Τάγματα) της 131ης Μηχανοκίνητης Ταξιαρχίας Πεζικού Μάικοπ, δέχθηκαν τον κύριο όγκο της αντίστασης των Τσετσένων. Έπαψαν την προέλασή τους και κάλεσαν την υποστήριξη του Πυροβολικού. Μέσα όμως στα ήδη κατεστραμμένα κτήρια, στις

καπνισμένες αποθήκες και στους φραγμένους δρόμους, οι Τσετσένοι παρακωρούσαν κάθε μέτρο γης με βαρύ φόρο αίματος για τους Ρώσους, ώσπου περικύκλωσαν τις δύο αυτές μονάδες. Ο διοικητής των μονάδων που περικυκλώθηκαν καλούσε συνεχώς για ενισχύσεις και υποστήριξη. Εις μάτην.<sup>3</sup>

Το αποτέλεσμα ήταν η καταστροφή των 105 από τα 120 άρματα και οχήματα της Ομάδας Μάχης καθώς και η εκμηδένιση του ενός από τα δύο τάγματα της 131ης Μ/Κ Ταξιαρχίας. Επίσης, το 81ο Σύνταγμα, που αποτελούσε το άλλο μισό της ομάδας εισβολής, απώλεσε σχεδόν το 70% της αρχικής του δύναμης.

### **Συνέχεια της μάχης και κατάληψη της πόλης**

Οι συνεχείς διαταγές της ρωσικής ηγεσίας για προέλαση, εκτός από τη φθορά που προκάλεσαν στους ίδιους, προκάλεσαν σαφέστατα τεράστιες απώλειες και στον αντίπαλό τους. Ίσως μπορούν να θεωρηθούν και μεγαλύτερες, διότι οι Τσετσένοι αυτονομιστές δεν είχαν τις εφεδρείες του στρατού της Ρωσίας.

Επιχειρώντας τις αντεπιθέσεις τους σε ανοικτό πεδίο, δεν είχαν τους αριθμούς ούτε το υλικό για να καταφέρουν καιρία πλήγ-





Σιλουέτα νεκρού πάνω στο χιόνι, Γκρόζνι, Ιανουάριος 1995. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Τσετσένοι αυτονομιστές πάνω σε ρωσικό άρμα μάχης κατά την αποτυχημένη έφοδο την παραμονή της Πρωτοχρονιάς.

ματα κατά των δυνάμεων εισβολής. Το Πυροβολικό και η Αεροπορία των Ρώσων έδειξαν την υπεροχή τους, καταστρέφοντας κάθε ελιγμό. Χρησιμοποιώντας τις τελευταίες τους εφεδρείες, οι Τσετσένοι οργάνωσαν κομβόι για να αποχωρήσουν συντεταγμένα από την πόλη, αφήνοντας μια διόλου ευκαταφρόνητη φρουρά σε αυτήν. Τα κομβόι αυτά φυσικά καταστράφηκαν σχεδόν ολοκληρωτικά από την Αεροπορία και, στις ημέρες που ακολούθησαν, και οι δύο πλευρές έλαβαν ενισχύσεις. Οι Τσετσένοι ενισχύθηκαν ακόμη και με μουτζακεντίν από το Αφγανιστάν και οι Ρώσοι με μονάδες Τσετσένων φιλορώσων εθελοντών και Μονάδες Ναυτικού Πεζικού (Πεζοναυτών).

Στη δεύτερη φάση της εισβολής ο ρωσικός στρατός έδειξε να είχε μάθει από τα λάθη των προηγούμενων ημερών. Ειδικές δυνάμεις είχαν ανοίξει διαδρόμους κοντά στις γραμμές εξορμήσεως των μηχανοκίνητων δυνάμεων. Ελεύθεροι σκοπευτές επόπτευαν τις κινήσεις των αυτονομιστών και παρατηρητές πυροβολικού έδιναν τις ακριβείς θέσεις των αντίπαλων δυνάμεων. Καμία φάλαγγα δεν δρούσε χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με το επιτελείο και τις μονάδες πλησίον της. Πύραυλοι Grad

κατέστρεψαν κάθε πιθανό χώρο συγκέντρωσης και κατεδάφισαν μεγάλα συγκροτήματα που στην προηγούμενη εισβολή αποτέλεσαν φρούρια των αυτονομιστών.

Στις 7 Ιανουαρίου, τα Χριστούγεννα των Ρώσων, οι μηχανοκίνητες φάλαγγες είχαν συγκλίνει προς το Προεδρικό Μέγαρο σαρώνοντας κάθε αντίσταση. Μονάδες Καταδρομών, με την υποστήριξη τεθωρακισμένων, ανέτρεψαν κάθε θέση που τις προηγούμενες ημέρες είχε τελματώσει την προέλασή τους. Στις 9 Ιανουαρίου έγινε σύναψη συμφωνίας για κατάπαυση του πυρός. Δεν ήταν τίποτε περισσότερο όμως από ένα τέχνασμα των Ρώσων για να εντοπίσουν ευκολότερα τις εκθρικές γραμμές στο ρευστό περιβάλλον της πόλης, να αναδιοργανώσουν τις δυνάμεις τους και να προχωρήσουν. Τα άρματα μάχης έριχναν άμεσες βολές στο Μέγαρο και το Πεζικό έλαβε επιθετική διάταξη δίπλα τους.

Τις επόμενες εβδομάδες ακολούθησαν μεγάλες μάχες έξω από το Προεδρικό Μέγαρο το οποίο επολιορκείτο με μεσαιωνικό τρόπο, αλλά με σύγχρονα όπλα. Οι υπερασπιστές του, έχοντας πλέον λιγοστά πυρομαχικά, φαγητό και τροφή δεν μπορούσαν να προστατεύσουν το κτήριο όσο ήθελαν.

Το Πυροβολικό έβαλλε συνεχώς εναντίον των θέσεων και ένα αεροσκάφος έριξε δύο βόμβες ειδικές για την καταστροφή φρουριών. Η κορυφή του Μεγάρου κατέρρευσε καίόμενη και κάποιοι όροφοί του καταστράφηκαν σκοτώνοντας αρκετούς από τους υπερασπιστές του. Οι απώλειες των Τσετσένων είχαν εκτοξευθεί στα ύψη. Σε τρεις ομάδες, οι αυτονομιστές εγκατέλειψαν το κτήριο προς τα νότια προάστια της πόλης για να συνεχίσουν τον αγώνα τους. Το Προεδρικό Μέγαρο είχε καταληφθεί.

### **Η ρωσική νίκη(;)**

Στρατιωτικό επίπεδο

Τις ημέρες που ακολούθησαν οι Ρώσοι είχαν παύσει τους βομβαρδισμούς και συγκέντρωναν τους νεκρούς. Ο Μπορίς Γέλτσιν, στη Μόσχα, σε κλίμα ανακούφισης, ανακοίνωνε: *«Η στρατιωτική φάση της επιχειρήσης αποκατάστασης της τάξης τελείωσε».*

Ο Ρώσος στρατηγός Ρόχλιν αρνήθηκε την ανώτατη τιμητική διάκριση του Ήρωα της Ρωσικής Ομοσπονδίας για το γεγονός ότι η μονάδα του κατέλαβε το Μέγαρο και απώθησε τους αυτονομιστές, λέγοντας ότι *«τίποτα το ένδοξο και ηρωικό δεν συνάντησα*

*συμμετέχοντας σε έναν πόλεμο μέσα στην ίδια μου τη χώρα».*

Τέλη Ιανουαρίου του 1995 ο Ντουντάγιεφ ανακοίνωσε ότι δεν θα δοθούν πίσω οι Ρώσοι αιχμάλωτοι αν δεν υπογραφεί κατάπαυση του πυρός. Μια προσωρινή ανακωχή δόθηκε και διάφορα αποσπάσματα, αποκομμένα μέσα στην πόλη ή στα περίχωρά της, αναδιπλώθηκαν και με το αρχηγείο τους και τον εξοπλισμό τους αποσύρθηκαν στο Νοβογκορζνέσκ. Και άλλες ανάπαυλες ή συμφωνίες επιτεύχθηκαν, όπως εκείνη, στα μέσα Φεβρουαρίου, που «απαγόρευε» κάθε χρήση βαρέος οπλισμού, έως τα τέλη του ίδιου μήνα που οι άνδρες του πολέμαρχου Σαμίλ Μπασάεφ περιορίστηκαν σε αψιμαχίες εναντίον των ρωσικών δυνάμεων.

Απώλειες

Οι επίσημες απώλειες, από την πλευρά των Ρώσων, αναφέρουν 1.376 νεκρούς και 408 αγνοούμενους κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων. Επίσης, οι ρωσικές πηγές μιλούν για σχεδόν 5.000 τραυματίες καθώς και 96 αιχμαλώτους. Από πλευράς υλικού αναφέρουν 62 άρματα μάχης κατεστραμμένα και 163 τεθωρακισμένα οχήματα μάχης ή μετα-



Τσετσένος αυτονομιστής μπροστά από το Προεδρικό Μέγαρο της πόλης, Ιανουάριος 1995. Αν και χτυπημένο, το κτήριο στέκει ακόμη στη θέση του. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Η επιστροφή.



φοράς προσωπικού. Αυτοί οι αριθμοί είναι καταφανέστατα μικροί και μη αντιπροσωπευτικοί των αληθινών. Ολόκληρες μονάδες αποδεκατίστηκαν κατά την εισβολή την παραμονή της Πρωτοχρονιάς. Η τσετσενική πλευρά αναφέρει ότι 4.000 Ρώσοι σκοτώθηκαν μόνο εκείνη την ημέρα, αλλά δεν λαμβάνεται ως έγκυρη. Οι αυτονομιστές έχασαν περίπου 7.000 άνδρες και γυναίκες μαχητές.

Η αληθινή τραγωδία όμως είναι οι απώλειες των αμάχων. Οι τότε καταμετρήσεις έδειχναν 35.000 νεκρούς μεταξύ των αμάχων, συμπεριλαμβανομένων 5.000 παιδιών. Οι μαζικοί, μη στοχευμένοι βομβαρδισμοί, οι τυφλές ρίψεις βλημάτων σε κατοικημένες περιοχές ήταν οι κύριοι λόγοι γι' αυτούς τους μεγάλους αριθμούς. Η χρήση βομβών και βλημάτων φωσφόρου εναντίον των αυτονομιστών πολύ συχνά είχε ως θύματα οικογένειες οι οποίες είχαν αποκλειστεί ή επιλέξει να παραμείνουν στην εμπόλεμη ζώνη.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Οι μονάδες που συμμετείχαν στην εισβολή ήταν ένα κράμα εθελοντών, νεοσυλλέκτων, σχεδόν ανεκπαίδευτων ανδρών, που σε πολλές περιπτώσεις προέρχονταν από διαφορε-

τικές μονάδες και δεν είχαν το πνεύμα συνεργασίας που χρειαζόταν. Όπως προαναφέραμε, το υλικό αποδείχθηκε αναξιόπιστο για τη μάχη μέσα στην πόλη και στάθηκε καθοριστικό για τη μετέπειτα αλλαγή στρατηγικής του ρωσικού επιτελείου.

- 2 Τα Συντάγματα Τυφεκιοφόρων είναι Συντάγματα Πεζικού σύμφωνα με τη ρωσική στρατιωτική ονομασία τους.
- 3 Με μια αναζήτηση στο Διαδίκτυο μπορεί κανείς εύκολα να βρει τα τεκταινόμενα της καταστροφής της 131ης Μηχανοκίνητης Ταξιαρχίας, τις ανατριχιαστικές εκκλήσεις των ανδρών που περικυκλώθηκαν και να αντιληφθεί την τακτική κατάσταση της μάχης και το χάος.

#### ΠΗΓΕΣ

Chechnya: Calamity In The Causasus, by Carlotta Gall and Thomas de Waal, New York University Press, 1998.

N. N. Novichkov, V. Ya. Snegovskiy, A. G. Sokolov and V. Yu. Shvarev, Russian Armed Forces In Chechen Conflict.

The Battle of Grozny: Deadly Classroom for Urban Combat, Timothy L. Thomas, Parameters, Summer 1999.

---

Ο Α.Σ. Μαλεσιάδης είναι ιστορικός ερευνητής.

# ΒΟΡΕΙΑ ΚΟΡΕΑ Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΕΝΤΑΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΟΡΕΑΤΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟ

του ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΧΑΛΑΤΣΗ

*Η ένταση που πάντα υπήρχε ανάμεσα στη Λαϊκή Δημοκρατία της Βόρειας Κορέας και στη Δημοκρατία της Νότιας Κορέας μετά τη λήξη του Πολέμου της Κορέας, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, έχει επανέλθει σε ιδιαίτερα υψηλούς τόνους στις αρχές του 21ου αιώνα, ως αποτέλεσμα της απόκτησης πυρηνικών όπλων από το κράτος του Βορρά. Η Βόρεια Κορέα, παρά τη στερεότυπη άποψη που επικρατεί, τουλάχιστον στον δυτικό κόσμο, ότι είναι ένα πλήρως απομονωμένο κράτος-παρίας, έχει αναπτύξει σημαντική πολεμική βιομηχανία, η οποία της επέτρεψε να καταστεί ιδιαίτερα υπολογίσιμη δύναμη στην περιοχή της Ανατολικής Ασίας αλλά και να προμηθεύει με όπλα και οπλικά συστήματα πολλές χώρες, κυρίως στη Μέση Ανατολή και στην Αφρική.*

**Το** τεταμένο κλίμα στην κορεατική χερσόνησο έχει τις απαρχές του στη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η Κορέα από το 1910 βρισκόταν υπό την κατοχή της Ιαπωνίας και τον Αύγουστο του 1945, μετά την ήττα των Ιαπώνων, οι δύο μεγάλες νικήτριες δυνάμεις, η Σοβιετική Ένωση και οι Ηνωμένες Πολιτείες, αποφάσισαν τη χάραξη μιας μεθοριακής αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης, γνωστής και ως 38ος Παράλληλος, που ουσιαστικά δημιουργούσε δύο ξεχωριστά κράτη. Ένα κομμουνιστικό φιλοσοβιετικό στον Βορρά και ένα φιλοαμερικανικό στον Νότο. Ενώ ο Ψυχρός Πόλεμος είχε αρχίσει να

εντείνεται ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και στις ΗΠΑ, τον Αύγουστο του 1948 ο Νοτιοκορεάτης πρόεδρος Σίνγκμαν Ρι ανακήρυξε τη Δημοκρατία της Κορέας. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ο Βορειοκορεάτης ομόλογός του Κιμ Ιλ Σουνγκ ανακοίνωσε την εγκαθίδρυση της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κορέας. Ο ισχυρισμός και των δύο κρατών ότι η κυριαρχία τους απλωνόταν σε ολόκληρη την κορεατική χερσόνησο σύντομα οδήγησε σε αμοιβαία καχυποψία και σε μεθοριακές εντάσεις.

Η Βόρεια Κορέα, παρά τον μικρότερο πληθυσμό της, περίπου 9 εκατ. κάτοικοι έναντι 21 εκατ. της Νότιας Κορέας, χάρη



Βορειοκορεάτες στρατιώτες υπό το βλέμμα του ηγέτη τους Κιμ Γιονγκ Ουν προετοιμάζονται για εκτόξευση του διηπειρωτικού βαλλιστικού πυραύλου Hwasong-14. Σύμφωνα με κάποιες εκτιμήσεις, το βεληνεκές του ανέρχεται έως και 10.000 χιλιόμετρα. ΚΑΤΩ: Βορειοκορεάτες καταδρομείς βάλλουν με αυτόματα τυφέκια Type 88 (εγχώρια έκδοση των σοβιετικών ΑΚ-74) κατά τη διάρκεια εκπαίδευσης. Οι επίλεκτες δυνάμεις της Βόρειας Κορέας θεωρούνται από τις πιο σκληραγωγημένες στον κόσμο.



στη σημαντική στρατιωτική βοήθεια σε αεροσκάφη, τεθωρακισμένα και πυροβόλα που έλαβε από τη Σοβιετική Ένωση συγκρότησε έναν ισχυρότερο στρατό συγκριτικά με τον νότιο γείτονά της. Στις 25 Ιουνίου 1950 τα στρατεύματα της Βόρειας Κορέας εξαπέλυσαν επίθεση στον Νότιο επιτυχάνοντας, δύο ημέρες αργότερα, να καταλάβουν την πρωτεύουσα της Νότιας Κορέας Σεούλ και να επιφέρουν σημαντικές απώλειες στον αντίπαλό τους.

Το συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών αντέδρασε άμεσα και αποφάσισε την αποστολή στρατιωτικών δυνάμεων από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ και υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών, προκειμένου να διασωθεί η Νότια Κορέα από την πλήρη κατάρρευση. Η Σοβιετική Ένωση απείχε από τις συζητήσεις, εκφράζοντας τη σαφή αντίθεσή της σε αυτή την πρωτοβουλία. Τον Σεπτέμβριο του 1950 τα αμερικανικά και τα νοτιοκορεατικά στρατεύματα, καθώς και οι υπόλοιπες δυνάμεις των Ηνωμένων Εθνών, πέρασαν στην αντεπίθεση εκδιώκοντας τους Βορειοκορεάτες από τον Νότιο και ακολούθως εισέβαλαν στα εδάφη της Βόρειας Κορέας. Στις 19 Οκτωβρίου 1950 κατελήφθη η πρωτεύουσα Πιονγιάνγκ και ο συμμαχικός συνασπισμός έφθασε σχεδόν ως τα κινεζικά σύνορα. Ενώ οι Βορειοκορεάτες είχαν περιέλθει στην ίδια δυσχερή θέση, όπως και οι γείτονές τους νωρίτερα, η αποστολή στρατευμάτων, στα τέλη Οκτωβρίου, από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας ανέτρεψε ξανά τα δεδομένα του πολέμου. Οι Κινέζοι κομμουνιστές, που πρόσφατα είχαν επικρατήσει στον εμφύλιο πόλεμο με τους εθνικιστές, έσπευσαν να υποστηρίξουν τους ομοϊδέατες τους, αναγκάζοντας τους αντιπάλους τους σε υποχώρηση από τα βορειοκορεατικά εδάφη. Η Σοβιετική Ένωση συμμετείχε με την αποστολή πολεμικού εξοπλισμού αλλά και εθελοντών αεροπόρων που ελάμβαναν μέρος στις αεροπορικές συγκρούσεις. Σύντομα ο πόλεμος κινήσεων που χαρακτηριζόταν έως τότε τη σύγκρουση μετατράπηκε σε έναν στατικό πόλεμο φθοράς που επικεντρώθηκε γύρω από τον 38ο Παράλληλο. Παρά τις επιθέσεις και τις αντεπιθέσεις τους, τα αντίπαλα στρατεύ-

ματα δεν κατάφεραν να επιτύχουν κάποιο αποφασιστικό αποτέλεσμα και τελικά, στις 27 Ιουλίου 1953, υπεγράφη ανακωχή που έβαλε τέλος στον τριετή πόλεμο. Το τίμημα ήταν ιδιαίτερα βαρύ για όλους τους εμπλεκόμενους, με συνολικές απώλειες εκατοντάδες χιλιάδες νεκρούς και τραυματίες στρατιώτες και περίπου 2.500.000 πολίτες. Παρά τη λήξη του πολέμου ανάμεσα στις δύο χώρες δεν υπεγράφη ποτέ επίσημη συνθήκη ειρήνης και τις επόμενες δεκαετίες οι σχέσεις της Βόρειας και της Νότιας Κορέας παρέμειναν τεταμένες, με την πρόκληση αρκετών θερμών επεισοδίων.

### **Οι σχέσεις με τη Νότια Κορέα και τις ΗΠΑ μετά τον πόλεμο**

Οι καταστροφές που υπέστησαν τα δύο κράτη κατά τη διάρκεια του πολέμου ήταν τεράστιες. Για να επιτύχει την ανοικοδόμησή της αλλά και την αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεών της η Βόρεια Κορέα ζήτησε τη βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η Νότια Κορέα έλαβε οικονομική και στρατιωτική βοήθεια από τις ΗΠΑ (ας σημειωθεί ότι έως και σήμερα οι ΗΠΑ διατηρούν στρατιωτικές και αεροπορικές βάσεις στη Νότια Κορέα). Ακόμη και λίγους μήνες μετά τη λήξη του πολέμου ξεκίνησαν εκατέρωθεν οι παραβιάσεις της μεθοριακής διαχωριστικής γραμμής, τόσο στο έδαφος όσο και στον αέρα και στη θάλασσα. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 δεν έλειψαν οι περιπτώσεις εμπλοκής των βορειοκορεατικών αεροσκαφών με αεροσκάφη της αμερικανικής αεροπορίας αλλά και κατάρριψης αμερικανικών αεροσκαφών από αντιαεροπορικά πυρά.

Ένα χαρακτηριστικό περιστατικό σημειώθηκε στις 19 Ιανουαρίου 1955, όταν ένα αμερικανικό μεταφορικό αεροσκάφος γενικής χρήσης L-20 Beaver παραβίασε την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη και κατερρίφθη από βορειοκορεατικά αντιαεροπορικά, με αποτέλεσμα τον θάνατο και των δύο μελών του πληρώματος.

Στις 2 Φεβρουαρίου 1955, επάνω από την Κίτρινη Θάλασσα, δώδεκα βορειοκορεατικά μαχητικά MiG-15 επιχείρησαν



Η Βόρεια Κορέα έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη μιας αποτελεσματικής αντιαεροπορικής άμυνας. Εδώ διακρίνεται το αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα S-200.

ανεπιτυχώς να αναχαιτίσουν ένα αμερικανικό αναγνωριστικό αεροσκάφος RB-45 Tornado, υπό την κάλυψη οκτώ μαχητικών F-86 Sabre. Στην αερομαχία που ακολούθησε κατερρίφθησαν δύο βορειοκορεατικά αεροσκάφη ενώ οι Αμερικανοί δεν υπέστησαν απώλειες. Σύμφωνα με τις αμερικανικές αναφορές, η συμπλοκή σημειώθηκε επάνω από διεθνή ύδατα, σε απόσταση 64 χιλιομέτρων δυτικά της Πιονγιάνγκ, ενώ οι Βορειοκορεάτες υποστήριξαν ότι τα αμερικανικά αεροσκάφη παραβίασαν τον εναέριο χώρο τους και οι ενέργειές τους ήταν απολύτως εσκεμμένες.

Άλλο ένα αιματηρό περιστατικό σημειώθηκε κατά τη διάρκεια του 1955. Στις 18 Αυγούστου ένα αμερικανικό αναγνωριστικό-εκπαιδευτικό αεροσκάφος T-6 Texan παραβίασε, σύμφωνα με τους Βορειοκορεάτες, τον 38ο Παράλληλο, εκτελώντας αναγνωριστική αποστολή. Το αεροσκάφος επλήγη από αντιαεροπορικά πυρά και κατερρίφθη, με αποτέλεσμα τον θάνατο του παρατηρητή και τον τραυματισμό του πιλότου. Η σορός του νεκρού και ο πιλότος παραδόθηκαν στις αμερικανικές Αρχές στις 23 Αυγούστου.

Οι αλληλοκατηγορίες για παραβίαση του εναέριου χώρου συνεχίστηκαν και στα μέσα Ιουλίου του 1959 οι βορειοκορεατικές Αρχές ανακοίνωσαν ότι από τον Ιούνιο του 1953 έως τον Φεβρουάριο του 1959 τα αμε-

ρικανικά αεροσκάφη παραβίασαν τον εναέριο χώρο της Βόρειας Κορέας 1.721 φορές. Ανάλογες κατηγορίες εξαπέλυσε και η Νότια Κορέα, αναφέροντας ότι την ίδια περίοδο σε πολλές περιπτώσεις τα βορειοκορεατικά αναγνωριστικά και μαχητικά αεροσκάφη παραβίασαν τον εναέριο χώρο της με σκοπό να προκαλέσουν θερμό επεισόδιο.

Τα βίαια περιστατικά στα σύνορα, κυρίως ανάμεσα στη βορειοκορεατική και στην αμερικανική αεροπορία, εντάθηκαν ακόμη περισσότερο κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Παρά το γεγονός ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 οι ΗΠΑ είχαν στρέψει την προσοχή τους στη Νοτιοανατολική Ασία και στον Πόλεμο του Βιετνάμ, η κορεατική χερσόνησος εξακολούθησε να αποτελεί εστία μεγάλης έντασης. Οι Βορειοκορεάτες, έχοντας παραλάβει πιο σύγχρονα αεροσκάφη και ελικόπτερα από τη Σοβιετική Ένωση, είχαν γίνει πιο επιθετικοί. Επιπλέον, η συγκρότηση επίλεκτων μονάδων οδήγησε τη βορειοκορεατική ηγεσία στην υλοποίηση ακόμη πιο φιλόδοξων σχεδίων στο έδαφος της Νότιας Κορέας. Ένα από τα πρώτα σοβαρά περιστατικά, στο οποίο ενεπλάκησαν μέλη των βορειοκορεατικών επίλεκτων μονάδων, σημειώθηκε στις 21 Ιανουαρίου 1968. Εκείνη την ημέρα 31 Βορειοκορεάτες καταδρομείς, ντυμένοι με στολές του νοτιοκορεατικού στρατού, επιτέθηκαν στην κατοικία του

προέδρου Πακ Τσουνγκ Ι με στόχο τη δολοφονία του. Η τολμηρή επιχείρηση απέτυχε λόγω της άμεσης επέμβασης της νοτιοκορεατικής αστυνομίας και του στρατού. Αρχικά από τη μάχη που διεξήχθη έξι Βορειοκορεάτες έπεσαν νεκροί, ενώ κατά τη διάρκεια ερευνών και καταδίωξης που ακολούθησαν, έως τις 3 Φεβρουαρίου σκοτώθηκαν άλλοι 22. Ένας μόνο καταδρομέας συνελήφθη αιχμάλωτος, ενώ άλλοι δύο κατάφεραν να διαφύγουν στο έδαφος της Βόρειας Κορέας. Σημαντικές όμως ήταν και οι απώλειες της νοτιοκορεατικής πλευράς, που ανήλθαν σε περίπου 140 νεκρούς και τραυματίες. Παρά το αποτυχημένο αποτέλεσμα της η τολμηρή επιχείρηση αυτή κατέστησε τις βορειοκορεατικές επιλεκτες μονάδες μεταξύ των πιο σκληροτράχηλων παγκοσμίως, μια φήμη που τις συνοδεύει έως και σήμερα.

Εν τω μεταξύ, μόλις δύο ημέρες μετά το περιστατικό σημειώθηκε ένα από τα πιο θερμά επεισόδια του Ψυχρού Πολέμου στη χερσόνησο, πάλι με την εμπλοκή των Αμερικανών. Στις 23 Ιανουαρίου 1968 ένα βορειοκορεατικό ανθυποβρυχιακό πλοίο εντόπισε σε διεθνή ύδατα ένα άγνωστο σκά-

φος που αποδείχθηκε ότι ήταν το αμερικανικό κατασκοπευτικό «Pueblo». Οι Βορειοκορεάτες άρχισαν να καταδιώκουν το «Pueblo» με δύο ανθυποβρυχιακά πλοία και τέσσερεις τορπιλακάτους. Ταυτόχρονα έκαναν την εμφάνισή τους δύο βορειοκορεατικά μαχητικά MiG-21. Όταν οι Βορειοκορεάτες προσέγγισαν το πλοίο, σύμφωνα με τους Αμερικανούς, εξαπέλυσαν πρώτοι πυρά σκοτώνοντας ένα μέλος του πληρώματος. Η υπεροχή του αντιπάλου ανάγκασε τον Αμερικανό κυβερνήτη Λίντι Μπούτσερ να παραδώσει το πλοίο του στις βορειοκορεατικές Αρχές, που το μετέφεραν στην πόλη Γουονσάν. Με αυτή την αφορμή ξέσπασε έντονο διπλωματικό επεισόδιο ανάμεσα στη Βόρεια Κορέα και στις ΗΠΑ, οι οποίες απαίτησαν την επιστροφή του πλοίου και των 82 μελών του πληρώματος. Η κυβέρνηση του Αμερικανού προέδρου Λίντον Τζόνσον, παρά το γεγονός ότι είχε εμπλακεί πλήρως στον Πόλεμο του Βιετνάμ, ήθελε να δείξει την πυγμή της και στη Βόρεια Κορέα. Αρχικά οι Αμερικανοί απέστειλαν στη Νότια Κορέα μαχητικά βομβαρδιστικά αεροσκάφη F-105 από τη βάση τους στην Οκινάουα. Ακολούθησαν ισχυρές ναυτικές

Φορτηγά οχήματα του βορειοκορεατικού στρατού μεταφέρουν στρατιώτες και φορητούς αντιαεροπορικούς εκτοξευτές ρουκετών, που χρησιμοποιούνται για την προσβολή στόχων σε χαμηλό ύψος. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Βαλλιστικός πύραυλος μεγάλου βεληνεκού Hwasong-10 με βεληνεκές που πιστεύεται ότι ανέρχεται σε 4.000 χιλιόμετρα.





δυνάμεις στη θαλάσσια περιοχή της Κορέας, οι οποίες περιελάμβαναν το πυρηνοκίνητο αεροπλανοφόρο «Enterprise» με 100 αεροσκάφη. Κινητοποιήθηκαν επίσης και περίπου 14.000 έφεδροι της αμερικανικής Εθνοφρουράς. Τελικά η κρίση εκτονώθηκε όταν η αμερικανική κυβέρνηση προέβη σε δημόσια απολογία προς τη βορειοκορεατική πλευρά, σύμφωνα με την οποία αναγνώριζε ότι το «Pueblo» πραγματοποιούσε κατασκοπευτική αποστολή και επίσης ότι στο μέλλον οι Αμερικανοί θα σταματούσαν αυτές τις ενέργειες εις βάρος της Βόρειας Κορέας. Στις 23 Δεκεμβρίου 1968 το αμερικανικό πλήρωμα επιστράφη στις αμερικανικές Αρχές (αφού πρώτα υπέστη σωματικά και ψυχολογικά βασανιστήρια), το «Pueblo» όμως παρέμεινε στη Βόρεια Κορέα ως μουσειακό έκθεμα.

Παρά τη λήξη αυτού του θερμού επεισοδίου οι εντάσεις στην κορεατική χερσόνησο δεν τερματίστηκαν. Από τις 30 Οκτωβρίου έως τις 2 Νοεμβρίου 1968 αποβιβάστηκαν στις βορειοανατολικές ακτές της Νότιας Κορέας, σε περιοχές ανάμεσα στο Ουλτσίν και στο Σαμτσόκ της επαρχίας Γκανγκουόν, 120 Βορειοκορεάτες καταδρομείς σε ομάδες των 15 ανδρών. Για να μη γίνουν αντιληπτοί ήταν εφοδιασμένοι με στολές του νοτιοκορεατικού στρατού, με ενδύματα ορειβάσις, ακόμη και με πολιτικά ρούχα. Αποστολή τους ήταν να οργανώσουν ομάδες ανταρτών στο έδαφος

της Νότιας Κορέας που θα διεξήγαν ανταρτοπόλεμο, κατά τα πρότυπα του Βιετνάμ. Οι Νοτιοκορεάτες πολίτες όμως, τους οποίους προσέγγισαν, παρά τις απειλές που δέχθηκαν δεν συνεργάστηκαν μαζί τους, φροντίζοντας ταυτόχρονα να ενημερώσουν τις αστυνομικές και τις στρατιωτικές Αρχές της Νότιας Κορέας. Οι πολεμικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν για τον εντοπισμό και την εξουδετέρωση αυτών των ομάδων διήρκεσαν περίπου δύο μήνες, έως τις 28 Δεκεμβρίου, με αποτέλεσμα τον θάνατο 113 Βορειοκορεατών καταδρομών και την αιχμαλωσία άλλων επτά. Κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων αυτών υπέστησαν απώλειες και οι Νοτιοκορεάτες, έχοντας περίπου 40 νεκρούς αστυνομικούς, στρατιώτες και εθνοφρουρούς, και 23 πολίτες.

Εν τω μεταξύ οι εμπλοκές στον αέρα συνεχίζονταν. Στις 15 Απριλίου 1969 ένα αμερικανικό αεροσκάφος έγκαιρης προειδοποίησης και ελέγχου EC-121M Warning Star κατερρίφη πάνω από τη Θάλασσα της Ιαπωνίας από ένα ζεύγος βορειοκορεατικών MiG-21, με αποτέλεσμα τον θάνατο και των 31 επιβαινόντων. Οι Αμερικανοί ισχυρίστηκαν ότι η κατάρριψη έγινε περίπου 167 χιλιόμετρα από τις βορειοκορεατικές ακτές, σε διεθνή ύδατα. Οι Βορειοκορεάτες αντίτειναν ότι το αεροσκάφος βρισκόταν σε κατασκοπευτική αποστολή και είχαν κάθε δικαίωμα στην αυτοάμυνα. Έπειτα και από αυτή την κατάρριψη οι πιτήσεις των

συγκεκριμένων αεροσκαφών σταμάτησαν, όχι όμως και τα αιματηρά περιστατικά.

Στις 13 Οκτωβρίου 1969 ήταν η σειρά των Νοτιοκορεατών να βυθίσουν με μαχητικά F-5 μία βορειοκορεατική ακταιωρό η οποία, όπως υποστήριζαν, είχε εισέλθει στα εγχώρια ύδατα με στόχο την αποβίβαση ένοπλου αποσπάσματος.

Τα μεθοριακά επεισόδια ανάμεσα στη Βόρεια και στη Νότια Κορέα, αλλά και στις αμερικανικές δυνάμεις, συνεχίστηκαν και κατά τη δεκαετία του 1970. Στις 18 Φεβρουαρίου 1975 νοτιοκορεατικά μαχητικά F-5 βύθισαν άλλη μία βορειοκορεατική ακταιωρό. Στις 14 Ιουλίου 1977 ένα αμερικανικό μεταφορικό ελικόπτερο CH-47 Chinook παραβίασε τον εναέριο χώρο της Βόρειας Κορέας και καταρρίφθηκε από μαχητικά MiG-21 ή, σύμφωνα με άλλη εκδοχή, από αντιαεροπορικά πυρά. Τρία μέλη του πληρώματος σκοτώθηκαν ενώ ένα τέταρτο αιχμαλωτίστηκε. Τελικά, ύστερα από μερικές ημέρες οι Βορειοκορεάτες παρέδωσαν τον αιχμάλωτο και τις σορούς των νεκρών στις αμερικανικές Αρχές.

Κατά τη δεκαετία του 1980 τα αιματηρά περιστατικά κατά μήκος των χερσαίων συνόρων συνεχίστηκαν, όπως επίσης και οι παραβιάσεις του εναέριου χώρου και των θαλάσσιων συνόρων. Στις 21 Ιουνίου 1980 νοτιοκορεατικά αεροσκάφη F-5 και σκάφη της ακτοφυλακής απέτρεψαν την απόπειρα βορειοκορεατικού σκάφους να αποβιβάσει μια δύναμη καταδρομέων με σκοπό να προβεί σε πράξεις δολιοφθοράς εντός του εδάφους της Νότιας Κορέας. Τον Ιούλιο του 1981 τρεις Βορειοκορεάτες σκοτώθηκαν προσπαθώντας να διασχίσουν τον ποταμό Ιμζίν προς τον Νότο. Οι Βορειοκορεάτες από την πλευρά τους, καθ' όλη τη δεκαετία του 1980 εξαπέλυαν κατηγορίες εναντίον των Αμερικανών για συχνές παραβιάσεις του εναέριου χώρου τους από αναγνωριστικά αεροσκάφη μακράς εμβελείας SR-71 Blackbird.

Κατά τη δεκαετία του 1990, και ενώ η Σοβιετική Ένωση, ο κυριότερος σύμμαχος της Βόρειας Κορέας, είχε καταρρεύσει, τα μεθοριακά επεισόδια στην αποστρατιωτι-

κοποιημένη ζώνη συνεχιζόνταν, κυρίως με εμπλοκή επίλεκτων δυνάμεων. Το περιστατικό που έλαβε μεγαλύτερη δημοσιότητα διαδραματίστηκε στις 18 Σεπτεμβρίου 1996, περίπου 20 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της πόλης Κανίν (Γκανγκνούνγκ), στην επαρχία Γκανγκουόν. Εκείνη την ημέρα το βορειοκορεατικό υποβρύχιο κλάσης Sang-O «Καρχαρίας» επιχειρήσε να αποβιβάσει μια μικρή δύναμη 25 καταδρομέων στις ανατολικές ακτές της Νότιας Κορέας. Έγιναν όμως αντιληπτοί από τους Νοτιοκορεάτες και στη μάχη που ακολούθησε 13 Βορειοκορεάτες καταδρομείς και πέντε μέλη του πληρώματος του υποβρυχίου σκοτώθηκαν ενώ άλλοι 11 καταδρομείς προτίμησαν να αυτοκτονήσουν παρά να αιχμαλωτιστούν (σύμφωνα με άλλη εκδοχή εκτελέστηκαν νωρίτερα από τους άλλους καταδρομείς επειδή απέτυχαν στην αποστολή τους). Μόνο ένας καταδρομέας κατάφερε να διαφύγει στο έδαφος της Βόρειας Κορέας. Στο υποβρύχιο που περιήλθε υπό την κατοχή τους οι Νοτιοκορεάτες εντόπισαν αρκετό οπλισμό, που περιελάμβανε κινεζικά αντίγραφα των αμερικανικών αυτόματων τυφεκίων M-16 αλλά και φορητούς εκτοξευτές ρουκετών RPG-7. Εντοπίστηκαν επίσης στολές του νοτιοκορεατικού στρατού και πολλές φωτογραφίες που απεικόνιζαν το αεροδρόμιο του Κανίν και κυβερνητικών κτηρίων, αφήνοντας να εννοηθεί ότι οι Βορειοκορεάτες προετοιμαζαν ένα ισχυρό πλήγμα στο έδαφος της Νότιας Κορέας.

Στις αρχές του 21ου αιώνα τα δύο σοβαρότερα περιστατικά ανάμεσα στα δύο κράτη σημειώθηκαν το 2010. Τον Μάρτιο μια νοτιοκορεατική κορβέτα βυθίστηκε στην Κίτρινη Θάλασσα, με συνέπεια τον θάνατο 46 ναυτών (άλλα 58 μέλη του πληρώματος διασώθηκαν). Σύμφωνα με τη Σεούλ, αιτία του συμβάντος ήταν τορπίλη που εξαπέλυσαν οι Βορειοκορεάτες. Στις 23 Νοεμβρίου ξέσπασε μία ακόμη σοβαρή κρίση στη διαφιλονικούμενη μεθοριακή γραμμή του νησιού Ιονπιόνγκ, στην ίδια θαλάσσια περιοχή. Εκείνη την ημέρα, σύμφωνα με τη Σεούλ, πρώτοι άνοιξαν πυρ οι Βορειοκορεάτες με πολλαπλούς εκτοξευτές



Διηπειρωτικός βαλλιστικός πύραυλος Hwasong-13 κατά τη διάρκεια παρέλασης. Το βεληνεκές του (συμπεριλαμβανομένης και μιας πιο βελτιωμένης έκδοσης) εκτιμάται ότι κυμαίνεται ανάμεσα σε 6.000 και 8.000 χιλιόμετρα.

ρουκετών, με αποτέλεσμα τον θάνατο δύο Νοτιοκορεατών πεζοναυτών και δύο πολιτών και επίσης τον τραυματισμό άλλων 16. Οι Νοτιοκορεάτες απάντησαν με πυρά αυτοκινούμενου πυροβολικού, προκαλώντας ανεξακρίβωτο αριθμό απωλειών στους Βορειοκορεάτες. Η ανησυχία που υπήρξε ότι αυτό το περιστατικό θα οδηγούσε τα δύο κράτη σε γενικευμένη σύρραξη δεν επαληθεύθηκε και τα χειρότερα απεσοβήθησαν. Η ένταση όμως στην κορεατική χερσόνησο διατηρείται έως και σήμερα.

### **Οι στρατιωτικές αποστολές στο εξωτερικό και οι εξαγωγές όπλων**

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές της δεκαετίας του 1970 το καθεστώς της Βόρειας Κορέας, επιδιώκοντας να αποκτήσει ευρύτερο κύρος στο διεθνές πεδίο, άρχισε να οργανώνει αποστολές στρατιωτικών συμβούλων αλλά και μάχιμων εθελοντών σε κράτη της Ασίας, της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής, που ήταν κομμουνιστικά ή φίλα προσκείμενα προς τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Η αρχή έγινε με τον Πόλεμο του Βιετνάμ, κατά τη διάρκεια του οποίου, σύμφωνα με τους Βορειοκορεάτες, εστάλησαν στο Βόρειο Βιετνάμ 800 άτομα, τεχνικό προσωπικό και αεροπόροι. Σύμφωνα με βορειοκορεατικούς ισχυρισμούς, στις 28 Μαΐου 1969 οκτώ μαχητικά MiG-17

με Βορειοκορεάτες πιλότους κατέρριψαν 12 αμερικανικά F-105. Αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από καμία πηγή, αμερικανική ή βιετναμέζικη. Εκτιμάται επίσης ότι κατά τη δεκαετία του 1970 η Βόρεια Κορέα συνεργάστηκε στρατιωτικά και με το καθεστώς του Πολ Ποι στην Καμπότζη.

Άλλο ένα πρόσφορο πεδίο δράσης για τους Βορειοκορεάτες υπήρξε η σχεδόν διαρκώς φλεγόμενη Μέση Ανατολή. Σύμφωνα με ανακοίνωση της Πιονγιάνγκ, το 1973, κατά τη διάρκεια του Αραβοϊσραηλινού Πολέμου, ο πρόεδρος της Αιγύπτου Ανουάρ Σαντάτ ζήτησε τη συνδρομή της Βόρειας Κορέας σε εξειδικευμένο αεροπορικό προσωπικό. Εκτιμάται ότι περίπου 1.500 Βορειοκορεάτες εθελοντές εστάλησαν στην Αίγυπτο εμφανιζόμενοι ως εργάτες και φοιτητές. Όπως υποστηρίζεται, οι Βορειοκορεάτες πιλότοι ήρθαν για πρώτη φορά αντιμέτωποι σε αερομαχία με τους Ισραηλινούς στις 17 Οκτωβρίου 1973, χωρίς όμως να υπάρξουν απώλειες για τις δύο πλευρές. Σύμφωνα με τις βορειοκορεατικές αναφορές, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων που ακολούθησαν μαχητικά MiG-21 με χειριστές Βορειοκορεάτες και προφανώς αιγυπτιακά διακριτικά έπληξαν εγκαταστάσεις ραντάρ και αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα των Ισραηλινών και κατέρριψαν μερικά μαχητικά Mirage και Phantom της ισραηλινής

αεροπορίας. Αναφέρεται επίσης ότι ο Σαντάι εξήρε τη μαχητική απόδοση των Βορειοκορεατών και ως ένδειξη ευγνώμοσύνης απέστειλε στη Βόρεια Κορέα μεγάλα αποθέματα πετρελαίου αλλά και δείγματα των νεότερων σοβιετικών οπλικών συστημάτων ή και ισραηλινά λάφουρα (ανάμεσά τους, όπως λέγεται, ένα μαχητικό F-4 Phantom). Είναι γεγονός ότι η Βόρεια Κορέα απέκτησε μέσω Αιγύπτου τους πρώτους σοβιετικής κατασκευής βαλλιστικούς πυραύλους Scud-A και B, στους οποίους βασίστηκε για να αναπτύξει τις δικές της εγχώριες εκδόσεις.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 η Βόρεια Κορέα άρχισε να συνεργάζεται στρατιωτικά και με τη Λιβύη του συνταγματάρχη Καντάφι. Οι Βορειοκορεάτες ανέλαβαν την εκπαίδευση των πιλότων της αεροπορίας της Λιβύης. Όπως εκτιμάται, ένας αριθμός Βορειοκορεατών ανέλαβε και τον χειρισμό των μαχητικών και των βομβαρδιστικών της Λιβύης. Επιπλέον, μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας τους αρκετά νεοσύστατα κράτη της Υποσαχάριας Αφρικής, στα οποία είχαν επικρατήσει μαρξιστικά καθεστώτα, όπως η Ανγκόλα, η Μοζαμβίκη, το Μπενίν, η Τανζανία, η Ζάμπια, η Ζιμπάμπουε και η Μαδαγασκάρη, αναζητούσαν στρατιωτικούς συμβούλους για την εκπαίδευση των στρατευμάτων τους αλλά και πολεμικό εξοπλισμό σε προσιτές τιμές. Και

η Βόρεια Κορέα ήταν μια καλή εναλλακτική λύση για κράτη με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες.

Στην Αφρική, όπως πιστεύεται, οι Βορειοκορεάτες δεν περιορίστηκαν μόνο στον ρόλο των στρατιωτικών συμβούλων αλλά σε κάποιες περιπτώσεις συμμετείχαν και σε πολεμικές επιχειρήσεις. Ένα ενδεικτικό περιστατικό που διαδραματίστηκε στο Μπενίν το 1977 ανέφερε ο γνωστός Γάλλος μισθοφόρος Μπομπ Ντενάρ. Ο Ντενάρ υπήρξε, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1960 και του 1970, αρχηγός μισθοφορικών ομάδων που έδρασαν στην Αφρική. Έχοντας υποστηρίξει, όπως ανέφερε, από το Μαρόκο και την Γκαμπόν, ανέλαβε την αποστολή να ανατρέψει τη μαρξιστική κυβέρνηση του προέδρου Ματιέ Κερεκού. Η επιχείρηση, στην οποία έλαβαν μέρος περίπου 100 Ευρωπαίοι και Αφρικανοί μισθοφόροι, ξεκίνησε στις 16 Ιανουαρίου 1977 στην πρωτεύουσα του Μπενίν, Κοτονού. Απέτυχε όμως όταν, σύμφωνα με τον Ντενάρ, οι μισθοφόροι του ήρθαν αντιμέτωποι με την προεδρική φρουρά του Κερεκού, της οποίας πυρηνάς ήταν Βορειοκορεάτες καταδρομείς.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η πιο φιλόδοξη στρατιωτική συνεργασία της Βόρειας Κορέας στην Αφρική ήταν με τη Ζιμπάμπουε του Ρόμπερτ Μουγκάμπε. Οι Βορειοκορεάτες εκπαίδευσαν και εξόπλι-

Βαλλιστικοί πύραυλοι μεσαίου βεληνεκούς Pukguksong-2 (Πολικό Άστρο) κατά τη διάρκεια παρέλασης στην Πιονγιάνγκ, το 2017. Όπως εκτιμάται, είναι δυνατόν να μεταφέρουν πυρηνικές κεφαλές. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το αντιαεροπορικό αυτοκινούμενο πυραυλικό σύστημα KN-06, το οποίο εκτιμάται ότι αποτελεί αντίγραφο των ρωσικών S-300, είναι το πιο σύγχρονο που διαθέτει η Βόρεια Κορέα.





σαν την 5η Ταξιαρχία του στρατού της Ζιμπάμπουε, παραχωρώντας επίσης άρματα μάχης, τεθωρακισμένα οχήματα μεταφοράς προσωπικού και πυροβόλα. Η εκπαίδευση περιελάμβανε ιδεολογική κατάρτιση στις αρχές του κομμουνισμού αλλά και κορεατικές πολεμικές τέχνες. Η συνεργασία όμως ατόνησε εξαιτίας της αδυναμίας της 5ης Ταξιαρχίας να εκπληρώσει αποτελεσματικά αποστολές για την αντιμετώπιση ομάδων ανταρτών και τη φύλαξη των συνόρων. Έτσι, έως το 1986 οι Βορειοκορεάτες είχαν αντικατασταθεί από Βρετανούς στρατιωτικούς συμβούλους.

Πιο πρόσφατα, στα τέλη της δεκαετίας του 1990, οι Βορειοκορεάτες ανέλαβαν την εκπαίδευση επιλεκτών μονάδων της Λαϊκής Δημοκρατίας του Κονγκό, που έδρασαν στον Β' Πόλεμο του Κονγκό, τον λεγόμενο και Παναφρικανικό. Εκτός από την αποστολή στρατιωτικών συμβούλων και μάχιμων εθελοντών, το καθεστώς της Βόρειας Κορέας επιδίωξε την ανάπτυξη της εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας όχι μόνο για να ισχυροποιήσει την άμυνα της χώρας αλλά και για να αποκτήσει πολύτιμο συνάλλαγμα από τις πωλήσεις όπλων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Βόρεια Κορέα άρχισε να αναδεικνύεται σε σημαντικό εξαγωγέα όπλων και οπλικών συστημάτων τα οποία, χωρίς να είναι τεχνολογικά εξελιγμένα, ήταν

προσιτά στην τιμή και αξιόπιστα. Τα πιο δημοφιλή εξαγωγίμα βορειοκορεατικά οπλικά συστήματα ήταν οι βαλλιστικοί πυροβόλοι μικρού και μεσαίου βεληνεκούς και οι πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών.

Η Μέση Ανατολή αποτέλεσε ιδανικό προορισμό και για τις εξαγωγές των βορειοκορεατικών όπλων. Η Βόρεια Κορέα επωφελήθηκε από τον πόλεμο μεταξύ Ιράκ και Ιράν (1980-1988) για να προμηθεύσει με όπλα το Ιράν. Αντίθετα με το Ιράκ του Σαντάμ Χουσεΐν, που είχε υποστηρίξει από τις περισσότερες αραβικές χώρες (εκτός της Συρίας και της Λιβύης), τη Σοβιετική Ένωση και σε κάποιες περιπτώσεις και από δυτικές χώρες, το Ιράν του αγιατολάχ Χομεινί, εξαιτίας του εμπάργκο που του είχε επιβληθεί, αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες στην προμήθεια όπλων. Κατά τη διάρκεια του πολέμου εκτιμάται ότι η Βόρεια Κορέα προμήθευσε το Ιράν με 150 άρματα μάχης Chonma-ho (αντίγραφα των σοβιετικών T-62), περίπου 30 βαρέα αυτοκινούμενα πυροβόλα M-1978, πολλαπλούς εκτοξευτές ρουκετών M-1985 και βαλλιστικούς πυραύλους Hwasong-5, εγχώρια έκδοση των σοβιετικών Scud-B. Παραχώρησε επίσης την απαραίτητη τεχνογνωσία στο Ιράν για να κατασκευάσει τα δικά του πυραυλικά συστήματα. Οι Βορειοκορεάτες ανέλαβαν επίσης την εκπαίδευση τόσο των Ιρανών πυροβο-

λητών στον χειρισμό κινητών συστημάτων αεράμυνας κινεζικής κατασκευής όσο και των Ιρανών Φρουρών της Επανάστασης σε τακτικές ανορθόδοξου πολέμου.

Όπως εκτιμάται, οι πωλήσεις οπλικών συστημάτων, ελαφρών όπλων και πολεμικού εξοπλισμού προς το Ιράν κατά τη δεκαετία του 1980 ανήλθαν περίπου στο 90% των εξαγωγών όπλων της Βόρειας Κορέας. Σύμφωνα επίσης με έναν πρόχειρο υπολογισμό, το εμπόριο όπλων, κυρίως με το Ιράν, τη Συρία, την Αίγυπτο και τη Λιβύη, από το 1981 έως το 1989, απέφερε στη Βόρεια Κορέα κέρδη άνω των 4 δισ. δολαρίων. Εκτός από πολύτιμο συνάλλαγμα, η Βόρεια Κορέα από τη συνεργασία της με χώρες της Μέσης Ανατολής απέκτησε πρόσβαση και σε εναλλακτικές πηγές πετρελαίου.

### **Η αεράμυνα και οι βαλλιστικοί πύραυλοι**

Στις αρχές του 21ου αιώνα η αεροπορία της Βόρειας Κορέας διαθέτει περίπου 700 αεροσκάφη σοβιετικής και κινεζικής κατασκευής, τα περισσότερα όμως απαρχαιωμένα. Τα πιο σύγχρονα αεροσκάφη είναι τα 40 MiG-29 που είχαν παραληφθεί από τη Σοβιετική Ένωση κατά την περίοδο 1988-

1992. Οι προσπάθειες να προμηθευθεί τα πιο σύγχρονα κινεζικά μαχητικά αεροσκάφη Shenyang J-11 δεν φαίνεται να έχουν καρποφορήσει (αν και υπάρχουν εκτιμήσεις ότι ίσως έχει παραλάβει έναν μικρό αριθμό). Επιπλέον διαθέτει 24 επιθετικά ελικόπτερα Mi-24 και περίπου 300 μεταφορικά.

Η Βόρεια Κορέα έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση στην αντιαεροπορική της άμυνα, που θεωρείται από τις πιο περίπλοκες στον κόσμο. Βασίζεται κυρίως σε τέσσερα αντιαεροπορικά πυραυλικά συστήματα. Τα κατευθυνόμενα βλήματα εδάφους-αέρος S-75, γνωστά στη Δύση ως SA-2, τα οποία, αν και δεν είναι τα πιο σύγχρονα (παρελήφθησαν πριν από το 1980), είναι τα πιο πολυάριθμα, περίπου 270. Τα περισσότερα έχουν αναπτυχθεί κοντά στον 38ο Παράλληλο. Ακολουθούν τα περίπου 133 βλήματα S-125, γνωστά και ως SA-3, που παρελήφθησαν το 1985 και καλύπτουν κυρίως την αεράμυνα της Πιονγιάνγκ και σημαντικών στρατιωτικών υποδομών. Μεγαλύτερο βεληνεκές, που προορίζεται για μεσαία και μεγαλύτερης εμβέλειας ύψη, έχει το αντιαεροπορικό πυραυλικό σύστημα S-200, που παρελήφθη το 1987 (το βεληνεκές του εκτιμάται ανάμεσα στα 150 με 300 χιλιόμετρα). Το αντι-

Εκτός από τους βαλλιστικούς πυραύλους, οι πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα οπλικά συστήματα της Βόρειας Κορέας. Στη φωτογραφία διακρίνονται πολλαπλοί εκτοξευτές ρουκετών των 240 mm. Οι Βορειοκορεάτες διαθέτουν και πολλαπλούς εκτοξευτές ρουκετών των 300 mm. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Βορειοκορεάτης ηγέτης Κιμ Γιονγκ Ουν μαζί με αεροπόρους μπροστά από ένα μαχητικό MiG-29. Αυτά τα αεροσκάφη που παρελήφθησαν μεταξύ 1988 και 1992 από τη Σοβιετική Ένωση θεωρείται ότι είναι τα πιο σύγχρονα που διαθέτει η αεροπορία της Βόρειας Κορέας.





αεροπορικό αυτοκινούμενο πυραυλικό σύστημα KN-06 είναι το πιο σύγχρονο που διαθέτει η Βόρεια Κορέα. Παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σε στρατιωτική παρέλαση το 2010 και εκτιμάται ότι αποτελεί αντίγραφο των ρωσικών S-300.

Για να αποτρέψουν τον εντοπισμό και την καταστροφή των μέσων αεράμυνάς τους οι Βορειοκορεάτες έχουν λάβει σημαντικά μέτρα προστασίας. Μεγάλο τμήμα των ραντάρ εντοπισμού, κατάδειξης και τηλεκατευθύνσης έχει εγκατασταθεί είτε σε βαθιά σπιμεντένια υπόγεια καταφύγια, που παρέχουν προστασία από όπλα μαζικής καταστροφής, είτε σε σκαμμένες ορεινές κοιλότητες. Αυτά τα σημεία αποτελούνται από σήραγγες, σταθμούς διοίκησης και ασάλινες πόρτες, ανθεκτικές στις εκρήξεις. Σε περιπτώσεις που κριθεί απαραίτητο η κεραιά των ραντάρ ανυψώνεται με ειδικό ανελκυστήρα στην επιφάνεια. Επιπλέον, για την παραπλάνηση του αντιπάλου οι Βορειοκορεάτες έχουν εγκαταστήσει πληθώρα ομοιωμάτων ραντάρ. Τέλος, έχουν στη διάθεσή τους περίπου 6.000 φορητούς αντιαεροπορικούς εκτοξευτές ρουκετών για την προσβολή στόχων σε χαμηλό ύψος και περίπου 11.000 αντιαεροπορικά πυροβόλα.

Ο τομέας όμως στον οποίο τα τελευταία χρόνια παρατηρείται φρενιτίδα εξοπλισμών από τη Βόρεια Κορέα είναι η κατασκευή βαλλιστικών πυραύλων μεγάλου βεληνεκούς και διηπειρωτικών πυραύλων. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ντόναλντ Τραμπ, σε ομιλία του στον ΟΗΕ τον Σεπτέμβριο του 2017, αποκάλυψε τον σημερινό ηγέτη της Βόρειας Κορέας Κιμ Γιονγκ Ουν πυραυλάνθρωπο, θέλοντας να τονίσει την εμμονή του καθεστώτος με

την κατασκευή και τις συχνές εκτοξεύσεις βαλλιστικών πυραύλων.

Τον Οκτώβριο του 2010 παρουσιάστηκε σε στρατιωτική παρέλαση ο βαλλιστικός πύραυλος μεγάλου βεληνεκούς Hwasong-10, γνωστός και ως BM-25 (Ballistic Missile 25 - Βαλλιστικός Πύραυλος 25) ή Musudan. Το βεληνεκές του εκτιμάται έως και τα 4.000 χιλιόμετρα και του δίνει τη δυνατότητα να πλήξει κάθε στόχο στην Ανατολική Ασία, συμπεριλαμβανομένων των αμερικανικών βάσεων στο Γκουάμ και στην Οκινάουα. Πιστεύεται ότι η Βόρεια Κορέα διαθέτει περίπου 50 από αυτούς τους πυραύλους.

Το Απρίλιο του 2012 παρουσιάστηκε για πρώτη φορά σε παρέλαση για την επέτειο των 100 χρόνων από τη γέννηση του Κιμ Ιλ Σουνγκ ο διηπειρωτικός βαλλιστικός πύραυλος Hwasong-13, γνωστός και ως KN-08. Αν και στις παρελάσεις κατά κανόνα παρουσιάζονται ομοιώματα των βαλλιστικών πυραύλων, οι αληθινοί πύραυλοι, όπως ο Hwasong-13, κάθε άλλο παρά ακίνδunami μπορούν να θεωρηθούν. Με εκρηκτική ύλη που εκτιμάται έως και 700 κιλά και βεληνεκές έως και 7.000 χιλιόμετρα ο πύραυλος αυτός έχει, θεωρητικά, τη δυνατότητα να πλήξει το ηπειρωτικό έδαφος των ΗΠΑ. Ο Hwasong-13 μεταφέρεται από το κινηζικής κατασκευής βαρύ οκταξονικό τροχοφόρο όχημα (ζυγίζει 122 τόνους) WS51200. Τον Οκτώβριο του 2015 παρουσιάστηκε μια βελτιωμένη έκδοση του Hwasong-13, η οποία, αν και πιο μικρή σε μήκος, εκτιμάται ότι έχει βεληνεκές έως και 8.000 χιλιόμετρα.

Πιο πρόσφατα, τον Ιούλιο του 2017, η Βόρεια Κορέα πραγματοποίησε για πρώτη φορά εκτόξευση ενός νέου διηπειρωτικού βαλλιστικού πυραύλου, του Hwasong-14,

γνωστού στις ΗΠΑ με τον κωδικό KN-20. Σύμφωνα με ανακοίνωση του καθεστώτος ο πύραυλος, που εκτιμάται ότι έχει βεληνεκές έως και 10.000 χιλιόμετρα, υψώθηκε σε ύψος 2.802 χιλιομέτρων και ύστερα από πτήση 933 χιλιομέτρων κατέπεσε στην Ανατολική Θάλασσα της Ιαπωνίας. Σύμφωνα με ρωσικές εκτιμήσεις, όμως, ο Hwasong-14 ενδέχεται να είναι μεσαίου βεληνεκούς και όχι διηπειρωτικός.

Το 2017 η Βόρεια Κορέα προχώρησε στη δοκιμή ενός νέου βαλλιστικού πυραύλου μεσαίου βεληνεκούς, του Pukguk-song-2 (Πολικό Άστρο-2), που αποτελεί τη χερσαία έκδοση του Pukguk-song-1 ο οποίος εκτοξεύεται από υποβρύχια. Ο νέος πύραυλος, παρά το σχετικά περιορισμένο βεληνεκές του, που εκτιμάται ότι ανέρχεται σε περίπου 2.000 χιλιόμετρα, παρουσιάζει αρκετές καινοτομίες. Μεταφέρεται από ερπυσιοφόρο όχημα, εκτιμάται ότι έχει τη δυνατότητα να μεταφέρει πυρηνική κεφαλή και, σε αντίθεση με προηγούμενα δείγματα που τροφοδοτούνταν με υγρά καύσιμα, χρησιμοποιεί στερεά καύσιμα. Τα υγρά καύσιμα, όπως επισημαίνουν ειδικοί, καθιστούν την εκτόξευση των πυραύλων πιο χρονοβόρα και πιο εύκολο τον εντοπισμό και την εξουδετέρωσή τους από τον αντίπαλο. Αντίθετα, ο Pukguk-song-2 μπορεί να εκτοξευτεί μέσα σε λίγα λεπτά.

## Το πυρηνικό οπλοστάσιο και ο ενδεχόμενος πόλεμος

Το πυρηνικό πρόγραμμα της Βόρειας Κορέας έχει τις απαρχές του στα μέσα της δεκαετίας του 1950, όταν η Σοβιετική Ένωση άρχισε να εκπαιδεύει Βορειοκορεάτες επιστήμονες και μηχανικούς ώστε να αποκτήσουν τις πρώτες βασικές γνώσεις για τη μελλοντική ανάπτυξη πυρηνικών όπλων. Έως τα τέλη της δεκαετίας του 1990 το πυρηνικό πρόγραμμα της Βόρειας Κορέας χαρακτηρίστηκε από τις προσπάθειες για εμπλουτισμό πλουτωνίου, παρά το γεγονός ότι το 1994 υπεγράφη συμφωνία με τις ΗΠΑ για πάγωμα του προγράμματος παραγωγής πλουτωνίου με αντάλλαγμα την προμήθεια πετρελαίου και την οικονομική συνεργασία.

Από τις αρχές του 21ου αιώνα οι δραστηριότητες της Βόρειας Κορέας για απόκτηση πυρηνικών όπλων εντάθηκαν. Στις 9 Οκτωβρίου 2006 η Βόρεια Κορέα ανακοίνωσε την πρώτη πυρηνική δοκιμή της. Αν και δυτικοί επιστήμονες διατύπωσαν τις αμφιβολίες τους για την επιτυχία του εγχειρήματος, η ανακοίνωση αυτή πυροδότησε την πρώτη μεγάλη αντίδραση από μια σειρά κυρώσεων που θα ακολουθούσαν από τη διεθνή κοινότητα εις βάρος του βορειοκορεατικού καθεστώτος. Στις 14 Οκτωβρίου του ίδιου έτους, με την υπ' αριθμόν 1.718

Άλλο ένα πυραυλικό βαλλιστικό σύστημα που εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια παρέλασης, το 2017. Θεωρείται ότι αποτελεί βορειοκορεατική έκδοση του ρωσικού διηπειρωτικού βαλλιστικού πυραύλου RT-2PM Topol. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Άνδρες και γυναίκες του Κορεατικού Λαϊκού Στρατού κατά τη διάρκεια εκπαίδευσης. Η στρατιωτική θητεία στις γυναίκες είναι υποχρεωτική από τον Οκτώβριο του 2015.





απόφαση των Ηνωμένων Εθνών, που σε μεγάλο βαθμό είχε τη στήριξη της αμερικανικής κυβέρνησης του Τζορτζ Μπους του Νεότερου, επιβλήθηκαν επιπλέον οικονομικές κυρώσεις στη Βόρεια Κορέα με στόχο να πλήξει το πυρηνικό και το πυραυλικό πρόγραμμά της. Ας σημειωθεί ότι αυτές οι κυρώσεις δεν είχαν την πλήρη στήριξη από την Κίνα και τη Ρωσία.

Η αποτελεσματικότητα αυτών των κυρώσεων υπήρξε αμφίβολη και, σε κάθε περίπτωση, τα επόμενα χρόνια δεν επηρέασαν το πυρηνικό πρόγραμμα της Βόρειας Κορέας. Στις 25 Μαΐου 2009 η Πιονγιάνγκ ανακοίνωσε την πραγματοποίηση της δεύτερης πυρηνικής δοκιμής και στις 12 Φεβρουαρίου 2010 της τρίτης. Η ένταση με τη διεθνή κοινότητα κορυφώθηκε ακόμη περισσότερο κατά τη διάρκεια του 2016, όταν ανακοινώθηκε η πραγματοποίηση της τέταρτης και της πέμπτης πυρηνικής δοκιμής, στις 6 Ιανουαρίου και στις 9 Σεπτεμβρίου αντίστοιχα. Αυτές οι τελευταίες δοκιμές προκάλεσαν ακόμη μεγαλύτερη ανησυχία καθώς, σύμφωνα με το βορειοκορεατικό καθεστώς, πυροδοτήθηκαν βόμβες υδρογόνου. Αντίθετα με τις ατομικές βόμβες που χρησιμοποιήθηκαν από τις ΗΠΑ εναντίον της Ιαπωνίας στα τέλη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι βόμβες υδρογόνου, που επιστημονικά ονομάζονται θερμοπυρηνικά όπλα, είναι χιλιάδες φορές πιο ισχυρές και καταστροφικές. Δεδομένης ωστόσο της δυσκολίας που υπάρχει για

τη δημιουργία των κατάλληλων καυσίμων για τη βόμβα υδρογόνου έχουν διατυπωθεί επιφυλάξεις από ειδικούς σχετικά με την ύπαρξη βόμβας αυτού του τύπου στο οπλοστάσιο της Βόρειας Κορέας.

Από τις αρχές του 2017 η ένταση στις σχέσεις της Βόρειας Κορέας με την αμερικανική κυβέρνηση του Ντόναλντ Τραμπ έχει κλιμακωθεί. Στις 6 Μαρτίου η εκτόξευση τεσσάρων βαλλιστικών πυραύλων, τρεις από τους οποίους κατέπεσαν περίπου 320 χιλιόμετρα από τις ακτές της Ιαπωνίας, οδήγησε την αμερικανική κυβέρνηση στην ανακοίνωση αυστηρότερων κυρώσεων, που αποσκοπούν να οδηγήσουν την οικονομία της Βόρειας Κορέας σε μεγαλύτερη απομόνωση.

Στις 3 Σεπτεμβρίου 2017 το Γεωδυναμικό Ινστιτούτο των ΗΠΑ κατέγραψε σεισμική δόνηση 6,3 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, σε πολύ μικρό εστιακό βάθος στο έδαφος της Βόρειας Κορέας, που οδήγησε στο συμπέρασμα ότι πραγματοποιήθηκε η έκτη πυρηνική δοκιμή. Το βορειοκορεατικό καθεστώς ισχυρίστηκε ότι η δοκιμή αφορούσε την πυροδότηση βόμβας υδρογόνου, η οποία είναι ικανή να μεταφερθεί από διηπειρωτικό βαλλιστικό πύραυλο και να πλήξει το ηπειρωτικό έδαφος των ΗΠΑ.

Η πολιτική των πυρηνικών όπλων δεν αποτελεί πρωτοτυπία της Βόρειας Κορέας. Από τις ΗΠΑ και τη Σοβιετική Ένωση (και ακολούθως τη Ρωσία) έως την Κίνα και την Ινδία, αλλά και από δυνάμεις λιγότερο προβεβλημένες, όπως το Πακιστάν, η απόκτηση

πυρηνικών όπλων υπήρξε επιβεβλημένη. Τα πυρηνικά όπλα αποτελούν για τον κάτοχό τους ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί αλλά και μέσο αποτροπής κάθε επικίνδυνου ανταγωνιστή και επίδοξου εισβολέα. Υπό την ίδια έννοια, για τη Βόρεια Κορέα το πυρηνικό οπλοστάσιο, εκτός από ζήτημα γοήτρου, έχει και την καθαρά πρακτική σημασία του. Ο Κιμ Γιονγκ Ουν γνωρίζει την τύχη άλλων δικτατόρων, όπως του Σαντάμ Χουσεΐν και του Μουαμάρ Καντάφι, που δεν κατάφεραν ή δεν τους άφησαν να αποκτήσουν πυρηνικά όπλα, και εκτιμά ότι τα πυρηνικά όπλα θα επιτρέψουν τη μακροήμερευση του καθεστώτος του.

Οι πρόσφατες εξελίξεις έχουν αναζωπυρώσει τη ρητορική του πολέμου στην κορεατική χερσόνησο, κυρίως ανάμεσα στη Βόρεια Κορέα και στις ΗΠΑ. Στα τέλη του 2017 η Βόρεια Κορέα των 25 εκατ. κατοίκων έχει τον πέμπτο πιο πολυάριθμο στρατό στον κόσμο (εκτιμάται ότι ανέρχεται σε 1,2 εκατ.), αν και είναι αξιοσημείωτο ότι απουσιάζει από την κατάταξη των 10 ισχυρότερων στρατών παγκοσμίως. Σε κάθε περίπτωση, η κατοχή πυρηνικών, χημικών και βιολογικών όπλων καθιστά τη Βόρεια Κορέα μια ιδιαίτερη υπολογίσιμη δύναμη και η πρόκληση πολέμου εναντίον της δεν μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας υπερφίαλης και απερισκεπτης απόφασης. Όπως εκτιμούν αναλυτές, ακόμη και στην περίπτωση διεξαγωγής ενός πολέμου μόνο με συμβατικά όπλα το τίμημα, πρωτίστως για τους λαούς της Βόρειας και της Νότιας Κορέας, θα είναι τρομακτικό.

Επιπλέον, λαμβάνοντας υπόψη και το απώτερο παρελθόν, μια σύγκρουση στην οποία θα εμπλακούν, πόσο μάλλον θα προκαλέσουν, οι Ηνωμένες Πολιτείες, θεωρείται πιθανό να μην αφήσει απαθείς τις μεγάλες δυνάμεις που περισσότερο ή λιγότερο σχετίζονται στενά με το καθεστώς της Βόρειας Κορέας. Σε αυτή την περίπτωση κρίσιμος θεωρείται ο ρόλος της Κίνας. Από τις αρχές του 21ου αιώνα είναι εμφανές ότι η Λαϊκή Δημοκρατία της Κίνας θέλει να διαδραματίσει τον ρόλο του Μεγάλου Αδελφού στην

Ανατολική Ασία, τον οποίο για αιώνες είχε η αυτοκρατορική Κίνα. Αναμφίβολα, παρά τους ήπιους τόνους που έχει υιοθετήσει έως σήμερα, η κινεζική κυβέρνηση βλέπει με δυσαρέσκεια την ενίσχυση της αμερικανικής επιρροής στη συγκεκριμένη περιοχή. Και δεν είναι λίγοι όσοι πιστεύουν ότι ο πραγματικός αποδέκτης των απειλών που εκτοξεύει η αμερικανική πλευρά δεν είναι τόσο η Βόρεια Κορέα όσο η Κίνα. Ίσως από αυτή την άποψη και η Κίνα να θέλει να έχει ένα χρήσιμο φόβητρο στην περιοχή εναντίον των ΗΠΑ και των συμμάχων τους, της Νότιας Κορέας και της Ιαπωνίας.

Από την άλλη πλευρά, οι περιορισμένες κυρώσεις που ανακοίνωσε πρόσφατα ότι θα επιβάλει η Κίνα στη Βόρεια Κορέα, σε κάποια προϊόντα πετρελαίου και στις εισαγωγές υφασμάτων, υποδηλώνει την ανησυχία της κινεζικής κυβέρνησης ότι το βορειοκορεατικό καθεστώς του Κιμ Γιονγκ Ουν μπορεί να καταστεί σε τέτοιο βαθμό ανεξέλεγκτο ώστε να βλάψει και τα κινεζικά συμφέροντα. Ο χρόνος θα δείξει αν η ένταση στην κορεατική χερσόνησο θα περάσει από τους λεκτικούς διαξιφισμούς σε κάτι πολύ μεγαλύτερο και πολύ πιο ολέθριο, όχι μόνο για την Κορέα και την ευρύτερη περιοχή αλλά και για ολόκληρη την ανθρωπότητα...

#### ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Nigel Thomas and Peter Abbot, *The Korean War 1950-53*, Osprey, Men at Arms Series, No 174, Great Britain 1986.

Kaveh Farrokh, *Iran at War 1500-1988*, Osprey Publishing, Great Britain 2011.

Tom Cooper, *Great Lakes Conflagration-The Second Congo War, 1998-2003*, Vol. 14, Africa @War series, Helion & Company Limited 2013.

Владислав Морозов, *Бронетанковая техника КНДР 1949-2016 гг Часть 2. Шестьдесят лет в окопах*, Техника и вооружение 11/2016.

en.wikipedia.org

ru.wikipedia.org

www.caat.org.uk

www.thediplomat.com

baike.baidu.com

---

Ο Ξενοφών Θ. Χαλάτσης είναι ιστορικός ερευνητής.

# ΤΟ ΠΡΟΠΟΛΕΜΙΚΟ ΒΙΕΤΝΑΜ

του ΚΡΙΣΤΟΦΕΡ ΓΚΟΣΑ



Εορτασμός της ανεξαρτησίας του Ανόι, το 1954.

**Ο**ι περισσότεροι αναγνώστες πιθανότατα συσχετίζουν ακόμη αυτή τη μικρή παράκτια χώρα κυρίως με τον δεκαετή πόλεμο που καθήλωσε τον στρατό των Ηνωμένων Πολιτειών σε έναν αγώνα με στόχο να αποτραπεί η κατάληψη του μη κομμουνιστικού Νότιου Βιετνάμ από το κομμουνιστικό βόρειο τμήμα της χώρας. Ο Πόλεμος του Βιετνάμ έληξε με την επονειδίστη ήττα των ΗΠΑ, το 1975. Η απώλεια, άλλωστε, είναι ένα θέμα που διακατέχει και τις αναμνήσεις των Γάλλων από την πρώην αποικία τους. Ο απόηχος της καταστροφικής ήττας που υπέστη η Γαλλία στη μάχη του Ντιέν Μπιέν Φου το 1954 –όταν τα στρατεύματα του Βο Νγκυγιέν Γκιαπ έδωσαν τέλος στην ογδονταετή αποικιακή κυριαρχία– αντηχεί ως σήμερα στη γαλλική πολιτική. Στο Βιετνάμ το θέμα της ηρωικής νίκης δεσπάζει στην

εικόνα που προβάλλει το κράτος για τον εαυτό του. Κάθε χρόνο εκατομμύρια σχολιαρόπαιδα και δόκιμοι μαθαίνουν ότι το Βιετνάμ τους, το οποίο εκτείνεται με τη μορφή λατινικού S από τον Κόκκινο Ποταμό στον Βορρά ως το δέλτα του Μεκόνγκ στον Νότο, οφείλει την ύπαρξή του σε μια μακρά παράδοση αντίστασης σε ξέωθεν εισβολές. Πριν από τους Αμερικανούς και τους Γάλλους οι Βιετναμέζοι είχαν εκδιώξει τους Κινέζους και τους Μογγόλους. Ο Χο Τσι Μινχ είναι ένας και μόνο από τους πολλούς ήρωες που εξασφάλισαν την ανεξαρτησία του Βιετνάμ. Οι Γάλλοι και οι Αμερικανοί δεν είχαν παρά τον εαυτό τους να ψέξουν για άγνοια των μαθημάτων που παραδίδει η Ιστορία.

Το αντίτιμο, ωστόσο, που έπρεπε να καταβληθεί για τη σύσταση αυτού του αφηγήματος με βάση το θέμα της αντίστασης



Κεντρική λεωφόρος της Σαϊγκόν προς την περιοχή Χολόν, στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

ήταν η δημιουργία ενός παρελθόντος στο οποίο το Βιετνάμ, με τα σύνορα και το σχήμα που γνωρίζουμε σήμερα, μαχόταν πάντοτε ενωμένο εναντίον των ξένων εισβολέων – η εικόνα αυτή, όμως, συσκοτίζει μια πιο περίπλοκη και συναρπαστική ιστορία.

Πράγματι, το επίμηκες, με τη μορφή φιδιού, Βιετνάμ που βλέπουμε σήμερα στους χάρτες δεν ήταν πάντοτε με αυτή τη μορφή. Όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ρωσία ή και η Κίνα, το Βιετνάμ αποτελεί προϊόν της δικής του αποικιακής εξάπλωσης. Και, όπως οι όλες αυτοκρατορίες της Ιστορίας, ξεκίνησε από μια μικρή κεντρική περιοχή και επεκτάθηκε σε αυτοκρατορία. Το λίκνο του βιετναμέζικου πολιτισμού βρίσκεται στο δέλτα του Κόκκινου Ποταμού, όπου περί τον 3ο αιώνα π.Χ. εμφανίστηκε ένα ανεξάρτητο, συγκεντρωτικό κράτος, με την ονομασία Κο Λοά, κοντά στη σημερινή πρωτεύουσα της χώρας Ανόι. Αν και η Κο Λοά είχε πολύ ζωντάνια για την εποχή της, η ανεξαρτησία της δεν κράτησε πολύ, καθώς η Κινεζική Αυτοκρατορία, που βρισκόταν προς Βορράν, άρχισε να στέλνει στρατεύματα της προς τα νότια σύνορα. Από τον 2ο αιώνα π.Χ. οι Κινέζοι ανέλαβαν τον έλεγχο του Κόκκινου Ποταμού και μετέτρεψαν το Βόρειο Βιετνάμ στη νοτιότερη επαρχία τους, με την ονομασία Τζιάο-τζι. Το Βιετνάμ παρέμεινε μέρος της Κίνας επί 1.000 χρόνια.

Η κινεζική κυριαρχία είχε και άσχημες

όψεις. Υπήρξαν στιγμές κατά τις οποίες οι Βιετναμέζοι αντιστάθηκαν άγρια, όπως οι εξεγέρσεις των Αδελφών Τρουνγκ τον 1ο αιώνα μ.Χ. Οι Κινέζοι έστειλαν αυτοκρατορικά στρατεύματα προκειμένου να τις συντρίψουν. Ωστόσο, πολλοί Βιετναμέζοι συνεργάστηκαν επίσης με τους Κινέζους, θεωρώντας την κυριαρχία των τελευταίων ως όχημα αλλαγής και εκσυγχρονισμού. Πράγματι, η χιλιετής κινεζική κυριαρχία διέδωσε πολλές πλευρές του κινεζικού πολιτισμού στην Τζιάο-τζι. Η κινεζική διοίκηση εισήγαγε νέους τρόπους αντιληψής του νόμου, του χρόνου και του χώρου (νομικούς κώδικες, ημερολόγια, μέτρα, σταθμά και χάρτες), καθώς και γνώση της γραφειοκρατικής διακυβέρνησης ενός κράτους, όπλα, χαρτί και μαζί ένα σύστημα γραφής με βάση τους χαρακτήρες. Ο πολιτισμός της κοινωνικής αφρόκρεμας του Κόκκινου Ποταμού μεταβλήθηκε με την εισαγωγή της βασιλικής αρχιτεκτονικής, της μουσικής, της τέχνης και των γαστρονομικών συνηθειών (όπως, π.χ., τα ξυλάκια φαγητού) κινεζικής έμπνευσης. Ο Κομφουκιανισμός και ο Βουδισμός Μαχαγιάνα έγιναν μέρος του βιετναμέζικου πολιτισμού μέσα σε αυτή την περίοδο.

Με την αποδυνάμωση της Κινεζικής Αυτοκρατορίας υπό την ύστερη δυναστεία Τανγκ (618-907 μ.Χ.) οι Βιετναμέζοι ανέκτησαν την ανεξαρτησία τους τον 10ο αιώνα,

για να τη χάσουν ξανά στις αρχές του 15ου αιώνα, όταν η δυναστεία Μινγκ ανέστησε το βασίλειο με το κατάλληλο μείγμα πειθούς και βίας. Αυτός ο δεύτερος αποικισμός δεν είχε μεγάλη διάρκεια, καθώς οι Βιετναμέζοι απέκτησαν πάλι την ανεξαρτησία τους, το 1427. Και όμως, ούτε αυτή η δεύτερη έξοδος του Βιετνάμ από το αυτοκρατορικό κράτος της Κίνας σήμαινε ότι ο αποικισμός θα έπαυε να αποτελεί μέρος της ιστορίας του. Αντιθέτως, παρέμεινε μία από τις κινητήριες δυνάμεις του. Όπως οι Αμερικανοί, που έφυγαν από τη Βρετανική Αυτοκρατορία στα τέλη του 18ου αιώνα, δημιουργώντας εν τέλει το δικό τους αποικιακό κράτος, καθώς κινήθηκαν προς δυσμάς στον Ειρηνικό, έτσι και οι Βιετναμέζοι αποφάσισαν να επεκταθούν. Αφού οι Κινέζοι είχαν φύγει πια, οι Βιετναμέζοι επικεντρώθηκαν στην εγκαθίδρυση της δικής τους αυτοκρατορίας, στην κατάκτηση γαιών προς Νότον (χρησιμοποιώντας κινεζικά όπλα), στην τέχνη της κρατικής διοίκησης και στην αποικιακή ιδεολογία ενός «ανώτερου» κομφουκιανικού είδους. Όσο ο στρατός, οι διοικητικοί υπάλληλοι και οι αποικιστές τους προχωρούσαν προς Νότον, οι Βιετναμέζοι αυτοκράτορες ίδρυσαν

προτεκτοράτα, βοηθούσαν στην ανάπτυξη των οικισμών και χρησιμοποιούσαν εναλλακτικά «άμεσες» και «έμμεσες» μεθόδους για τη διακυβέρνηση των μακρινών εκείνων, πολυεθνικών λαών, αποδιδόμενοι με τη σειρά τους σε μια αποστολή εκπολιτισμού τους. Όπως οι αποικιστές των ΗΠΑ κατέκτησαν τους αυτόχθονες λαούς των Αμερινδιάνων και περιόρισαν τις ανταγωνιστικές ευρωπαϊκές αυτοκρατορίες της Βόρειας Αμερικής, έτσι και οι Βιετναμέζοι κυριεύσαν τον λαό των Τσαμ στο κεντρικό Βιετνάμ, τους Χμερ στο νότιο τμήμα του Δέλτα του Μεκόνγκ, καθώς και πολλούς άλλους, μη βιετναμέζικους λαούς στα γύρω υψίπεδα. Όταν ανέλαβε την εξουσία στις αρχές του 19ου αιώνα ο Κινέζος αυτοκράτορας Τζιακίνγκ είχε φθάσει σε σημείο να φοβάται ότι οι Βιετναμέζοι είχαν επεκτατικά σχέδια για τη Νότια Κίνα.

Η δυναστεία Λε, η οποία ηγήθηκε του Βιετνάμ από το 1428 ως το 1789 μετά την αποχώρηση των Μινγκ, όφειλε πολλά στη συνάντηση της χώρας με τον αποικιακό πολιτισμό. Αφού ανέκτησε το Βιετνάμ και αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας το 1428, ο Λε Λόι και οι διάδοχοί του αναμόρφωσαν το κράτος επάνω σε κομφουκιανικά πρό-

Στις 8 Μαΐου 1954 Βιετμίνχ καταλαμβάνουν τη γαλλική βάση του Ντιεν Μπιεν Φου.





Μανδρινίνοι της δυναστείας των Νγκυγιέν στα μέσα του 19ου αιώνα.

τυπα. Ο συγκεκριμένος αυτοκράτορας κατάφερε να επιτύχει εκεί όπου οι προκάτοχοί του είχαν αποτύχει να εδραιώσουν τον συγκεντρωτικό έλεγχο σε ολόκληρη αυτή την ανοικτόμητη και δυσκολοκυβέρνητη χώρα. Ο ίδιος και οι απόγονοί του στήριξαν την κομφουκιανικού τύπου κρατική διακυβέρνηση φτιάχνοντας περισσότερες ακαδημίες και σχολεία, επισπεύδοντας το εξεταστικό πρόγραμμα για την εισαγωγή στις δημόσιες υπηρεσίες και θέτοντας σε ισχύ έναν νομικό κώδικα των Λε με έντονα κομφουκιανικά χαρακτηριστικά.

Η ταχεία αποικιακή εξάπλωση πυροδότησε την έναρξη εμφυλίου πολέμου και τη δημιουργία ανταγωνιστικών βιετναμέζικων κρατών, τα οποία εποφθαλιμούσαν τον έλεγχο επί του επεκτατικού γείτονά τους. Αν και η Δυναστεία Λε είχε την ηγεμονία της χώρας, ωστόσο μετά την απόσυρση των Κινέζων, τον 15ο αιώνα, εμφανίστηκαν δύο Βιετνάμ: ένα στον Βορρά, υπό τον στρατιωτικό οίκο των Τριν, και ένα που συνέχιζε να επεκτείνεται προς Νότον, υπό την ηγεσία των αρχόντων Νγκυγιέν. Τον 18ο αιώνα οι νότιοι Νγκυγιέν κυβερνούσαν ένα ντε φάκτο ξεχωριστό κράτος με δική του μοναρχία, διοίκηση και στρατό. Παρά τις σκληρές τους προσπάθειες, οι Τριν δεν κατόρθωσαν να καταικήσουν το επαναστατημένο κράτος. Ο εμφύλιος πόλεμος εντάθηκε μέσα στη

δεκαετία του 1770, όταν οι αδελφοί Τάι Σον, επωφελούμενοι από ένα κύμα λιμού μεταξύ των χωρικών στα υψίπεδα του κεντρικού Βιετνάμ, εξεδίωξαν τους Νγκυγιέν από την πρωτεύουσά τους Χουέ και τους απώθησαν σε βάσεις μέσα στη ζούγκλα, στο δέλτα του Μεκόνγκ. Οι Τάι Σον έστρεψαν στη συνέχεια το βλέμμα τους προς Βορράν και, εν τέλει, ανέτρεψαν τους Τριν του Βορρά στα τέλη της δεκαετίας του 1780. Οι Κινέζοι επιχείρησαν να παρέμβουν, χωρίς επιτυχία – και αυτοί εκδιώχθηκαν από τους Τάι Σον.

Ωστόσο οι Νγκυγιέν, μολοντί εκτοπισμένοι στις βάσεις τους μέσα στη ζούγκλα, τα κατάφεραν. Ο τριακονταετής εμφύλιος πόλεμος έληξε ολοκληρωτικά μόνο μετά την εκπληκτική επάνοδο του οίκου των Νγκυγιέν, με επικεφαλής τον Γκία Λονγκ. Αυτός ο δυναμικός στρατιωτικός διέταξε τον στρατό του να προχωρήσει κατά μήκος της ακτής και το ναυτικό του να πλεύσει προς Βορράν με σκοπό να νικήσει τους Τάι Σον και να ανακηρύξει την ίδρυση της αυτοκρατορίας του Βιετνάμ, το 1802. Το σημερινό Βιετνάμ, που μοιάζει με S, χρονολογείται από εκείνο το έτος, όντας προϊόν αιώνων αποικιακής εξάπλωσης και εμφυλίων πολέμων. Από τη δεκαετία του 1620 το Βιετνάμ ήταν μια διαιρεμένη χώρα. Η ύπαρξη «δύο Βιετνάμ» μέσα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα δεν εθεωρείτο κάτι αφύσικο.

Ο γιος του Γκιά Λονγκ, Μιν Μανγκ, κυβέρνησε αυτό το ενιαίο κράτος με ασαλένια γροθιά από την πρωτεύουσά του, την κεντρική πόλη Χουέ. Ορθολογιστής σε σημείο εμμονής και ευφυής όσοι λίγοι πριν από αυτόν, ο Μιν Μανγκ αφιέρωσε την οικονομία του στη δημιουργία ενός σύγχρονου κράτους. Όντας ανελέητος, δεν άφηνε τίποτα να σταθεί εμπόδιο στον δρόμο του. Όπως οι ηγέτες της Ταϊλάνδης και της Βιρμανίας, που οικοδομούσαν τα κράτη τους προς δυσμάς, έτσι και ο Μιν Μανγκ θεώρησε ότι η συγκεντρωτική αρχή, στηριζόμενη σε ορθολογικό γραφειοκρατικό έλεγχο, θα προσέφερε τα εκέγγυα για καλύτερα αποτελέσματα στη διοίκηση του κράτους και στην οικονομική ανάπτυξη. Οι πολιτικές επιλογές του στη διοίκηση ενθάρρυναν την εδαφική ολοκλήρωση, τον κρατικό συγκεντρωτισμό, την οικονομική ανάπτυξη και την ιδεολογική ομογενοποίηση. Οι εξετάσεις για την είσοδο στις δημόσιες υπηρεσίες αναμορφώθηκαν ώστε να διασφαλίζουν τη διαφάνεια και να καταπολεμούν τις καταστροφικές επιδράσεις της οικογενειοκρατίας και αιώνων κυριαρχίας

των πολεμάρχων. Πράγματι, η δημιουργία μιας πολιτικής κυβέρνησης που θα κρατούσε τα ηνία του στρατού (και όχι το αντίστροφο) αποτελούσε προτεραιότητα για τον Μιν Μανγκ και ήταν αναγκαία για την επίτευξη ενός νέου Βιετνάμ.

Από οικονομικής απόψεως, οι φόροι που επέβαλλε το κράτος στον λαό και το εμπόριο θα παρείχαν τα χρήματα που ήταν απαραίτητα για τις επενδύσεις σε μεγάλα προγράμματα υποδομών, για την αγορά ξένων εισαγόμενων προϊόντων και για την καταβολή των μισθών ενός διαρκώς επεκτεινόμενου δημόσιου τομέα. Περισσότερος γραφειοκρατικός έλεγχος, ο οποίος θα έφθανε ως τα κατώτερα επίπεδα, θα επέτρεπε την κινητοποίηση μεγάλων αριθμών ανθρώπινου δυναμικού που απαιτείτο για την κατασκευή νέων φραγμάτων, δρόμων και γεφυρών. Υπό την ηγεσία του Μιν Μανγκ οι Νγκυγιέν κατασκεύασαν την Οδό των Μανδαρίνων, η οποία ένωσε το Ανόι με την Σαϊγκόν, προκειμένου να διευκολυνθεί η μετακίνηση διοικητικών υπαλλήλων και στρατευμάτων μεταξύ Βορρά και Νότου. Οι Γάλλοι έστρωσαν τον ίδιο αυτόν δρόμο,



Ανιάρτες του Βιετμίνχ πανηγυρίζουν τη νίκη τους στο Ανόι.

στις αρχές του 20ού αιώνα, για πολύ παρόμοιους λόγους. Ο αυτοκράτορας στήριξε επίσης τις προσπάθειες για την προώθηση του διεθνούς εμπορίου. Αντιμετώπισε αυστηρά το λαθρεμπόριο ρυζιού και οπίου και προώθησε, αντ' αυτού, το κρατικό εμπόριο με Σιγκαπούρη, Κίνα και με τη Δύση, μέσω εγκεκριμένων Κινέζων, Βιετναμέζων και Ευρωπαίων εμπόρων. Οι Νγκυγιέν οργάνωσαν τη μεγάλη κινεζική εμπορική κοινότητα σε μικρότερες οργανώσεις τύπου αδελφοτήτων, ώστε να μπορούν να την ελέγχουν και να τη φορολογούν πιο αποτελεσματικά.

Αυτές οι οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις υποδηλώνουν ότι η θητεία του Μιν Μανγκ στον θρόνο, στις αρχές του 19ου αιώνα, αξίζει, ενδεχομένως, κάτι περισσότερο από μια υποσημείωση στην Ιστορία του σύγχρονου Βιετνάμ. Αυτό δεν σημαίνει ότι κατόρθωσε όλα όσα είχε προσπαθήσει να πραγματοποιήσει, δείχνει όμως ότι ο εκσυγχρονισμός στο Βιετνάμ, ή και οπουδήποτε αλλού, δεν εμφανίζεται ταυτόχρονα σε όλα τα επίπεδα ούτε προκύπτει απαραίτητως χάρη σε κάποια αποικιακή σύνδεση με τη Δύση.

Αξίζει, επίσης, να επισημάνουμε ότι η δημιουργία του Βιετνάμ του Μιν Μανγκ αποτέλεσε έναυσμα για ένα ακόμη κύμα αποικιακών κατακτήσεων. Κατά τη δεκαετία του 1830, όσο ο Μιν Μανγκ πραγματοποιούσε επαναστατικές αλλαγές στο κράτος, παράλληλα επέκτεινε την επικράτειά του, ώστε να περιλάβει τελικά ολόκληρη τη σύγχρονη Καμπότζη και τμήματα του Λάος. Κάποια στιγμή ο Βιετναμέζος αυτοκράτορας ξεπέρασε τα όρια. Όταν επικείμενη η διάλυση της μοναρχίας της Καμπότζης, πυροδότησε μια τεράστια εξέγερση των Καμποτζιανών και προκάλεσε τη στρατιωτική παρέμβαση της Ταϊλάνδης. Η Καμπότζη ανέκτησε την ανεξαρτησία της βάσει συνθήκης που διαπραγματεύθηκαν από κοινού Ταϊλανδοί και Βιετναμέζοι. Παρ' όλα αυτά, το πεπρωμένο του Βιετνάμ δεν ήταν να διατηρήσει τη μορφή του. Ήταν τελικά η παρέμβαση των Ταϊλανδών και όχι των Γάλλων που έσωσε την Καμπότζη από τον βιετναμέζικο αποικισμό τη δεκαετία του 1840.

Επιβάλλοντας τη δική τους αποικιακή εξουσία στο Βιετνάμ, οι Γάλλοι χρησιμοποίησαν τις δομές του προϋπάρχοντος βιετναμέζικου κράτους για να δομήσουν το δικό τους κράτος. Πράγματι, το γαλλικό αποικιακό κράτος της Ινδοκίνας, η ίδρυση του οποίου είχε ανακηρυχθεί επισήμως το 1888, κατά παράδοχο τρόπο θύμιζε τα σύνορα του ευρύτερου Βιετνάμ της δεκαετίας του 1830 υπό τον Μιν Μανγκ, καθώς περιελάμβανε την Καμπότζη και μεγάλο μέρος του Λάος. Αν και είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη την επιδίωξη του 20ού αιώνα για ενότητα και ανεξαρτησία όσο προσπαθούμε να κατανοήσουμε το Βιετνάμ, ωστόσο δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι ποτέ δεν υπήρξε ένα ενιαίο Βιετνάμ, αλλά αρκετά, πολύ διαφορετικά μεταξύ τους. Παρότι οι Βιετναμέζοι υπέφεραν επί 80 χρόνια στα χέρια των Γάλλων, δεν υπήρξαν πάντοτε θύματα ξένου αποικισμού. Υπήρξαν και οι ίδιοι αποικιστές.

Οι συνήθειες περιγραφές των σχέσεων του Βιετνάμ με την Κίνα τις χαρακτηρίζουν ως μία ιστορία αστείρευτης αντίστασης εκ μέρους των Βιετναμέζων απέναντι στην κινεζική βία. Είναι ένα ελκυστικό αφήγημα για τους εθνικιστές Βιετναμέζους, οι οποίοι προσπαθούν να επικαλεστούν μια διαχρονική κουλτούρα αντίστασης απέναντι σε ξένους εισβολείς, όχι μόνο κατά τη διάρκεια των αγώνων τους εναντίον των Γάλλων και των Αμερικανών στα μέσα του 20ού αιώνα, αλλά και πιο πρόσφατα απέναντι στους Κινέζους με την ευκαιρία ενός συνοριακού πολέμου, τη δεκαετία του 1980, και μιας τεταμένης αντιπαράθεσης στη Νότια Κινεζική Θάλασσα σήμερα. Όπως είδαμε ήδη όμως, αυτό το «αντικινεζικό» αφήγημα υπεραπλουστεύει τα πράγματα. Αντ' αυτού, θα έπρεπε να αναγνωρίσουμε ότι το Βιετνάμ, όπως η Κορέα ή ακόμη και η Ιαπωνία, βρίσκεται σε μοναδική θέση κατά το ότι αποτελούσε προηγουμένως μέρος της τεράστιας παγκόσμιας αυτοκρατορίας (με την οποία, άλλωστε, βρισκόταν πάντοτε σε κάποιο είδος συνδιαλλαγής) που είχαν δομήσει οι Κινέζοι από την εποχή των Χαν (206 π.Χ.-220 μ.Χ.). Όπως οι Φράγκοι και οι Γερμανοί



Ο ήρωας της βιετναμέζικης ανεξαρτησίας στρατηγός Βο Νγκυγιέν Γκιαπ (1911-2013) οδήγησε το Βιετνάμ στην ανεξαρτησία και επέφερε το τέλος της αποικιοκρατίας. ΔΕΞΙΑ: Πορτρέτο του Γκια Λονγκ (1762-1820), ιδρυτή της δυναστείας των Νγκυγιέν.

στις αντίστοιχες δοσοληψίες τους με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατά το ίδιο διάστημα, οι Βιετναμέζοι δανείστηκαν πολλά στοιχεία από τους Κινέζους. Το ίδιο έκαναν οι Κορεάτες και οι Ιάπωνες σε διάφορες ιστορικές στιγμές. Η διαφορά, ωστόσο, μεταξύ, φερ' ειπείν, των Φράγκων και των Γερμανών αφ' ενός και των Βιετναμέζων και Κορεατών αφ' ετέρου, είναι ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατέρρευσε τον 5ο αιώνα μ.Χ., ενώ η Κινεζική Αυτοκρατορία επέζησε πολύ περισσότερο, δείχνοντας πάντα την ικανότητα να ανασυστήνεται, ακόμη και να επεκτείνεται.

Οι Βιετναμέζοι, όπως οι Κορεάτες, δανείστηκαν πολλά στοιχεία από τους Κινέζους για να οικοδομήσουν τις χώρες τους στην περιφέρεια της Αυτοκρατορικής Κίνας, ενώ παράλληλα έπρεπε να είναι πάντοτε προσεκτικοί ώστε να μην τους υποχρεώσουν οι Κινέζοι να ενταχθούν και πάλι σε αυτή την αυτοκρατορική τάξη πραγμάτων. Αυτό σημαίνει ότι οι Βιετναμέζοι όφειλαν πάντοτε να πείθουν τον εαυτό τους ότι δεν είναι Κινέζοι, παρά την εξάρτησή τους από κινεζικά πρότυπα, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζονταν ως αγγελιαφόροι ενός ανώτερου πολιτισμού,

τον οποίο προωθούσαν προς Νότον με τη δική τους αποικιακή εξάπλωση. Επρόκειτο για ένα μοναδικό, δύσκολο και συναρπαστικό έργο εξισορρόπησης. Οι Γάλλοι και οι Γερμανοί δεν χρειάστηκε ποτέ να ανησυχούν για το ότι οι Ρωμαίοι θα επέστρεφαν για να τους συντρίψουν ή για να τους κατεξουλεύσουν για τα δάνεια από τη ρωμαϊκή κρατική διοίκηση, τους μύθους, τη γλώσσα ή για τους ισχυρισμούς τους ότι ήταν οι νέοι καισαρες της μεταρωμαϊκής Ευρώπης (Σλάβοι βασιλείς, τσάροι, τσάρος, κάιζερ). Οι Βιετναμέζοι έτρεφαν μονίμως αυτή τη ανησυχία.

Οι Βιετναμέζοι κομμουνιστές βρίσκονται σήμερα σε παρόμοια θέση. Έχοντας προβεί σε πολλά δάνεια από τα κινεζικά κομμουνιστικά πρότυπα και μεθόδους, ακόμη και για στρατιωτικές επιχειρήσεις, έχοντας οικοδομήσει ένα μονοκομματικό κράτος και, από τον καιρό των οικονομικών μεταρρυθμίσεων της δεκαετίας του 1980, φέρνοντας στα μέτρα τους την καπιταλιστική οικονομία προκειμένου να διατηρήσουν την ίδια κομμουνιστική εξουσία. Οι κομμουνιστές ηγέτες του Βιετνάμ όμως το κάνουν αυτό παρά το γεγονός ότι οι Κινέζοι κομμουνιστές

δείχνουν σήμερα την πρόθεση να επεκτείνουν την αυτοκρατορία τους πολύ πιο πέρα από τα ηπειρωτικά της όρια. Η ιστορική σχέση του Βιετνάμ με την Κίνα, κομμουνιστική ή κομφουκιανική, είναι τέτοια, ώστε οι Βιετναμέζοι ηγέτες εξακολουθούν να στηρίζονται σε κινεζικά πρότυπα προκειμένου να διατηρηθούν στην εξουσία στο Βιετνάμ, ενώ παράλληλα αντιτίθενται στην εξάπλωση της κινεζικής αυτοκρατορίας σε διεθνές επίπεδο. Αυτό το έργο της εξισορρόπησης είναι ιδιαίτερα δυσχερές σήμερα, καθώς οι αντίπαλοι της κομμουνιστικής εξουσίας στο Βιετνάμ επιχειρούν να απαξιώσουν το κόμμα επειδή ακολουθεί το κινεζικό μοντέλο.

Οι συνήθεις αφηγήσεις για το Βιετνάμ, ιδιαίτερα εκείνες που γράφηκαν από συγγραφείς που αντετίθεντο στην ανάμειξη των ΗΠΑ, από τη δεκαετία του 1950, έχουν την τάση να υποβαθμίζουν τη γεωπολιτική σημασία της χώρας. Όπως υποστηρίζουν, οι ΗΠΑ δεν είχαν, ούτε ως ή άλλως, καμία δουλειά να αναμειχθούν στο Βιετνάμ. Αυτό μπορεί να ισχύει, δεν μειώνει όμως το γεγονός ότι οι Αμερικανοί δεν ήταν οι πρώτοι που παρενέβησαν στο Βιετνάμ δίνοντας μεγάλη σημασία στη θέση του. Λόγω των χερσαίων συνδέσεών του με την ΝΑ Ασία, αλλά και της θαλάσσιας διόδου του προς τον Ειρη-

νικό και τον Ινδικό Ωκεανό, το Βιετνάμ προσείλκυε πάντοτε το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων. Τον 2ο αιώνα π.Χ. το Βιετνάμ, ως νοτιότερη επαρχία της Κινεζικής Αυτοκρατορίας, χρησίμευσε ως πύλη για το εμπόριο της Κίνας με τις αγορές του Ινδικού Ωκεανού, που έφθαναν ως την Ινδία και τη Μέση Ανατολή. Όπως είδαμε, οι Βιετναμέζοι εξασφάλισαν την ανεξαρτησία τους το 939, την έχασαν όμως και πάλι από τους Κινέζους για σύντομο χρονικό διάστημα κατά τις αρχές του 15ου αιώνα, όταν η δυναστεία Μινγκ αποίκισε εκ νέου το Βιετνάμ ως μέρος μιας ευρύτερης αποικιακής εξάπλωσης, η οποία έστειλε τους κινεζικούς πολεμικούς στόλους σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του Ινδικού Ωκεανού, ως την Αφρική και την Ερυθρά Θάλασσα. Αλλά και οι Μογγόλοι επιχειρήσαν να περάσουν μέσα από το Βιετνάμ προκειμένου να αναλάβουν τον έλεγχο των Νήσων των Μπαχαρικών στη σημερινή Ινδονησία. Οι Βιετναμέζοι απώθησαν τους Μογγόλους από ξηράς, ενώ οι Ιάπωνες και οι κάτοικοι της Ιάβας τους απώθησαν από θάλασσας. Οι Βιετναμέζοι ανέκτησαν την ανεξαρτησία τους και στη συνέχεια προώθησαν την αυτοκρατορία τους προς Νότον αποσκοπώντας να επωφεληθούν από το εμπόριο που διεξαγόταν στον Ινδικό Ωκεανό.

Βιετναμέζοι μαχητές ελέγχουν κατεστραμμένο αμερικανικό αεροσκάφος, τον Σεπτέμβριο του 1972, αναζητώντας σιδήριτες αποδείξεις ότι μπορεί να είναι χρήσιμο για αυτούς.





Μαχητές Βιετκόνγκ. ΔΕΞΙΑ: Πορτρέτο του πρίγκιπα Καν στη Γαλλία το 1787, πρωτότοκου γιου του Γκια Λονγκ.



Μετά την απόσυρση του κινεζικού ναυτικού το 1433, ένα νέο σύνολο ευρωπαϊκών δυνάμεων εξαπλώθηκε σύντομα στην περιοχή μέσω του Ειρηνικού και του Ινδικού Ωκεανού: ήταν οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι, τους οποίους ακολούθησαν οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί. Αυτές οι δυτικές αυτοκρατορικές δυνάμεις υιοθετούσαν όλο και πιο επιθετικές πολιτικές έναντι της Ασίας μέσα στον 19ο αιώνα, όταν οι Γάλλοι αποίκισαν το Βιετνάμ και οι Βρετανοί ίδρυσαν τη Σιγκαπούρη και κατέλαβαν τη Βιρμανία και τη Μαλαισία (Malaya). Εν τω μεταξύ, οι Αμερικανοί διέσχισαν τον Ειρηνικό Ωκεανό με σκοπό να πάρουν τις Φιλιππίνες από τους Ισπανούς, ενώ οι Ιάπωνες αποικιστές έστρεψαν το βλέμμα τους στην Κορέα και στην Ταϊβάν. Και οι Αμερικανοί ήταν αποικιστές, αποτελώντας μέρος μιας ευρύτερης αποικιακής εισβολής στην Ασία, η οποία εντάθηκε μέσα στον 19ο αιώνα.

Οι Γάλλοι γνώριζαν τη στρατηγική σημασία της βιετναμέζικης αποικίας τους μέσα σε αυτό το ευρύτερο πλαίσιο αποικιακού ανταγωνισμού στην Ασία. Αρχικά ήλπιζαν ότι οι Μεκόνγκ θα παρέιχαν έναν πλωτό δρόμο προς την Κίνα για εμπορικούς σκοπούς. Στις αρχές του 20ού αιώνα τελείωσαν την κατασκευή του λιμανιού

βαθέων υδάτων στον Κόλπο του Καμ Ραν, που βρίσκεται λίγο πιο έξω από τη νοτιο-ανατολική ακτή του Βιετνάμ. Τα ρωσικά πολεμικά πλοία, τα οποία στάλθηκαν από τη Βαλτική για να ανακόψουν την ιαπωνική αποικιακή επέκταση σε Κίνα και Κορέα, συγκεντρώθηκαν εκεί προτού ηττηθούν από τους Ιάπωνες, το 1905. Μετά την ιαπωνική εισβολή στην Κίνα, το 1937, ο πρόεδρος Φραγκλίνος Ρούζβελτ παρακολουθούσε στενά τις κινήσεις των Ιαπώνων στην κινεζική ακτογραμμή και επέβαλε στρατηγικό εμπάργκο στο εμπόριο με την Ιαπωνία, το οποίο περιελάμβανε και ύλες όπως πετρέλαιο, σίδηρος και ατσάλι, καθώς τα ιαπωνικά αυτοκρατορικά στρατεύματα άρχιζαν την κατάληψη του Βιετνάμ, το 1940. Οι φόβοι του για μια γενικότερη διείσδυση των Ιαπώνων στον Ινδικό Ωκεανό μέσω του Βιετνάμ ήταν βάσιμοι. Στις αρχές του 1942, αφού επιτέθηκαν στο Περλ Χάρμπορ και κατέλαβαν ολόκληρο το Βιετνάμ, οι Ιάπωνες συγκέντρωσαν τα πλοία τους στον Κόλπο του Καμ Ραν προτού επιτεθούν στην ΝΑ Ασία, πραγματοποιώντας επιθέσεις σε απομακρυσμένα σημεία, όπως τα Νησιά Ανταμάν και Νικομπάρ. Ο αμερικανικός 7ος Στόλος, ο οποίος συστάθηκε το 1942, συνέβαλε στην απόθνηση της ιαπωνού



Αγάλματα των πολεμιστών στον αυτοκρατορικό τάφο Χάι Ντιν.

νικής αυτοκρατορίας κατά την υπόλοιπη διάρκεια του πολέμου και παρέμεινε εκεί προκειμένου να προστατεύει τον μεταπολεμικό έλεγχο που επιθυμούσαν να ασκούν οι Αμερικανοί στον Ειρηνικό και στον Ινδικό Ωκεανό ως τις ημέρες μας.

Μετά την κινεζική κομμουνιστική επανάσταση του 1949, οι πρόεδροι των ΗΠΑ, από όποιο από τα δύο μεγάλα κόμματα και αν προέρχονταν (Τρούμαν, Αϊζενχάουερ, Κένεντι και Τζόνσον), ήταν πεπεισμένοι ότι αν το Βιετνάμ έπεφτε στα χέρια των κομμουνιστών, θα τους επέτρεπε να κυριαρχήσουν στην περιοχή, όπως και οι Ιάπωνες πριν από αυτούς. Παρά την περιφρόνηση που έδειχναν στη γαλλική αποικιακή εξουσία, από το 1950, καθώς ξεκινούσε ο Πόλεμος της Κορέας, οι Αμερικανοί αύξησαν τη βοήθειά τους προς τους Γάλλους στο Βιετνάμ σε μια προσπάθεια να περιορίσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού. Ο 7ος Στόλος επισκέφθηκε αρχικά την αποικία το 1950 προκειμένου να διαβεβαιώσει τους Γάλλους για την αμερικανική υποστήριξη. Όταν οι Γάλλοι αποσύρθηκαν μετά το Ντιέν Μπιέν Φου και το Βιετνάμ, όπως και η Κορέα, διαιρέθηκε σε έναν κομμουνιστικό Βορρά υπό

την ηγεσία του Χο Τσι Μινχ και σε έναν μη κομμουνιστικό Νότο, οι Αμερικανοί αποδέχθηκαν αυτή την πολιτική, σταδιακά όμως αύξησαν τη στήριξή τους προς έναν αντικομμουνιστή Βιετναμέζο ηγέτη στον Νότο, τον Νγκο Ντιν Ντιεμ. Εφόσον ο άνδρας αυτός δεν υπονόμειε τον ευρύτερο στρατηγικό στόχο που είχε θέσει η Αμερική για τον περιορισμό του κομμουνισμού σε Ευρώπη και Ασία, τα πράγματα θα μπορούσαν να συνεχίσουν όπως και κατά τον καιρό των Γάλλων. Ωστόσο αυτό δεν έγινε και, όταν οι δρακόντιες πολιτικές του Ντικέμ στην ύπαιθρο χώρα (ένας πρόχειρος αναδασμός γης, στρατηγικά τοποθετημένα χωριουδάκια και καταστολή) έδειξαν να υποβοηθούν ακούσια την κομμουνιστική πλευρά, οι Αμερικανοί βοήθησαν στην ανατροπή του, το 1963. Καθώς η σταθερότητα παρέμενε φευγαλέο όνειρο, ωστόσο, ο πρόεδρος Τζόνσον ήταν αναγκασμένος είτε να αποχωρήσει είτε να επέμβει άμεσα. Επέλεξε το δεύτερο, στέλνοντας πεζικό στη χώρα, το 1965, ενώ ο κύριος όγκος των δυνάμεων του πολεμικού ναυτικού των ΗΠΑ παρέμεινε σταθμευμένος στον Κόλπο του Καμ Ραν.

Ειρωνεία αποτελεί το γεγονός ότι η από-

συρση των Αμερικανών από το Βιετνάμ, τον Απρίλιο του 1975, δεν μείωσε τη γεωπολιτική σημασία της χώρας για το νέο σύνολο «μεγάλων δυνάμεων» που έριζαν για την επιρροή τους στον κομμουνιστικό κόσμο: τους Σοβιετικούς και τους Κινέζους. Αφού διέκοψαν τις σχέσεις τους με τη Σοβιετική Ένωση στα τέλη της δεκαετίας 1960, οι Κινέζοι ανησύχησαν μήπως οι κομμουνιστές αδελφοί τους στο Ανόι συνταχθούν με τους Σοβιετικούς και τους περικυκλώσουν από τον Νότο (ο σοβιετικός στρατός εισέβαλε στο Αφγανιστάν το 1979). Οι Κινέζοι προσέφεραν σημαντική υποστήριξη στον Πολ Ποι και στους γενοκτόνους Κόκκινους Χμερ στην Καμπότζη, οι ηγέτες των οποίων αντιμάχονταν με μένος το Βιετνάμ και τον λαό του. Με τη σειρά τους, οι Βιετναμέζοι στράφηκαν προς τη Σοβιετική Ένωση και το 1978 υπέγραψαν μια συμμαχία ασφαλείας, η οποία περιελάμβανε τη μίσθωση του Κόλπου του Καμ Ραν και αργότερα, το ίδιο έτος, ανέτρεψαν τους Κόκκινους Χμερ. Ο ηγέτης της Κίνας Τενγκ Σιάο-πινγκ ταξίδεψε κατόπιν στις Ηνωμένες Πολιτείες σε μια προσπάθεια να κερδίσει την υποστήριξη τους ώστε να δώσει ένα μάθημα στους Βιετναμέζους. Στις αρχές του 1979 οι Κινέζοι έστειλαν στρατεύματα στο Βιετνάμ, στον πρώτο πόλεμο που έγινε μεταξύ κομμουνιστικών κρατών. Και οι δύο πλευρές ισχυρίστηκαν ότι η νίκη ήταν δική τους στη σύγκρουση που επακολούθησε και η οποία έληξε με την απόσυρση της Κίνας από το Βιετνάμ, την 6η Μαρτίου 1979, μετά την δήλωσή της ότι είχε επιτύχει τον τιμωρητικό στόχο της.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και των δορυφόρων της στην Ευρώπη, το 1991, μετέβαλε εις βάθος τις γεωπολιτικές ισορροπίες, όχι όμως και τη στρατηγική σημασία του Βιετνάμ. Με τους Σοβιετικούς έξω από την εικόνα οι Κινέζοι, για πρώτη φορά μετά την ανάκληση των πολεμικών στόλων τους το 1433, άρχισαν να ανακτούν την επιρροή τους στον Ινδικό Ωκεανό, στέλνοντας τα πλοία τους σε κάθε θάλασσα για να καταλάβουν, να διεκδικήσουν, ακόμη και να κατασκευάσουν νησιά. Δεδομένου



Ο Χο Τσι Μινχ (1890-1969), ηγετική φυσιογνωμία του αγώνα των Βιετναμέζων απέναντι στην ιαπωνική και έπειτα στη γαλλική κατοχή.

ότι ο πόλεμος μεταξύ των κομμουνιστών της Ασίας στα τέλη της δεκαετίας 1970 έθεσε τέλος σε κάθε ιδέα περί ενός λειτουργικού κομμουνιστικού μπλοκ, οι Βιετναμέζοι κομμουνιστές βρίσκονται πλέον σε διαπραγματεύσεις με τους Αμερικανούς, τους Ιάπωνες, τους Ευρωπαίους, καθώς και με οποιονδήποτε άλλον μπορεί να τους βοηθήσει να αντιμετωπίσουν την ανάκαμψη της κινεζικής δύναμης, παρά το γεγονός ότι βασίζονται στα κινεζικά κομμουνιστικά μοντέλα για οικονομικό εκσυγχρονισμό και συνεχή κυριαρχία.

Η Αμερική συμεριζεται την επιθυμία του Βιετνάμ για περιορισμό των Κινέζων. Για αυτόν τον λόγο, όπως έκαναν πριν από αυτόν οι πρόεδροι Κλίντον και Μπους, ο πρόεδρος Ομπάμα ταξίδεψε στο Βιετνάμ το 2016. Οι Αμερικανοί χρειάζονται το Βιετνάμ και οι Βιετναμέζοι χρειάζονται την Αμερική. Το Βιετνάμ βρίσκεται στο μέσο μιας ζώνης όπου ο έλεγχος του Ινδικού Ωκεανού από τις ΗΠΑ, χρονολογούμενος από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, σκοντάφτει επάνω σε ένα κινεζικό έθνος που φαίνεται όλο και πιο πρόθυμο να αμφισβητήσει το αμερικανικό μονοπώλιο στα ασιατικά



Γάλλοι αξιωματικοί και οπλοφόροι του Τονκινέ, το 1884.

ύδατα. Ήδη διεξάγονται συνομιλίες προκειμένου να επιτραπεί στα αμερικανικά σκάφη να χρησιμοποιούν τις ναυτικές εγκαταστάσεις του Κόλπου του Καμ Ραν.

### **Κομφουκιανισμός Σύντομη εισαγωγή στο κινεζικό σύστημα ηθικής**

Υπογραμμίζοντας τη σημασία της ορθής συμπεριφοράς, της αφοσίωσης και της υπακοής στην ιεραρχία, ο Κομφουκιανισμός αποτελεί ένα σύστημα ηθικών κανόνων που επινόησε ο Κινέζος λόγιος Κουνγκφου-τζου (Κομφούκιος, στην εκλατινισμένη μορφή) στην Κίνα του 6ου αιώνα π.Χ. Ο Κομφούκιος (551-479 π.Χ.) ήταν ένας περιπλανώμενος δάσκαλος που συστηματοποίησε, ουσιαστικά, στοιχεία της αρχαίας κινεζικής φιλοσοφίας, τα οποία αργότερα συνέλεξαν οι μαθητές του στους δύο «επίσημους» τόμους που έμειναν γνωστοί ως τα *Τέσσερα Βιβλία* και οι *Πέντε Κλασικοί*. Ο Κομφουκιανισμός επικέντρωνε την προσοχή του στην εκπαίδευση, θεωρώντας την ως ένα μέσο για την επίτευξη αξίας και κοινωνικής θέσης και υιοθετήθηκε ως επίση-

μη φιλοσοφική σχολή υπό τον αυτοκράτορα Γου Τι των Χαν, τον 2ο αιώνα π.Χ. Το κινεζικό σύστημα μη κληρονομικών μανδρινών (υψηλόβαθμων αξιωματούχων που διορίζονταν βάσει ενός αυστηρού αυτοκρατορικού εξεταστικού συστήματος) ήταν εμπνευσμένο από τις κομφουκιανικές διδασκαλίες. Τον 1ο αιώνα μ.Χ. ο Κομφούκιος αποτελούσε πλέον αντικείμενο λατρείας σε ολόκληρη την Κίνα. Ο Κομφουκιανισμός διαδόθηκε στο Βιετνάμ μέσω της κινεζικής κατοχής. Το πρώτο πανεπιστήμιο του Βιετνάμ, το οποίο κτίστηκε στο Ανόι το 1070, βρίσκεται σε έναν ναό του Κομφούκιου που είναι γνωστός στους αγγλόφωνους επισκέπτες ως Ναός της Λογοτεχνίας. Το κομφουκιανικό σύστημα των αυτοκρατορικών εξετάσεων για την εισαγωγή στις δημόσιες υπηρεσίες, βασισμένο σε κινεζικά πρότυπα, εισήχθη στο Βιετνάμ το 1075 και διήρκεσε ως το 1919, όταν καταργήθηκε από τους Γάλλους. Τα κομφουκιανικά ιδανικά (όπως και εκείνα του Ταοϊσμού και του Βουδισμού) παραμένουν ισχυρά στο Βιετνάμ, όπου ο σεβασμός και η υπακοή στην οικογένεια αποτελούν κεντρικές αξίες στην κοινωνία.

Ο **Κριστοφερ Γκόσα** είναι καθηγητής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Κεμπέκ, στο Μόντρεαλ.  
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Ελένη Πουλάκου.

# ΜΠΑΟ ΝΤΑΪ

## Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΤΟΥ ΒΙΕΤΝΑΜ

του ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΚΑΒΕΝΤΙΣ

**Ο** πρίγκιπας Νγκυγιέν Φουκ βιν Τούι γεννήθηκε στη Χουέ του Ανάμ, κοντά στις ακτές της Νότιας Κινεζικής Θάλασσας. Ήταν γιος του Κχάι Ντιν της δυναστείας των Νγκυγιέν, κατ' όνομα ηγέτη του Ανάμ, αλλά στην πραγματικότητα ανδρείκελου των Γάλλων. Το Ανάμ αποτελούσε μέρος της Γαλλικής Ινδοκίνας και κάλυπτε μεγάλο τμήμα του σημερινού Βιετνάμ. Η Χουέ ήταν η πρωτεύουσα, έδρα του βασιλικού ανακτόρου, όπου μεγάλωσε το αγόρι. Το ανάκτορο προοριζόταν για τη στέγαση

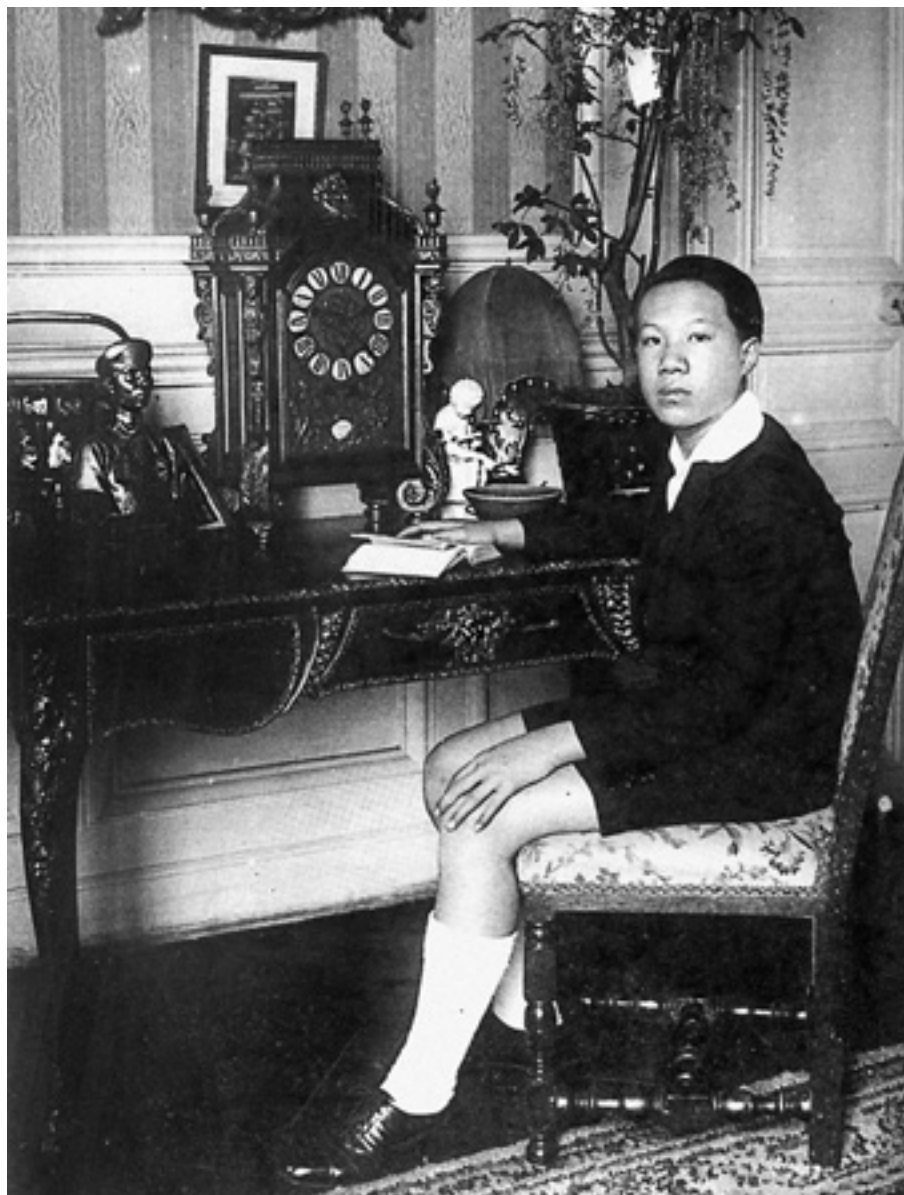
Ο πρίγκιπας Νγκυγιέν Φουκ βιν Τούι. Το 1922 συνοδεύει τον βασιλιά πατέρα του, Κχάι Ντιν, σε επίσημη επίσκεψή του στη Γαλλία.



των ηγετών, των συζύγων, των παλλακίδων και των λοιπών υφισταμένων τους, ενώ αποτελούσε απαγορευμένη περιοχή για οποιονδήποτε άλλον.

Όταν ο μικρός πρίγκιπας έγινε 9 ετών, η οικογένειά του τον έστειλε στο Παρίσι

για να λάβει γαλλική μόρφωση, πρώτα στο Λύκειο Κοντορσέ (μεταξύ των παλαιών μαθητών του Λυκείου ήταν και ο Μαρσέλ Προυστ). Το 1925, όταν ο νεαρός ήταν 12 χρόνων, ο πατέρας του πέθανε και εκείνος τον διαδέχθηκε στον θρόνο με το όνομα



Το 1932, όταν έγινε 9 ετών, η οικογένειά του τον έστειλε στο Παρίσι για να λάβει γαλλική μόρφωση. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Το 1925, σε ηλικία 12 ετών, διαδέχεται τον πατέρα του με το όνομα Μπιά Ντάι, που σημαίνει Φύλακας του Μεγαλείου.

Μπάο Ντάι, που σημαίνει Φύλακας του Μεγαλείου. Στη συνέχεια ο ίδιος θα φρόντιζε να αποδείξει ότι η ονομασία που του δόθηκε απείχε πολύ από την πραγματικότητα. Κατόπιν επέστρεψε στο Παρίσι προκειμένου να συνεχίσει τις σπουδές του.

Έως ότου ενηλικιωθεί ο Μπάο Ντάι, όταν ήταν 19 ετών (1932), στο Ανάμ είχε εγκαθιδρυθεί αντιβασιλεία. Οι Γάλλοι διατήρησαν τη διοίκηση της χώρας μέχρι την κατάκτηση της Γαλλικής Ινδοκίνας από τους Ιάπωνες, το 1940. Ο Μπάο Ντάι παρέμεινε κατ' όνομα ηγέτης και η διοικητική μηχανή των Γάλλων συνέχισε να λειτουργεί, τον έλεγχο όμως είχαν οι Ιάπωνες. Τον Μάρτιο του 1945 εκδίωξαν τους Γάλλους και, υπό την απειλή «εξόντωσης», ανάγκασαν τον Μπάο Ντάι να διακηρύξει την ίδρυση μιας νέας Αυτοκρατορίας του Βιετνάμ με τον ίδιο ως αυτοκράτορα. Ωστόσο, η παράδοση της Ιαπωνίας, τον Αύγουστο, έδωσε τέλος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στην Ασία.

Ήταν η σειρά των κομμουνιστών επαναστατών υπό την ηγεσία του Χο Τσι Μινχ να καταλάβουν την εξουσία και να ιδρυσουν τη Δημοκρατία του Βιετνάμ. Ο Μπάο Ντάι παραιτήθηκε από τον θρόνο, αλλά παρέμεινε στη σκηνή ως «ανώτατος σύμβουλος». Ένας δύσκολος πόλεμος ξέσπασε μεταξύ αντιμαχόμενων βιετναμέζικων φατριών, ενώ παράλληλα οι Γάλλοι επιχειρούσαν να ανακτήσουν διά της βίας τη χώρα. Ο Μπάο Ντάι έφυγε για το Χονγκ Κονγκ. Οι Γάλλοι κατάφεραν να τον δελεάσουν τελικά για να επιστρέψει ως «επικεφαλής κράτους» το 1950, ο ίδιος όμως περνούσε τον χρόνο του ως επί το πλείστον στη Γαλλία. Το 1954 οι Γάλλοι ηττήθηκαν στο Ντιεν Μπιεν Φου και η χώρα διαιρέθηκε σε Βόρειο Βιετνάμ, υπό την ηγεσία του Χο Τσι Μινχ, και σε Νότιο Βιετνάμ. Ο Μπάο Ντάι ήταν, υποτίθεται, «επικεφαλής του κράτους» στο Νότιο Βιετνάμ, τα ηνία της χώρας ωστόσο είχε στα χέρια του ο πρωθυπουργός Νγκο Ντιν Ντιέμ, όσο ο Μπάο Ντάι βρισκόταν στη Γαλλία και στο Μόντε



Κάρλο διάγοντας πολυτελή βίο, έχοντας μάλιστα και ιδιωτικό κότσορο.

Το 1955 ο Μπάο Ντάι έχασε το αξίωμα του έπειτα από το αναντίρροητα νοθευμένο αποτέλεσμα στο δημοψήφισμα που είχε οργανώσει ο Ντιέμ με σκοπό την εγκαθίδρυση δημοκρατίας. Η καταμέτρηση των ψήφων έδειξε 98% υπέρ της δημοκρατίας. Ο Μπάο Ντάι είχε πολλά χρήματα, αρκετά για να περάσει τα 40 και πλέον χρόνια που τον χώριζαν από το τέλος της ζωής του, το οποίο επήλθε το 1997, σε ηλικία 83 ετών, σπαταλώντας τον χρόνο του στις γυναίκες, στον τζόγο και σε άλλες διασκεδάσεις στη Γαλλία.

Ο Ρίτσαρντ Καβέντις είναι ιστορικός.

# ΙΣΠΑΝΙΑ - ΚΑΤΑΛΩΝΙΑ

του ΠΕΔΡΟ ΑΛΒΑΡΕΘ ΔΕ ΦΡΟΥΤΟΣ

**Το** καταλανικό ζήτημα είναι σήμερα το μέγα πρόβλημα της Ισπανίας. Εμείς οι Ισπανοί πιστεύαμε ανέκαθεν ότι με το Σύνταγμα του 1978 είχαμε λύσει το πρόβλημα με την Καταλωνία, δεδομένου ότι η αναγνώριση της αυτονομίας της είχε προηγηθεί της ψήφισης του Συντάγματος του 1978. Επιπλέον, στο τότε δημοψήφισμα για το νέο Σύνταγμα είχε συμμετάσχει το 67,1% των Ισπανών, ενώ στην Καταλωνία η συμμετοχή ήταν ακόμη μεγαλύτερη, κατά 8 μονάδες: το 87,9% των Ισπανών ψηφίσαμε υπέρ του Συντάγματος, ενώ οι Καταλανοί το ψήφισαν σε ποσοστό 90,5%. Τον επόμενο χρόνο, με τον ίδιο ενθουσιασμό, οι Καταλανοί ψήφισαν το Καταστατικό τους (Estatut). Παρά ταύτα όμως, όπως αποδεικνύεται σήμερα, δεν είχαμε λύσει το συνταγματικό-καταλανικό ζήτημα, η προϊστορία του οποίου μας παραπέμπει αρκετά πίσω στον 19ο αιώνα.

## Προϊστορία...

Η La Renaixença, δηλαδή το κίνημα Αναγέννησης του Καταλανισμού, αναδείχθηκε περί το 1830 και επιζητούσε τη δικαίωση της καταλανικής ιδιαιτερότητας μέσα από την αναγνώριση της καταλανικής γλώσσας, της Ιστορίας και των τοπικών παραδόσεων της Καταλωνίας. Παρά το γεγονός ότι το εν λόγω κίνημα παρέμεινε επί μακρόν στο ευρύτερο πλαίσιο του πολιτικού ρομαντισμού, από τις αρχές του 20ού αι. και εφεξής άρχισαν να διαφαίνονται ρατσιστικές προκαταλήψεις, οι οποίες εκφράζονταν μέσα από δημοσιεύματα εθνικιστικού περιεχό-

μενου, που διατύπωναν θέσεις όπως, «ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί η εξάλειψη του καταλανικού έθνους θα ήταν η μη διασταύρωσή του με τους μετανάστες (από την υπόλοιπη Ισπανία) όσο και αν υφίσταται πάντα η δυνατότητα δημιουργίας ενός τύπου ανθρώπου με υποδεέστερα εθνικιστικά χαρακτηριστικά εξαιτίας της αφομοίωσης του μεταναστευτικού στοιχείου».<sup>1</sup> Αργότερα, πρωταγωνιστές της πολιτικής ζωής εξέφρασαν παρόμοιες απόψεις. Πρώτος και καλύτερος ο Γιόρδι Πουγιόλ, ο πρώτος πρόεδρος της επανιδρυμένης, από το Σύνταγμα του 1978, Τζενεραλιτάτ (τοπική κυβέρνηση), ο οποίος το 1976 υποστήριζε ότι «σε γενικές γραμμές ο Ανδαλουσιανός δεν είναι αυτοδημιούργητος και συνετός, αλλά αναρχικός και καταστρεπτικός. Είναι ένας άνθρωπος ξεριζωμένος, που ζει μέσα σε ένα καθεστώς πνευματικής και διανοητικής άγνοιας, ανίκανος να συλλάβει την έννοια της κοινότητας και της συμμετοχής σε αυτήν [...] Εάν κατάφερνε να κατακτήσει την εξουσία, χωρίς παράλληλα να έχει τιθασεύσει την εγγενή αμηχανία του, θα μπορούσε να καταστρέψει την Καταλωνία».<sup>2</sup> Ένα αντίστοιχο, πιο πρόσφατο, δείγμα προκύπτει από ένα άρθρο του αντιπροέδρου της Τζενεραλιτάτ Οριόλ Ουνγκέρας: «[...] Πιο συγκεκριμένα, οι Καταλανοί έχουν μεγαλύτερη γενετική συγγένεια με τους Γάλλους παρά με τους Ισπανούς, όπως και με τους Ιταλούς παρά με τους Πορτογάλους, ίσως και με τους Ελβετούς. Από την άλλη, οι Ισπανοί είναι πιο κοντινοί με τους Πορτογάλους παρά με τους Καταλανούς και καθόλου με τους Γάλλους».<sup>3</sup> Βεβαίως, ο



Άποψη του καταλανικού Κοινοβουλίου. ΚΑΤΩ: Διαδήλωση υπέρ της ενότητας της Ισπανίας στη Βαρκελώνη.



καταλανισμός αυτής της κοπής δεν χαρακτηρίζει όλους τους Καταλανούς, υφίσταται όμως και αυτά τα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, θα επανέλθουμε και πιο κάτω στην προϊστορία, τώρα ας περάσουμε στην εξιστόρηση της επικαιρότητας...

### Σύντομη Ιστορία

Το 2006 συντάχθηκε ένα δεύτερο Καταστατικό για την Καταλωνία, το οποίο, κατά τον τότε πρόεδρο της Τζενεραλιτάτ, προέκυπτε από την ανάγκη «μιας ανανέωσης της συμφωνίας με όλους τους λαούς της Ισπανίας», στο πλαίσιο «της συνταγματικής αναγνώρισης της Τζενεραλιτάτ ως κράτος καθεαυτό και όχι ως ένα κράτος [...] με παρουσία στην ΕΕ», με επανακαθορισμό των αρμοδιοτήτων της και με παράλληλη αύξηση της χρηματοδότησης της συγκεκριμένης αυτονομίας. Κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής διαδικασίας το τοπικό Αριστερό Δημοκρατικό Κόμμα (Esquerra Republicana de Catalunya, ERC) αποστασιοποιήθηκε, ενώ το Λαϊκό Κόμμα (Partido Popular, PP) καταψήφισε και τέθηκε επικεφαλής μιας εκστρατείας, συλλέγοντας υπογραφές εναντίον του Estatut, και με δεύτερη εκστρατεία του ζήτησε από τους Ισπανούς να κάνουν εμπόργκο στα καταλανικά προ-

ϊόντα. Κατόπιν παρέπεμψε το ζήτημα στο Συνταγματικό Δικαστήριο, ζητώντας του να εξετάσει την (αντι)συνταγματικότητα 114 άρθρων από τα 235. Κάποια εξ αυτών ήταν σχεδόν αντίστοιχα με εκείνα του Καταστατικού της Ανδαλουσίας.<sup>4</sup> Παρά ταύτα, το Συνταγματικό Δικαστήριο (η νομιμότητα του οποίου αμφισβητείται, δεδομένου ότι τα 2/3 των δικαστών έπρεπε να είχαν αντικατασταθεί ως ήδη εκπληρώσαντες τη θητεία τους) απεφάνθη ότι 14 άρθρα του Καταστατικού της Καταλωνίας ήταν αντισυνταγματικά.

Απέναντι σε αυτή την απόφαση πραγματοποιήθηκαν πολλές διαδηλώσεις στην Καταλωνία, που διεκδικούσε το δικαίωμα να αποφασίσει η ίδια για τα του οίκου της με δημοψήφισμα για την ανεξαρτητοποίησή της. Στις 23 Ιανουαρίου 2013 το Καταλανικό Κοινοβούλιο (Parlament) ψήφισε τη «Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας και το δικαίωμα του Λαού της Καταλωνίας να αποφασίσει», πλην όμως το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματική αυτή την πράξη, διότι παραβιάζει το πρώτο άρθρο του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «η εθνική κυριαρχία επαφίεται στον ισπανικό λαό». Το ίδιο δικαστήριο έκρινε αντισυνταγματικό και το συμβουλευτικό δημοψήφισμα του Νοεμβρίου του 2014, με το σκεπτικό ότι

Διαδήλωση υπέρ της ανεξαρτησίας της Καταλωνίας. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο φιλόσοφος Χοσέ Οργέγκα υ Γκασέτ, συγγραφέας της *Επανάστασης των μαζών*.



«δεν είναι της αρμοδιότητας της Αυτόνομης Κοινότητας να προκηρύσσει διαδικασία γνωμοδότησης επί ζητημάτων συνταγματικής τάξεως». Μόλις το 37% του εκλογικού σώματος προσήλθε τότε στις κάλπες.

Το πολιτικό ζήτημα είχε τεθεί. Οι Καταλανιστές επιδίωκαν πλέον η Καταλνία να γίνει κράτος με δική της παρουσία στην ΕΕ και, επιπλέον, ανάμεσα στα άλλα, ζητούσαν μια νέα, σαφώς πιο ευνοϊκή, χρηματοδότηση. Εφόσον το αίτημα δεν ικανοποιήθηκε κατέληξαν να ζητούν την ανεξαρτησία.

### **Και τώρα προς την ανεξαρτησία;**

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2015 διεξήχθησαν οι αυτονομιστικές εκλογές. Για τους υποστηρικτές της ανεξαρτησίας επρόκειτο για εκλογή δημοψηφισματικού χαρακτήρα. Τα κόμματα που υποστήριζαν την ανεξαρτησία έλαβαν 47,74% των ψήφων στο 35,51% του εκλογικού σώματος που προσήλθε στις κάλπες. Τα «αντιπολιτευόμενα» στο αίτημα της ανεξαρτητοποίησης κόμματα έλαβαν το 48,11%. Ωστόσο, χάρη στο ενισχυμένο ισπανικό εκλογικό σύστημα, 72 έδρες του τοπικού Κοινοβουλίου κατέλαβαν οι υποστηρικτές της ανεξαρτητοποίησης και 63 εκείνοι που υποστήριζαν ότι η Καταλνία θα πρέπει να παραμείνει ενωμένη στην Ισπανία. Έδινε αυτό το αποτέλεσμα τη δυνατότητα προκήρυξης «δημοψηφίσματος απόσχισης», όπως υποστήριζαν οι «σεπαρατιστές»; Όχι, βεβαίως, και κάπως έτσι άρχισε το λεγόμενο *procés* (διαδικασία), που η εξέλιξή του θέτει σειρά και άλλων ερωτημάτων...

### **Εντός ή εκτός νομιμότητας;**

Ο νόμος περί δημοψηφίσματος αυτοδιάθεσης που πέρασε από το καταλανικό Κοινοβούλιο προσδιορίζει με το άρθρο 3.2 ότι «ένα νομικό καθεστώς έκτακτης κατάστασης υπεριοχύνει ιεραρχικά κάθε διάταξης που δύναται να το αντικρούσει, συμπεριλαμβανομένων του Ισπανικού Συντάγματος, του Καταστατικού της Καταλνίας, του Εκλογικού Νόμου και εν γένει του ισπανικού νομικού συστήματος». Με βάση αυτή τη νομικίστικη επινόηση, οι 72 βουλευτές που υποστηρίζουν την ανεξαρτητοποίηση



ψήφισαν μια *ad hoc* αλλαγή του κανονισμού του καταλανικού Κοινοβουλίου, την οποία όμως απέρριψε ομόφωνα το Καταλανικό Συμβούλιο των Καταστατικών Εγγυήσεων, που υπάγεται στην Τζενεραλιτάτ, και την ακύρωσε το Συνταγματικό Δικαστήριο. Η κοινοβουλευτική πλειοψηφία, αλλά όχι η κοινωνική, δεν ειόακουσε τις υποδείξεις του γενικού γραμματέα της καταλανικής Βουλής, όπως και του ανώτατου νομικού συμβούλου της. Επιπλέον, δεν έκανε δεκτό το αίτημα της αντιπολίτευσης για λεπτομερή συζήτηση επί του συνόλου του νόμου. Οι υποστηρικτές της ανεξαρτησίας παραβίασαν την κοινοβουλευτική τάξη με μια ενέργεια άνευ προηγουμένου. Την ίδια αντικοινοβουλευτική διαδικασία ακολούθησαν και κατά την ψήφιση του «νόμου περί της νομικής μετάβασης και εγκαθίδρυσης της (καταλανικής, εννοείται) δημοκρατίας (*república catalana*)». Μπορεί να συγκροτηθεί ένα κράτος πάνω στην παραβίαση του νόμου;

Με αυτές τις δύο διατάξεις, που παραβίαζαν την (ισπανική) συνταγματική και την (καταλανική) καταστατική νομιμότητα, η καταλανική κυβέρνηση (*Govern*) προ-

κήρυξε δημοψήφισμα. Η εξαγγελία, η διενέργεια και το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος της 1ης Οκτωβρίου διεξήχθησαν σε πλαίσιο αντικανονικότητας, χωρίς τις στοιχειώδεις εγγυήσεις. Δεν υπήρξαν επίσημα ψηφοδέλτια, καν φάκελοι, δεν υπήρξαν εκλογικές επιτροπές ούτε σύστημα καταμέτρησης, ενώ 45 λεπτά πριν από την έναρξη της ψηφοφορίας η Τζενεραλιτάτ θέσπισε ένα «γενικό εκλογικό κέντρο», δηλαδή οι ψηφοφόροι μπορούσαν να πηγαίνουν να ψηφίσουν οπουδήποτε, σε μια προσπάθεια να ξεπεραστεί κάθε πρόσκομμα, εφόσον παρεμποδιζόταν ή απαγορευόταν η διεξαγωγή της ψηφοφορίας σε κάποια εκλογικά κέντρα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι υπήρξαν κέντρα όπου καταμετρήθηκαν περισσότερες ψήφοι και λιγότεροι ψηφοφόροι. Έχει, άραγε, νομιμότητα μια τέτοια διαδικασία με βάση τη διεθνή εμπειρία;

Οι υποστηρικτές της ανεξαρτητοποίησης υποστηρίζουν ότι καλύπτονται από τους διεθνείς οργανισμούς, αλλά, με βάση την Απόφαση 50/6 του ΟΗΕ, το δικαίωμα της ανεξαρτησίας μπορούν να το επικαλεστούν «οι λαοί αποικιακών καθεστώτων ή λαοί που υπόκεινται σε άλλου τύπου ξένη κυριαρχία ή κατοχή». Επιπλέον, η Σύνοδος της Βενετίας διευκρινίζει ότι «κάθε

δημοψήφισμα διεξάγεται κατά το ισχύον Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους». Τίποτε από όλα αυτά δεν γίνεται στην Καταλωνία. Οι Καταλανοί που υποστηρίζουν την απόσχιση/ανεξαρτησία (οι επονομαζόμενοι «σεπαρατιστές») επιμένουν να επικαλούνται τη διεθνή διαμεσολάβηση, αλλά η ΕΕ στηρίζει την ισπανική κυβέρνηση και αυτή ουδέποτε θα αποδεχθεί να εξισωθεί με την καταλανική, για τον απλούστατο λόγο ότι η Καταλωνία δεν αποτελεί ξένο κράτος. Επίσης, επιμένουν στην ανάγκη της διαπραγμάτευσης, αλλά η μόνη διαπραγμάτευση που ζητούν είναι ένα δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία και, φυσικά, τέτοιου είδους διαπραγμάτευση δεν θα γίνει ποτέ αποδεκτή από καμία ισπανική κυβέρνηση, δεδομένου ότι, κατά το Σύνταγμα, η εθνική κυριαρχία είναι αδιαπραγμάτευτη.

### **Ποιο είναι το κόστος της ανεξαρτησίας;**

Από τη στιγμή που η Καταλωνία θα αποσχιστεί από την Ισπανία αυτόματα «αποσχίζεται» και από την ΕΕ. Σε τέτοια περίπτωση όλες οι επιχειρήσεις θα έχουν πρόβλημα, όπως ήδη πιστοποιείται από την αποχώρηση εκατοντάδων επιχειρήσεων, αλλά μεγαλύτερο θα είναι το πρόβλημα των τραπεζών, ανάμεσα

Ο τέως κυβερνήτης της Καταλωνίας και κατηγορούμενος για σκάνδαλα Γιόρδι Πουγιόλ. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Ισπανός πρωθυπουργός Ραχόι και ο κυβερνήτης της Καταλωνίας ή πρόεδρος της καταλανικής διακυβέρνησης (Τζενεραλιτάτ) Πουιτζδεμόντ.





στις οποίες συγκαταλέγονται και δύο μεγάλες τράπεζες, η CaixaBank και η Banco de Sabadell, που μετακόμισαν την εταιρική έδρα τους εκτός Καταλωνίας. Ωστόσο η όλη εξέλιξη επηρεάζει τους εργαζόμενους σε όλη τη χώρα, αφού το ΑΕΠ αναμένεται να σημειώσει κάμψη μεταξύ 0,3% και 0,5% και αντίστοιχη θα είναι η αύξηση της ανεργίας. Και όμως, οι υπεύθυνοι της καταλανικής διακυβέρνησης τα αρνούνται όλα αυτά και, ούτε λίγο ούτε πολύ, υπόσχονται μια παραδεισένια δημοκρατία. Το χειρότερο είναι ότι αυτή η εξέλιξη θα οξύνει την αδιαλλαξία και την ασυνεννοησία εκατέρωθεν. Και μετά η πληγή δεν θα κλείσει εύκολα.

### **Η Ισπανία καταπιέζει την Καταλωνία;**

Η δικτατορία του Πρίμο ντε Ριβέρα βρήκε πρώτα στήριγμα στην Καταλωνία, καθώς η καταλανική αστική τάξη δημιούργησε μια κατάσταση υστερίας γύρω από το πρόσωπο του δικτάτορα, που τον παρουσίαζε ως «σωτήρα», στο πλαίσιο πάντα της αντιμποσοβικικής αντίδρασης. Ο Φραντέσκ Καμπό, εκπροσωπώντας τη μεγαλοαστική τάξη, «τάχθηκε αναφανδόν υπέρ της υπεύθυνης λύσης επιβολής δικτατορίας», καθώς διακυβεύονταν τα συμφέροντα και τα ιδεώδη των Καταλανών αστών, που ο Πρίμο ντε Ριβέρα είχε υποσχεθεί ότι θα τα διασφάλιζε

με απολύτως ικανοποιητικό προστατευτικό δασμολόγιο για τη βιομηχανία.<sup>5</sup> Αλλά και η δικτατορία του Φράνκο, αντικανταλανική κατά βάση, δεν αποτέλεσε εμπόδιο στη δημιουργία ενός καταλανικού φιλοφρανκισμού, ο οποίος αναμφισβήτητα υπήρξε στο όνομα της οικονομικής και της βιομηχανικής ανάπτυξης της Καταλωνίας, που επωφελήθηκε εν πολλοίς από τη δημιουργία κρατικών επιχειρήσεων, γεγονός που οδήγησε στη δημογραφική αύξηση της καταλανικής περιφέρειας, χάρη στην εσωτερική μετανάστευση εκεί εργατών από την υπόλοιπη Ισπανία.

Αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας του Πρίμο, και πριν από τη δικτατορία του Φράνκο, επί Β' Ισπανικής Δημοκρατίας (1931-1936), όταν το νέο πολίτευμα ήταν στα πρώτα του βήματα και αναζητούσε λύση στο θέμα του Καταστατικού της Καταλωνίας, το 1932, ο φιλόσοφος Ορτέγκα y Γκασέτ υποστήριζε, ως βουλευτής τότε, ότι *«μιας έλαχε να ζήσουμε σε μια εποχή κατά την οποία η Καταλωνία δεν σιωπά, είναι δυστυχής, ανυπόμονη και αντιρρησίας»*. Σήμερα όμως η κατάσταση είναι διαφορετική. Η Ισπανία είναι μια εκσυγχρονισμένη χώρα με στέρεο δημοκρατικό πολίτευμα. Η Καταλωνία, από την πλευρά της, έχει την αυτονομία της, το Καταστατικό της, το Κοινοβούλιό της, την αστυνομία της, δικό της



Η Βουλή της Καταλωνίας εγκρίνει τη διαδικασία απόσχισης από την Ισπανία.

εκπαιδευτικό και υγειονομικό σύστημα, καταλανικά ΜΜΕ, τη γλώσσα και την κουλτούρα της, ενώ πρόσφατα η Ακαδημία Τεχνών και Κινηματογραφικών Επιστημών της Ισπανίας επέλεξε για το βραβείο Όσκαρ μια ταινία σε καταλανική γλώσσα. Καταπιέζει λοιπόν η Ισπανία την Καταλωνία;

Η Καταλωνία είναι στην πρώτη γραμμή της οικονομικής ανασύνταξης της Ισπανίας μετά την κρίση. Μεταξύ του 2014 και του 2016 σημειώνει ρυθμούς ανάπτυξης 3% του ΑΕΠ ενώ η υπόλοιπη Ισπανία 2,6%. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ανερχόταν στην Καταλωνία σε 28.600 ευρώ, ενώ στην υπόλοιπη Ισπανία σε 24.000. Η ανεργία επίσης είναι τέσσερις μονάδες χαμηλότερη στην Καταλωνία από ό,τι στην υπόλοιπη Ισπανία.<sup>6</sup> Καταπιέζει λοιπόν η Ισπανία την Καταλωνία;

Αναμφίβολα το ισπανικό κράτος υπόκειται σε βελτιώσεις και, όπως και κάθε άλλη δυτική χώρα, θα πρέπει να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες. Το πρόβλημα της Ισπανίας με την Καταλωνία σήμερα δεν είναι του κράτους καταπιεστή επί ενός δημοκρατικού εδάφους. Το διακύβευμα είναι η επαναφορά της Καταλωνίας στη νομιμότητα και μένει προς συζήτηση ποια μέσα πρέπει να χρησιμοποιηθούν για τον σκοπό αυτόν. Το επιπλέον πρόβλημα επίσης είναι

πώς θα αποκατασταθεί μια αρμονική συμβίωση της μισής Καταλωνίας με την άλλη μισή, μετά τον δικασμό που προκάλεσε το *procés*. Τον δικασμό όξυνε η στάση ενός μέρους της καταλανικής αστικής τάξης, που μεταμφιέστηκε σε «καταπιεσμένο λαό», αλλά και τα πολιτικά κόμματα, όπως το κυβερνών κόμμα της Δημοκρατικής Συγκλήσης (Convergència Democràtica), που τώρα έγινε Δημοκρατικό Κόμμα της Καταλωνίας (Partido Democràtic de Catalunya, PdeCat), εξίσου διεφθαρμένο όπως και το Λαϊκό Κόμμα, αλλά και την Ένωση για το Ναι (Junts pel Sí), που συναποτελούν το αριστερό κόμμα Esquerra Republicana de Catalunya, ERC μαζί με το PDeCAT, αλλά και με τη στήριξη του αντιευρωπαϊκού και αντισυστημικού κόμματος της Υποψηφιότητας για τη Λαϊκή Ένωση (Candidatura Unió Popular, CUP). Αυτά τα κόμματα ταυτίζουν σκοπιμώς την Ισπανία με την κυβέρνηση του Λαϊκού Κόμματος...

### **Προς την καταστροφή;**

Θα ήταν ευχής έργο εάν οι πολιτικές Αρχές της χώρας έδιναν βάση στο μανιφέστο το οποίο υπέγραψαν 5.000 προσωπικότητες (επαγγελματίες, διανοούμενοι, πολιτικοί, ακτιβιστές), προερχόμενοι από διαφορετικές ιδεολογικές αφετηρίες, που υπογραμμίζουν την ανάγκη να γίνουν εκλογές στην Καταλωνία, εν ευθέτω χρόνο και με συνετό τρόπο, μέσα σε κλίμα εγγυημένης δημοκρατικής διαδικασίας, που θα διασφαλίζουν τη συμμετοχή όλων των τάσεων και θα ικανοποιούν πλήρως την έκφραση κάθε διαφορετικής πολιτικής επιλογής και ευαισθησίας» και θα διασφαλίζει «το πέρασμα σε μια νέα κοινοβουλευτική περίοδο ηρεμίας, διαλόγου και συνδιαλλαγής, όπου θα κατατεθούν ισότιμα στο τραπέζι όλες οι εναλλακτικές λύσεις».<sup>7</sup>

Ο ιστορικός Ενρίκ Τζουλιάνα, όπως υπενθυμίζει η εφημερίδα *La Vanguardia*, υποστηρίζει ότι «*αφ' ης στιγμής η Καταλωνία επέτυχε, χάρη στη δυνατότητα που της προσέφερε η Δημοκρατία (που τώρα έγινε δημοκρατία), το καθεστώς Αυτονομίας, εξελίχθηκε σε πραγματικό διαιτητή*

της Ισπανίας, σε σημείο που μπορεί να πιάξει με τις κεντρικές κυβερνήσεις όπως της κάνει κέφι! Μέσα σε αυτή την κατάσταση, μπορεί να κηρύσσει τον πόλεμο στην κυβέρνηση της Μαδρίτης, καθώς γνωρίζει ότι η (οποιαδήποτε) κυβέρνηση της Μαδρίτης δεν θα τολμούσε ποτέ να κάνει το ίδιο εναντίον της».<sup>8</sup> Πράγματι, στην ιστορία της ισπανικής μεταπολίτευσης όλες οι κεντρικές κυβερνήσεις, είτε είχαν είτε όχι την απόλυτη πλειοψηφία, αναζήτησαν πάντοτε τη στήριξη του κυβερνώντος καταλανικού συνασπισμού, δηλαδή, των κομμάτων της Δημοκρατικής Σύγκλισης για την Καταλόνια και της Δημοκρατικής Ένωσης – το δεύτερο κόμμα εξαφανίστηκε και το πρώτο, μετά τα σκάνδαλα διαφθοράς στελεχών του, μετεξελίχθηκε, όπως τονίστηκε ανωτέρω, στο Δημοκρατικό Κόμμα της Καταλονίας του Πουιτζεμόντ.

Η Καταλόνια δεν μπορεί να νικήσει το (ισπανικό) κράτος και η Κεντρική Κυβέρνηση δεν μπορεί να αγνοήσει δύο εκατομμύρια Καταλανών που δηλώνουν μη ικανοποιημένοι από το υπάρχον καθεστώς αυτονομίας. Ο Ραχόι αγνόησε, έως τώρα, αυτή την πραγματικότητα και έθεσε σε εφαρμογή το άρθρο 155 του Συντάγματος για να επαναφέρει την τάξη που διασάλεψε το Parlament με το δημοψήφισμα. Ωστόσο, και αυτή η δυσάρεστη εξέλιξη/κατάληξη των πραγμάτων (μετά τη μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας, την αντισυνταγματική πρακτική και τη μη τήρηση της νομιμότητας) συνιστά έναν οδικό χάρτη που μπορεί ανά πάσα στιγμή να οδηγήσει στον γκερεμό. Και για να μη συμβεί αυτό σήμερα οφείλουμε πλέον να ξεπεράσουμε αυτό που λέει ο Ορτέγκα: «*Η Ισπανία μόνο εμπεριέχει το καταλανικό πρόβλημα, δεν δύναται να το επιλύσει*». Η απάντηση του τότε προέδρου της δημοκρατίας Αθάνια ήταν: «*Βρισκόμαστε μπροστά σε ένα κοινοβουλευτικό κείμενο (πρόβλημα, σήμερα)*

που αποβλέπει να επιλύσει το πολιτικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε. Και αποβλέπει να το επιλύσει, κύριοι βουλευτές. Γιατί να μη γίνει;». Αλλά για να γίνει αυτό τώρα είναι ανάγκη να επιστρέψουμε στη νομιμότητα, να σταματήσουν οι απειλές με την ανεξαρτησία και την αποσταθεροποίηση της Ισπανίας και το άρθρο 155 θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί μόνο για να επέλθει η λογική, ο πολιτικός ρεαλισμός και η επίτευξη του κοινού στόχου, που είναι η εκ νέου «συνάντησή μας», η αρμονική συνύπαρξή μας, ο διάλογος...

Το παρόν άρθρο γράφηκε στις αρχές Νοεμβρίου του 2017. Ο συγγραφέας του θέλησε να εστιάσει κυρίως στην ιστορική προβληματική της επικαιρότητας, ανεξαρτήτως των όποιων εξελίξεων (ίσως να) επακολούθησαν ως τη δημοσίευση του ανά χείρας τεύχους.

#### ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Βλ., π.χ., *Catalunya, poble decadent* (1935), κατά τον Jesús Lainz, *España contra Cataluña. Historia de una fraude*. Ediciones Encuentro, Madrid, 2014, σ. 179.
- 2 Jordi Pujol, *La inmigración, problema y esperanza de Cataluña*, Nova Terra, 1976.
- 3 Βλ. εφ. *Avui*, 27.8.2008.
- 4 *El País*, 28.6.2010.
- 5 Shlomo Ben-Ami, *El cirujano de hierro. La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*. Barcelona, 2012, σ. 45, 55-56.
- 6 Πάντα κατά τα στοιχεία από την *El País*, «La economía tras el 1-O», 6.10.2017.
- 7 *EL PERIÓDICO, Retirar la Declaración Unilateral de Independencia. Convocar elecciones*, 26.10. 2017.
- 8 Enric Juliana, «La España de los pingüinos». *España en el diván. De la euforia a la desorientación, retrato de una década decisiva (2004-2014)*. Βαρκελώνη, RBA, 201, σ. 149.

**Ο Πέδρο Άλβαρεθ δε Φρούτος** ([www.pedroalvarez.name](http://www.pedroalvarez.name)) είναι ιστορικός, συνταξιούχος εκπαιδευτικός, πρώην σοσιαλιστής γεροισιαστής και ελληνιστής. Πρόσφατο βιβλίο είναι το *Pedro Álvarez de Frutos-Dimitris Filippis, II República griega (1924-1935). Venizelos y la diplomacia española*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Γρανάδα 2017. ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Δ. Φιλιππίδης.



**1** Στο Σέρμπιτον (προάστιο του δυτικού Λονδίνου) πέντε γυναίκες αρχίζουν μια εκστρατεία εθελοντικής εργασίας, προσφέροντας μισή ώρα δωρεάν υπερωριακής απασχόλησης μετά τη λήξη της κανονικής εργασίας τους, με σκοπό την τόνωση της βρετανικής οικονομίας. Η πρωτοβουλία αυτή υιοθετείται από την κυβέρνηση του Χάρολντ Γουίλσον, που κηρύσσει εκστρατεία με σύνθημα «Στηρίζω τη Βρετανία».

■ Τριάντα ημέρες μετά την πρώτη επιτυχημένη μεταμόσχευση καρδιάς σε άνθρωπο ο Νοτιοαφρικανός χειρουργός Κρίστιαν Μπάρναρντ πραγματοποιεί και δεύτερη αντίστοιχη εγχείρηση, με λήπτη τον 58άχρονο οδοντίατρο Φίλιπ Μπλάιμπεργκ, ο οποίος επέζησε επί ακόμη 19 μήνες.

**5** Έπειτα από έντονες διαμάχες στο εσωτερικό του Κομμουνιστικού Κόμματος της Τσεχοσλοβακίας που είχαν εκδηλωθεί από το φθινόπωρο του 1967, ο φιλοσοβιετικός γενικός γραμματέας Άντονιν Νοβότνι εξαναγκάζεται σε παραίτηση από τον φιλελεύθερο Αλεξάντερ Ντούμπτσεκ, γραμματέα του ολοβακικού τμήματος του Κόμματος. Ο Νοβότνι διατηρεί προσωρινά

το αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας αλλά η αποκαθήλωσή του σηματοδοτεί την έναρξη της Άνοιξης της Πράγας.

**12** Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος προκηρύσσει πρόωρες προεδρικές εκλογές στην Κύπρο, για την 25η Φεβρουαρίου.

■ Οι Σοβιετικοί αντικαθεστωτικοί συγγραφείς Αλεξάντερ Γκίνζμπουργκ και Γιούρι Γκαλάνσκοφ καταδικάζονται σε καταναγκαστικά έργα πέντε και επτά ετών, αντίστοιχα, για «ανατρεπτικές ενέργειες και δυσφήμιση του κράτους» (ο Γκαλάνσκοφ πέθανε το 1972 σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας, ενώ ο Γκίνζμπουργκ απελάθηκε το 1979 στις ΗΠΑ).

**13** Ο Φιντέλ Κάστρο δηλώνει την πρόθεσή του να απελευθερώσει 100 Κουβανούς πολιτικούς κρατούμενους επιλογής των ΗΠΑ, εφόσον μεταφερθεί στην Κούβα η σορός του Τσε Γκεβέρα (ο Γκεβέρα είχε αναχωρήσει μυστικά από την Κούβα για τη Βολιβία, όπου φονεύθηκε κατά τη διεξαγωγή ανταρτοπόλεμου εναντίον της δικτατορικής κυβέρνησης της χώρας).

**15** Ιδιαίτερα ισχυρή σεισμική δόνηση με επίκεντρο την κοιλάδα του Μπελίτσιε, στη δυτική Σικελία, προκαλεί τον θάνατο τουλάχιστον 231 ατόμων (πιθανώς άνω των 400) και τον τραυματισμό 631-1.000, ενώ αφήνει άστεγα 100.000 άτομα.

■ Έπειτα από διεθνείς πιέσεις ο υπουργός Εσωτερικών Στυλιανός Παττακός παραδίδει στον Ανδρέα Παπανδρέου (που τελούσε σε κατ'οίκον περιορισμό από τις 24 Δεκεμβρίου) διαβατήριο με το οποίο ο τελευταίος αναχωρεί την επομένη για το Παρίσι.

**16** Κατά τη διάρκεια ομιλίας του στη Βουλή των Κοινοτήτων ο Χάρολντ Γουίλσον ανακοινώνει την απόσυρση των βρετανικών στρατιωτικών δυνάμεων από την περιοχή του Περσικού Κόλπου, σηματοδοτώντας με αυτόν τον τρόπο το οριστικό τέλος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας.

**21** Αμερικανικό βομβαρδιστικό B 52 που μετέφερε τέσσερεις βόμβες υδρογόνου συντρίβεται στην Ισλανδία, σε απόσταση

11 χιλιομέτρων από την αμερικανική βάση «Θούλη». Έξι από τα επτά μέλη του πληρώματος διασώζονται, αλλά οι βόμβες αγνοούνται! Ύστερα από τρεις ημέρες ανακαλύπτονται μερικά θραύσματά τους, ενώ εντοπίζεται και διαρροή ραδιενέργειας.

**22** Ο Μίκης Θεοδωράκης καταδικάζεται σε φυλάκιση 9,5 μηνών για αντίσταση και περιύβριση Αρχής, αλλά έπειτα από έξι ημέρες αποφυλακίζεται χάρη στη γενική αμνηστία που χορήγησε η χούντα.

**23** Ο Αμερικανός πρεσβευτής Φίλιπς Τάλμποτ ανακοινώνει στον υπουργό Εξωτερικών Παναγιώτη Πιπινέλη την απόφαση των ΗΠΑ να αποκαταστήσουν πλήρεις διπλωματικές σχέσεις με το δικτατορικό καθεστώς. Το γεγονός αυτό ανοίγει τον δρόμο για περαιτέρω αναγνώρισεις από τη Μεγάλη Βρετανία, την Αυστραλία, τη Νότια Αφρική και την Πορτογαλία.

■ Στην Κορεατική Χερσόνησο εκδηλώνεται σοβαρή διπλωματική κρίση όταν τη νύκτα της 22ας προς την 23η Ιανουαρίου τέσσερα βορειοκορεατικά πολεμικά σκάφη (τα οποία στη συνέχεια ενισχύθηκαν από δύο ακόμη, καθώς και από δύο αεροσκάφη Μίγ 21) αιχμαλωτίζουν το αμερικανικό κατασκοπευτικό πλοίο «Πουέμπλο», με την κατηγορία ότι εκτελούσε «εχθρικές δραστηριότητες». Κατά τη σύλληψη τραυματίζεται θανάσιμα ένας Αμερικανός ναυτικός. Παρά την απειλητική εμφάνιση του αεροπλανοφόρου «Έντερπράϊζ» ανοικτά της Κορέας, οι βορειοκορεατικές Αρχές αρνούνται να απελευθερώσουν το πλήρωμα του «Πουέμπλο» εάν η αμερικανική κυβέρνηση δεν παραδεχθεί την ενοχή της και δεν ζητήσει συγγνώμη. Υπό την απειλή της καθημερινής εκτέλεσης ενός μέλους του πληρώματός του, ο κυβερνήτης του «Πουέμπλο» υποχρεώνεται να υπογράψει ομολογία παραδοχής ότι ο ίδιος και οι άνδρες του είχαν δεχθεί μεγάλα χρηματικά ποσά από τη CIA προκειμένου να διενεργήσουν κατασκοπεία εις βάρος της Βόρειας Κορέας και της ΕΣΣΔ. Η οδύσσεια των αιχμαλώτων έληξε στις 23 Δεκεμβρίου (!), μετά την αποδοχή των βορειοκορεατικών όρων από την

αμερικανική κυβέρνηση, αλλά ο κυβερνήτης του «Πουέμπλο» υπέστη περαιτέρω ανακρίσεις στις ΗΠΑ επειδή δέχθηκε να υπογράψει την αρχική ομολογία!

**25** Η Ολλανδία, η Δανία, η Σουηδία και η Νορβηγία καταθέτουν προσφυγή στο Συμβούλιο της Ευρώπης ζητώντας την αποπομπή της Ελλάδας λόγω της επανειλημμένης παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

**27** Συλλαμβάνεται στο Κεμπέκ ο 37άχρονος Τσάρλι Γουίλσον, μέλος της συμμορίας που είχε διαπράξει τη «μεγάλη ληστεία του τρένου» στη Μεγάλη Βρετανία, τον Αύγουστο του 1963. Λίγο μετά τη ληστεία ο Γουίλσον είχε συλληφθεί και καταδικαστεί σε φυλάκιση 30 ετών, κατορθώνοντας όμως να δραπετεύσει ύστερα από μόλις τέσσερεις μήνες. Μετά τη δεύτερη σύλληψή του φυλακίστηκε επί ακόμη δέκα χρόνια, αποφυλακίστηκε το 1978 αλλά δολοφονήθηκε το 1990 σε ένα ξεκαθάρισμα λογαριασμών μελών του υποκόσμου.

**30** Τη νύκτα της 30ής προς την 31η Ιανουαρίου εκδηλώνεται σε περίπου 100 πόλεις του Νοτίου Βιετνάμ η «επίθεση Τετ», η σοβαρότερη προσπάθεια των Βιετκόνγκ να αποσταθεροποιήσουν τη χώρα. Στην πρωτεύουσα Σαϊγκόν καταλαμβάνονται συνοικίες και προάστια, ενώ πραγματοποιούνται επιθέσεις στο Προεδρικό Μέγαρο και την αμερικανική πρεσβεία, στην οποία εισβάλλουν 20 αντάρτες μεταμφιεσμένοι σε Νοτιοβιετναμέζους στρατιώτες. Έπειτα από έξι ώρες μαχών με συμμετοχή δύο ταγμάτων πεζοναυτών και πολλών ελικοπτέρων το κτήριο ανακαταλαμβάνεται και φονεύονται 19 από τους 20 αντάρτες. Η «επίθεση Τετ» τερματίζεται στα τέλη Φεβρουαρίου με στρατιωτική αποτυχία των Βιετκόνγκ, οι οποίοι όμως κερδίζουν τη μάχη των εντυπώσεων στο «εσωτερικό μέτωπο» των ΗΠΑ, με την κοινή γνώμη να αμφισβητεί πλέον ανοικτά την πεποίθηση της αμερικανικής κυβέρνησης για αίσια λήξη του πολέμου.

**31** Το νησί Μαυρίκιος, στον Ινδικό Ωκεανό, ανακηρύσσει την ανεξαρτησία του.



### Το παλαιότερο ίχνος οινοπαραγωγής στον κόσμο

Αρχαιολόγοι διεθνούς επιστημονικής ομάδας, που πραγματοποιούν ανασκαφές σε νεολιθικό οικισμό του νότιου Καυκάσου, περίπου 32 χλμ. από την πρωτεύουσα της Γεωργίας Τυφλίδα, ανακάλυψαν τα αρχαιότερα ίχνη κρασιού, τα οποία χρονολογούνται στο 6000-5800 π.Χ. και είναι κατά μία χιλιετία παλαιότερα από αντίστοιχα ίχνη που είχαν εντοπιστεί στο Ιράν. Όπως αναφέρεται στη σχετική ανακοίνωση, που δημοσιεύεται στην επιστημονική επιθεώρηση *Proceedings of the National Academy of Sciences* (PNAS), το ίχνος κρασιού βρέθηκε σε κεραμικό δοχείο, το οποίο ανασύρθηκε από τους αρχαιολογικούς χώρους Gadachrili Gora και Shulaveris Gora και αναλύθηκε μεθοδικά σε ειδικά εργαστήρια του Πανεπιστημίου της Πενσυλβάνια (ΗΠΑ).

Ο νότιος Καύκασος αποτελούσε την κύρια περιοχή όπου διάφορες νομαδικές φυλές εγκαθίσταντο μόνιμα μετά το πέρας της Εποχής των Παγετώνων, έχοντας πλέον τη δυνατότητα να καλλιεργούν λαχανικά, φρούτα, δημητριακά και αμπέλια. Το άγριο σταφύλι της Ευρασίας καλλιεργήθηκε για πρώτη φορά συστηματικά κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής Περιόδου και μάλιστα με τόσο επιτυχία ώστε να εξελιχθεί σε πρόγονο των περίπου 10.000 ποικιλιών, που σήμερα παράγουν το 99% του κρασιού στον κόσμο. «Η έρευνά μας αποδεικνύει ότι μία από τις βασικές αλλαγές του τρόπου ζωής κατά την εποχή αυτήν στην Καυκασία ήταν η αμπελοργία, που οδήγησε τελικά στην εμφάνιση μιας κουλτούρας κρασιού στην περιοχή» διευκρίνισε σχετικά ο Στέφεν Μπατιούκ, μέλος της επιστημονικής ομάδας.

### Σπάνιο εύρημα σε τάφο της αρχαίας Κίνας

Ένα πολυτελές αρχαίο δίτροχο άρμα, στολισμένο με χάλκινα και οστέινα διακοσμητικά αντικείμενα, περιλαμβάνεται μεταξύ των ευρημάτων που εντοπίστηκαν από αρχαιολόγους σε τάφο στην πόλη Ξινζένγκ της επαρχίας Χενάν στην κεντρική Κίνα. Ο τάφος χρονολογείται στην Περίοδο της Άνοιξης και του Φθινοπώρου (770-476 π.Χ.), και σε αυτόν βρέθηκαν συνολικά τέσσερα άρματα και οι σκελετοί από περίπου 100 άλογα. Το συγκεκριμένο άρμα, ωστόσο, με μήκος 2,56 μέτρα και πλάτος 1,66 μέτρα, είναι το μεγαλύτερο που έχει βρεθεί στην περιοχή, όπου περισσότεροι από 3.000 παρόμοιοι τάφοι έχουν έρθει, κατά καιρούς, στο φως.

Αν και μέχρι στιγμής δεν υπάρχουν γραπτές πηγές τεκμηρίωσης, οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι ο συγκεκριμένος τάφος ανήκει σε οικογένεια ευγενών του Βασιλείου των Ζενγκ (806-375 π.Χ.), το οποίο εξουσίαζε αυτή την περιοχή κατά τη διάρκεια της Δυναστείας των Ζου (1100-221 π.Χ.), ενώ θεωρούν ότι η λεπτομερής εξέταση των χάλκινων διακοσμητικών αντικειμένων θα ρίξει φως τόσο στις τεχνολογικές μεθόδους παραγωγής όσο και σε ορισμένα άγνωστα, έως σήμερα, στοιχεία για τις ταφικές συνήθειες της εποχής. Πάντως, καθώς οι ανασκαφές βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη, εκτιμούν ότι είναι εξαιρετικά πιθανό στον συγκεκριμένο τάφο να είναι θαμμένα και άλλα άλογα καθώς και δίτροχα άρματα.



## Εκτίθεται ξανά «χαμένος» πίνακας του ναυάρχου Νέλσον

Ένα «χαμένο», για περισσότερο από έναν αιώνα, πορτρέτο του Βρετανού ναυάρχου Οράτιου Νέλσον (1758-1805) ανασύρθηκε από την αφάνεια και επανεκτίθεται σήμερα σε γκαλερί στο κέντρο του Λονδίνου (Pall Mall Gallery). Το πορτρέτο φιλοτέχνησε το 1799 ο Ιταλός ζωγράφος Λεονάρντο Γκουζάρντι κατ' εντολήν της βασίλισσας της Νάπολης και της Σικελίας Καρολίνας, όταν ο Νέλσον και οι βασιλείς Φερδινάνδος και Καρολίνα βρίσκονταν στο Παλέρμι, καταδιωκόμενοι από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι, στον συγκεκριμένο πίνακα, ο Βρετανός ναύαρχος παρουσιάζεται αδυνατισμένος και ταλαιπωρημένος από τη μάχη, με ένα έντονο σημάδι στο κεφάλι, ελαφρώς ματωμένο μάτι και χωρίς το δεξί φρύδι. Κατά πάσα



πιθανότητα, πρόκειται για τα τραύματα τα οποία υπέστη στη διάρκεια της Ναυμαχίας του Νείλου, η οποία διεξήχθη στον κόλπο του Αμπουκίρ τη νύκτα της 1ης προς τη 2α Αυγούστου 1798 όταν η μοίρα του συγκρούστηκε με τμήμα του γαλλικού στόλου που μετέφερε στρατεύματα υποστήριξης στην εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο.

Οι ιστορικοί τέχνης γνώριζαν τον πίνακα αυτόν από αρχαικές πηγές και διαθέσιμες φωτογραφίες, αλλά η τελευταία διαθέσιμη πληροφορία ήταν ότι το 1897 βρισκόταν στην κατοχή ενός Άγγλου συλλέκτη, θαυμαστή του Νέλσον. Όπως έγινε γνωστό, μετά τον θάνατο του συλλέκτη ο πίνακας πουλήθηκε διαδοχικά σε Αμερικανούς «συναδέλφους» του, όπου βρέθηκε πριν από μερικούς μήνες.

## Δάπεδο ρωμαϊκού ή βυζαντινού γυμναστηρίου αποκαλύφθηκε στη Μικρά Ασία

Ένας αληθινός θησαυρός ήρθε στην επιφάνεια κοντά στον αρχαιολογικό χώρο της Λαοδικείας στη Μικρά Ασία, όταν κάτοικος της περιοχής ανακάλυψε τυχαία μωσαϊκό δάπεδο κατά τη διάρκεια εργασιών για την κατασκευή θεμελίων οικοδομής, με τους αρχαιολόγους να εικάζουν ότι πρόκειται για δάπεδο γυμναστηρίου από τους ρωμαϊκούς ή τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Προσωρινά το εύρημα έχει καλυφθεί με ειδική τέντα προκειμένου να προστατευθεί από τις καιρικές συνθήκες, ενώ οι εργασίες αποκατάστασής του από την αρχαιολογική υπηρεσία αναμένεται να ξεκινήσουν την άνοιξη προκειμένου αμέσως μετά να εκτεθεί στο κοινό.

Η Λαοδικεία κτίστηκε κατά τους ελληνιστικούς χρόνους στο σημείο όπου ο ποταμός Λύκος συμβάλλει με τον ποταμό Μαϊάνδρο, κοντά στο σημερινό χωριό Εσκί Ισάρ. Αρχικά ονομαζόταν Διόσπολις και αργότερα Ροαί, ενώ το όνομα Λαοδικεία έλαβε από τον Αντίοχο Β' (286-246 π.Χ.), βασιλιά του ελληνιστικού βασιλείου των Σελευκιδών προς τιμήν της συζύγου του Λαοδικής. Σήμερα, σε έκταση 5 στρεμμάτων σώζονται, μεταξύ άλλων, το μεγαλύτερο αρχαίο στάδιο της Ανατολίας, δύο θέατρα, τέσσερα συγκροτήματα λουτρών, πέντε αγορές, δημόσια κτήρια, οικίες, κρήνες, μνημειώδεις δρόμοι κ.ά. Μαζί με την Ιεράπολη (Pamukkale) και την Τρίπολη θεωρείται ως ο σημαντικότερος αρχαιολογικός χώρος της ευρύτερης περιοχής και για τον λόγο αυτόν περιλαμβάνεται στον προσωρινό κατάλογο των Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.





Θάνος Βερέμης

## Ελευθέριος Βενιζέλος, Ο οραματιστής του εφικτού

Εκδόσεις Μεταίχμιο, ΣΕΛ.: 304, ΤΙΜΗ: 16,60 €

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος υπήρξε ίσως ο πιο ολοκληρωμένος από τους πολιτικούς ηγέτες που γνώρισε η Ελλάδα. Ο εξέχων

Κρητικός δεν είχε πάντα την ειλικρίνεια των προσθέσεων του Ιωάννη Καποδίστρια, τη δημοκρατική επάρκεια του Χαρίλαου Τρικούπη, τη μέριμνα για την ηθική διάπλαση των Ελλήνων που επέδειξε ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Είχε όμως κάτι το οποίο κανείς από τους ανωτέρω δεν απέκτησε στον υπερθετικό βαθμό: τον ακαταμάχητο μαγνητισμό που λίγοι ηγέτες παγκοσμίως ασκούν στους οπαδούς τους. Σε όλο του τον βίο κατάφερε να διατηρήσει τη λατρεία σημαντικού μέρους του λαού, ακόμη και μετά την αποδημία του. Συνέγειρε τα πλήθη, ώστε να αποτελεί ίνδαλμα αλλά και αντικείμενο μίσους για χιλιάδες Έλληνες. Όντας καινοτόμος, θέσπισε ένα νέο είδος πολιτικού, χωρίς προηγούμενο ούτε και επόμενο.

Προσπαθούσε πάντοτε να μη θυσιάζει το εφικτό για το ιδεώδες, και για τον λόγο αυτόν η πολιτική του φιλοσοφία παρακολουθούσε εκείνη του Αριστοτέλη. Έδινε, δηλαδή, μεγαλύτερη σημασία στα πρόσωπα που στελεχώνουν το κράτος από ό,τι στο ίδιο το θεσμικό πλαίσιο. Θεωρούσε, συνεπώς, ότι υπήρχαν ορθές και εκφυλισμένες μορφές του ίδιου πολιτεύματος: το αριστοκρατικό ή το δικτατορικό, το δημοκρατικό ή το οχλοκρατικό.

Κληρονόμος της εκλογικής πελατείας του Θεόδωρου Δηλιγιάννη το 1910, η οποία, μετά τη δολοφονία του αρχηγού της, περιπλανήθηκε χωρίς άξιο ποιμένα για πέντε χρόνια, φρόντισε να προετοιμάσει κατά την τρικουπική παράδοση τη χώρα προτού την εκθέσει στην επόμενη εθνική περιπέτειά της. Ο προσεταιρισμός του Στέμματος, το 1910, εξασφάλισε την ενότητα που είχε δια-

σαλευθεί από το Κίνημα στο Γουδί, το 1909, ώστε ο ευγνώμων μονάρχης να του αναθέσει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.

Το μεταρρυθμιστικό έργο του κατά την πρώτη θητεία του συνοψίζεται στην αναθεώρηση του Συντάγματος το 1864, από την οποία προήλθαν βασικοί θεσμοί του δημοσίου δικαίου που ισχύουν ακόμη. Το κράτος δικαίου που θεσπίζεται από τις κυβερνήσεις του Βενιζέλου εγγυήθηκε την εφαρμογή των νόμων. Η ύπαιθρος ανακουφίστηκε από την παρανομία που ίσχυε με την ανοχή των Αρχών και οι δημόσιοι υπάλληλοι έπαψαν να είναι ανδρείκελα πολιτικών προστατών.

Η προσφορά του Βενιζέλου κατά την τελευταία πρωθυπουργία του υπήρξε σημαντική. Στην Παιδεία πραγματοποίησε τη διαφοροποίηση μεταξύ κλασικής και τεχνικής εκπαίδευσης, με σκοπό να εντάξει τους περισσότερους νέους στην παραγωγή. Η μεγάλη προσφορά της τελευταίας τετραετίας, όμως, έγινε στην εξωτερική πολιτική. Υιοθέτησε την πολιτική των διμερών σχέσεων που είχε εγκαινιάσει ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος ως υπουργός Εξωτερικών. Εκτός της διμερούς συνθήκης μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, ανέλαβε πρωτοβουλία συμφιλίωσης με την Τουρκία. Ύστερα από επίμονες διαπραγματεύσεις υπεγράφη στην Αγκυρα, στις 10 Ιουνίου 1930, η ελληνική σύμβαση για την εκκαθάριση των ζητημάτων που είχαν προκύψει από το Σύμφωνο περί Ανταλλαγής Πληθυσμών της 30ής Ιανουαρίου 1923.

Ο Θάνος Βερέμης, με τρόπο εύληπτο, ώστε να απευθύνεται στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό, αφηγείται την πολιτική διαδρομή του Ελευθερίου Βενιζέλου, ενός πολιτικού που, σύμφωνα με όλους τους μελετητές, υπήρξε αριστοτέχνης της έγκαιρης ενέργειας και της υλοποίησης του εφικτού.



Θανάσης Αγάθος

## Ο Νίκος Καζαντζάκης στον κινηματογράφο

Εκδόσεις Gutenberg 2017, ΣΕΛ.: 376, ΤΙΜΗ: 17,00 €

Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι ο μόνος Έλληνας πεζογράφος του οποίου τρία κορυφαία μυθιστορήματα μεταφέρ-

θηκαν στον κινηματογράφο ως διεθνείς παραγωγές και φέρουν την υπογραφή μεγάλων σκηνοθετών παγκοσμίου φήμης. Και οι τρεις ταινίες αποτέλεσαν σημαντικά γεγονότα στην εποχή τους. Ο ελληνικός και ο διεθνής Τύπος παρακολούθησαν την προετοιμασία και τα γυρίσματά τους, ασχολήθηκαν με την επιλογή των ηθοποιών που ανέλαβαν να ενσαρκώσουν τους «καζαντζακικούς» χαρακτήρες, σχολίασαν την πορεία τους σε διεθνή κινηματογραφικά φεστιβάλ και κατέγραψαν τις αντιδράσεις και τα επεισόδια που συνόδευαν την πρώτη προβολή τους, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό.

Οπωσδήποτε από τις τρεις διεθνείς μεταφορές βιβλίων του Καζαντζάκη η πιο διάσημη και αγαπητή ανά τον κόσμο παραμένει ο *Ζορμπάς* του Μιχάλη Κακογιάννη. Η ταινία επικρίθηκε στην Ελλάδα για τον τρόπο παρουσίασης των Κρητικών και για την έμφαση στις σκηνές του θανάτου της Ορτάνς και της δολοφονίας της χήρας. Κατηγορήθηκε για «τουριστική» και στερεοτυπική παρουσίαση της Ελλάδας. Υποστηρίχθηκε επίσης ότι διαστρέφει το νόημα του μυθιστορήματος του Καζαντζάκη. Το παγκόσμιο κοινό όμως, από το 1964 έως σήμερα, έδειξε να έχει διαφορετική άποψη. Οι άλλες δύο ταινίες, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* και *Ο τελευταίος πειρασμός*, παρά τις σκηνοθετικές υπογραφές των Ζυλ Ντασέν και Μάρτιν Σκορσέζε και τη συμμετοχή ηθοποιών όπως η Μελίνα Μερκούρη, ο Γουίλεμ Νταφές ή ο Χάρβεϊ Καϊτέλ σε πρωταγωνιστικούς ρόλους, είναι λιγότερο γνωστές στο ευρύτερο κοινό.

Σε ανάλογο εξωλογотεχνικό πλαίσιο

εξετάζονται συχνά πυκνά και τα βιβλία στα οποία βασίζονται οι τρεις αυτές ταινίες. Το μυθιστόρημα *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* θα περάσει σχεδόν απαρατήρητο κατά την πρώτη του έκδοση, το 1946, και θα χρειαστεί να φθάσει στην Ελλάδα ο απόηχος από τη διθυραμβική υποδοχή του από κοινό και κριτικούς στο εξωτερικό για να εκτιμηθεί. Τα άλλα δύο μυθιστορήματα θα κυκλοφορήσουν πρώτα στο εξωτερικό, ενώ θα κατηγορηθούν ως βλάσφημα από τους εκκλησιαστικούς κύκλους της Ελλάδας – παραλίγο μάλιστα να προκαλέσουν τον αφορισμό του Καζαντζάκη. Και τα τρία αυτά βιβλία που μεταφέρθηκαν στον κινηματογράφο μεταπλάθονται με επιτυχία και σε άλλες τέχνες: στο θέατρο, στην όπερα, στην τηλεόραση, στον χορό.

Το βιβλίο του Θανάση Αγάθος επικεντρώνεται στη σχέση του Νίκου Καζαντζάκη με τον κινηματογράφο, μια σχέση η οποία μελετάται σε δύο βασικούς άξονες: την ενασχόληση του ίδιου του Κρητικού δημιουργού με τη συγγραφή κινηματογραφικών σεναρίων και τις μεταφορές μυθιστορημάτων του στον κινηματογράφο από διαφορετικούς σκηνοθέτες και σεναριογράφους. Παρουσιάζονται τα σεναρία που γράφει ο Καζαντζάκης σε διάφορες φάσεις της δημιουργικής πορείας του (1928, 1931-1932, 1956), επιχειρείται μια συστηματική συγκριτική ανάγνωση των μυθιστορημάτων του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* και *Ο τελευταίος πειρασμός* και των κινηματογραφικών διασκευών τους, σχολιάζονται τόσο η κριτική υποδοχή των παραπάνω βιβλίων και ταινιών όσο και οι αντιδράσεις που συνοδεύουν τις αντίστοιχες εκδόσεις και προβολές. Επιπροσθέτως, γίνεται αναφορά στις ταινίες τεκμηρίωσης που ασχολούνται με τον βίο και το έργο του συγγραφέα καθώς και στην πρόσφατη ταινία *Καζαντζάκης* του Γιάννη Σμαραγδή.



## Τζαννής Τζαννετάκης Από τη συνειδητότητα στη δράση

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Άγγελος Δεληβορριάς - Ευάνθης Χατζηβασιλείου  
Εκδόσεις Πόλις, 2017, ΣΕΛ.: 288, ΤΙΜΗ: 16,00 €

Ο Τζαννής Τζαννετάκης ήταν μια ιδιότυπη περίπτωση. Από την αρχή έως το τέλος της πολιτικής του δράσης παρέμεινε ενταγμένος αλλά και σε σημαντικό βαθμό αυτόνομος μέσα στον πολιτικό του χώρο. Μολονότι ανέλαβε το αξίωμα του πρωθυπουργού και του αντιπροέδρου της κυβέρνησης, αφήνοντας ευκρινές το αποτύπωμά του στην εξέλιξη της ελληνικής πολιτικής σε πολλά επίπεδα, δεν υπήρξε αρχηγός ενός κόμματος, μικρού ή μεγάλου, ορισμένος στη δημόσια συνείδηση ως ένας από τους ηγέτες που καθορίζουν αποφασιστικά την πορεία της χώρας. Αν και μέλος μιας οικογένειας με αξιομνημόνευτη παράδοση και έντονη συμμετοχή στην ελληνική Ιστορία, υπήρξε άνθρωπος χαμηλών τόνων και ιδιαίτερης σεμνότητας, χωρίς να επιζητήσει την επικοινωνιακή ανάδειξη, η οποία θα τον καθιστούσε «σύμβολο» και ως εκ τούτου ελκυστικό αντικείμενο μελέτης.

Οι περίπου τρεις μήνες της πρωθυπουργίας του συνιστούν σημαντικό σημείο καμπής της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Δεκαπέντε χρόνια μετά τη μεταπολίτευση και την αποκατάσταση της δημοκρατίας ο σχηματισμός κυβέρνησης συνεργασίας έδειχνε να θέτει οριστικό τέλος σε διαιρετικές τομές του παρελθόντος, ολοκληρώνοντας μια μακρά πορεία που είχε ξεκινήσει με τις πρωτοβουλίες του Κωνσταντίνου Καραμανλή το 1974 και του Ανδρέα Παπανδρέου στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Η κυβέρνηση των 100 ημερών του Τζαννετάκη αποκλήθηκε, μεταξύ άλλων, «ιστορικό παράδοξο», «πείραμα», «συναλλαγή», «πρωτοπορία». Παρά τις προσπάθειες που έγιναν, κυρίως σε δεύτερο χρόνο, προκειμένου να θεωρηθεί η κυβέρνηση συνεργασίας Νέας Δημοκρατίας - Συνασπισμού δείγμα της αρχής του τέλους του Ψυχρού πολέμου στην Ευρώπη, η αλήθεια

έδειχνε να απέχει πολύ από αυτό. Επρόκειτο για ένα σύστημα αμιγώς εσωτερικής πολιτικής, το οποίο λειτουργούσε ανεξάρτητα από την ιστορική συγκυρία και εδραζόταν στην ανάγκη να προχωρήσει η κάθαρση του πολιτικού συστήματος.

Πρέπει να επισημανθεί ότι ο Τζαννετάκης ήταν παράλληλα ένας άνθρωπος του πνεύματος και του πολιτισμού, ο οποίος ασχολήθηκε με δύσκολα ζητήματα πριν ακόμη από την είσοδό του στην πολιτική, κινητοποιημένος από μια θεμελιώδη ανάγκη της συνέπειας μεταξύ της πνευματικής αναζήτησης και της πράξης, επιζητώντας πάντοτε την προβολή του πολιτιστικού προσώπου της Ελλάδας με συνειδητότητα, με σεμνότητα και ηρεμία, με τρόπο φυσικό, αβίαστο, και γι' αυτό πειστικό. Με έναν τρόπο, τελικά, που προσεκτικά και συστηματικά αποφεύγει τους παροξυσμούς που απαξιώνουν την πνευματική παράδοση του τόπου.

Στον συλλογικό τόμο συμπεριλαμβάνονται κείμενα που φωτίζουν διαφορετικές περιόδους και πτυχές της ζωής και της προσωπικότητας του Τζαννετάκη μέσα από τη διακριτή οπτική των συγγραφέων τους. Παρά τη διαφορετική σε επιστημονικό, μεθοδολογικό και ιδεολογικό επίπεδο προσέγγιση των συγγραφέων, οι παράλληλες από μέρους τους αναγνώσεις του Τζαννετάκη λειτουργούν εν πολλοίς συμπληρωματικά, ενώ τελικά συγκλίνουν σημαντικά και στο επίπεδο της συνολικότερης αποτίμησης του ανθρώπου και του έργου του. Τα κείμενα, που εδράζονται σε διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης του προσώπου και της εποχής του ενώ συγκλίνουν σε μια προσπάθεια συνολικής αποτίμησης, υπογράφονται από τους: Ιωάννη Γιαννίδη, Γιάννη Σαΐτα, Τάσο Σακελλαρόπουλο, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, Χρήστο Χρηστίδη, Μάρω Καρδαμίτση-Αδάμη, Κώστα Νικολόπουλο, Α. Δ. Παπαγιαννίδη και Άγγελο Δεληβοριά.

## ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ

- |    |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
|----|---|---|---|---|---|---|---|---|----|
| 1  | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 |   | 10 |
| 2  |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
| 3  |   |   |   |   |   |   |   | 9 |    |
|    |   | 4 |   |   |   |   |   |   |    |
| 5  |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
| 6  |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
| 7  |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
|    |   | 8 |   |   |   |   |   |   |    |
| 9  |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
| 10 |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
| 11 |   |   |   |   |   |   |   |   |    |
- 1 Μπορίς ..., μέλος του ΠΓ και υπεύθυνος Διεθνών Σχέσεων του ΚΚΣΕ
  - 2 Μάρκος ..., Υπάτος Ρωμαίος στρατηγός και πολιτικός
  - 3 Κόρη του Ουρανού και της Γαίας - Φωνήεντα ποιότητας - Αρχικά Ινστιτούτου της ΓΣΕΕ
  - 4 Το όχι στα Σέρβικα - Φερντινάντ ντε ... κορυφαίος γλωσσολόγος
  - 5 Φιλοξένησε τους χειμερινούς Ολυμπιακούς Αγώνες του 2014 - Βυζαντινή νότα
  - 6 Αμάλ ... σύζυγος του διάσημου ηθοποιού Τζορτζ Κλούνεϊ
  - 7 Μυθικός βασιλιάς της Θήβας - Βουνό της Στερεάς απ' όπου πηγάζει ο Γοργοπόταμος
  - 8 Ίδια σύμφωνα - Οι Αρκάδες κάτοικοι της είχαν μεγάλη συμμετοχή στην επανάσταση του 1821
  - 9 Αρχικά Οργανισμού Μετανάστευσης - Εμφατικό αρχαίο μόριο
  - 10 Κόρη του Έρωτα και της Ψυχής - Αλλιώς τα UFO
  - 11 Περιοχή της βορειοανατολικής Αττικής - ... Κροπότικιν, διάσημος πρίγκιπας θεωρητικός του αναρχισμού

## ΚΑΘΕΤΑ

- 1 Συμμετείχε στη Συμφωνία της Βάρκιζας ως γραμματέας της ΚΕ του ΕΑΜ
- 2 Μία ... Ένωση - Μερικοί τα θέλουν ... - Τμήμα οικονομικού πανεπιστημίου (αρχικά)
- 3 Αντισυμβατικό καλλιτεχνικό κίνημα
- 4 Ομόηχα φωνήεντα - Σύνολο προσώπων, συρφετός - Γράμμα του αλφάβητου
- 5 Αρχαίο νόμισμα - Κάτοικοι της οι Νιώτες - Περιστρέφεται γύρω από τον άξονά της
- 6 Μυθικός βασιλιάς της Σαλαμίνας - Αρχικά εταιρείας
- 7 Διπλασιαζόμενο φορτηγό οχηματαγωγό πλοίο - Παραλία της Μυκόνου - Άρθρο (καθ.)
- 8 Αιγύπτια θεά - Διάσημος DJ που έπαιξε στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας
- 9 ... Χρουτσόφ ηγέτης της ΕΣΣΔ - Ρωτάει (αντ.)
- 10 ... Κόρη, δωδεκανησιακό λαϊκό παραμύθι - Αρχικά παλαιού κόμματος της Αριστεράς

ΟΙ ΛΥΣΕΙΣ ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

# ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

## ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2018



- ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ, ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΕΝΟΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΑ
- ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΙΣΡΑΗΛ ΟΙ «ΑΝΥΠΑΡΚΤΕΣ» ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΞΗ



- ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΩΝ ΕΣ ΕΣ ΣΤΟ ΔΡΟΜΟ ΠΡΟΣ ΤΗ ΝΟΡΜΑΝΔΙΑ
- Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΜΠΑΛΑΚΛΑΒΑ
- ΤΖΕΙΝ ΝΤΙΓΚΜΠΙ-ΘΕΟΤΟΚΗ Η ΑΓΓΛΙΔΑ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΙΣΣΑ ΤΟΥ 19ΟΥ ΑΙΩΝΑ ΠΟΥ ΣΚΑΝΔΑΛΙΣΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Οι συνεργάτες - συγγραφείς φέρουν την ευθύνη των κειμένων τους. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του περιοδικού με οποιοδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του Εκδότη. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά GNU δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία διέπεται από τη Γενική Άδεια Δημόσιας Χρήσης GNU (GNU Free Documentation License), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση [www.gnu.org/copyleft/fdl.txt](http://www.gnu.org/copyleft/fdl.txt). Με τα αρχικά CCPL δηλώνεται ότι η συγκεκριμένη φωτογραφία υπάγεται στην άδεια χρήσης Creative Commons (Creative Commons Public License/CC-by-sa), αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση [www.creativecommons.org/licenses/by.2.5/legalcode](http://www.creativecommons.org/licenses/by.2.5/legalcode).